

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΜΕΛΕΑ
(Α.Μ.: 1012202003029)

Θέμα: «Η δικτατορία των συνταγματαρχών (1967-1974):
Μία μελανή σελίδα στη σύγχρονη ελληνική ιστορία»

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	5
 Α΄ Κεφάλαιο 	
Η πορεία προς τη δικτατορία.....	8
1.1. Οι πολιτικές εξελίξεις και οι εκλογικές αναμετρήσεις της δεκαετίας ‘60...8	
1.2. Άρρηκτη σύνδεση οικονομίας και κοινωνίας μέχρι το 1967.....	12
 Β΄ Κεφάλαιο 	
Ο καθοριστικός ρόλος του Απριλιανού Πραξικοπήματος.....	17
2.1. Η σημασία του Στρατού.....	17
2.2. Τα αίτια του Απριλιανού Πραξικοπήματος.....	19
 Γ΄ Κεφάλαιο 	
Μαρτυρίες και κορυφαίες προσωπικότητες.....	22
 Δ΄ Κεφάλαιο 	
Συντελεστές και Ιδεολογία.....	25
 Ε΄ Κεφάλαιο 	
Σύνδεση Δικτατορίας και Οικονομίας.....	32
5.1. Δημοσιονομική και Νομισματική Πολιτική.....	35
5.2. Δύο βασικοί τομείς της οικονομίας: Αγροτικός και Βιομηχανικός.....	36
 ΣΤ΄ Κεφάλαιο 	
Δημιουργία Αντιδικτατορικών οργανώσεων.....	38
6.1. Χαρακτηριστικά της κοινωνίας των πολιτών 1967-1974.....	38
6.2. Αντιδικτατορικές οργανώσεις.....	39
 Ζ΄ Κεφάλαιο 	
Η εμπλοκή των Φοιτητών στη δικτατορία.....	45
7.1. Κοινωνικό προφίλ φοιτητών και σύνδεση με Πανεπιστήμια.....	45
7.2. Η δράση του Φοιτητικού Κινήματος.....	49
7.3. Η εξέγερση.....	53
 Η΄ Κεφάλαιο 	
Το τέλος της δικτατορίας και η τουρκική εισβολή στην Κύπρο.....	57

8.1. Ο τελευταίος χορός του Παπαδόπουλου.....	57
8.2. Η κυβέρνηση του Ιωαννίδη.....	59
8.3. Οι εξελίξεις και η Τουρκική εισβολή στην Κύπρο.....	60
Επίλογος.....	69
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	70
Παράρτημα.....	74
Περίληψη.....	80

Πρόλογος

Ολοκληρώνοντας τις μεταπτυχιακές μου σπουδές στο πρόγραμμα «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: νέες συνθήκες και προοπτικές» στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών κλήθηκα να παρουσιάσω ως προς διάφορες πτυχές ένα φλέγον ζήτημα αρκετά κοντά στη σημερινή εποχή «Η δικτατορία των συνταγματαρχών 1967-1974: μια μελανή σελίδα της ιστορίας».

Αυτό που μου κέντρισε περισσότερο το ενδιαφέρον για να μελετήσω το παρόν θέμα είναι η διαπλοκή πολλών ανθρώπων στην εξουσία και τα μετέπειτα γεγονότα που ακολούθησαν, η προσήλωση τους σε ιδέες και ο φανατισμός που ήταν διάχυτος σε οποιαδήποτε ενέργεια αντικρούει τα δικά τους συμφέροντα. Ακόμα, το νεανικό στοιχείο οι φοιτητές που έδρασαν με περίσσεια παρρησία και στο τέλος ξεσήκωσαν έναν ολόκληρο λαό άοπλο, για να μετατρέψουν το καθεστώς που είχε διαμορφωθεί. Αναφερόμενη όπως είναι φανερό στους δικτάτορες των συνταγματαρχών που δε δίσταζαν να προβούν σε ακραίες εκδηλώσεις βίας για να αναγκάσουν τους πολίτες να συμμορφωθούν σύμφωνα με τα πιστεύω τους.

Ήδη κατά το Γ' εξάμηνο των μεταπτυχιακών μου σπουδών το παραπάνω αποτέλεσε μια προσπάθεια διεύρυνσης και αποτέλεσε το έναυσμα να μελετήσω καλύτερα και διεξοδικότερα την τότε εποχή. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι από εκείνα τα χρόνια προκύπτουν δύο πολιτικές παρατάξεις, αυτή του Καραμανλή και η άλλη του Παπανδρέου που εκφράζουν διαφορετικές πεποιθήσεις, έχουν όμως αρκετά κοινά, και θα συνεχίσουν να βρίσκονται στο προσκήνιο για αρκετά χρόνια. Εμπλέκονται οι ξένοι παράγοντες και φτάνουμε στο σημείο να αναρωτιόμαστε μήπως τελικά όλα τα πολιτικά γεγονότα που διαδραματίζονται εκείνη την περίοδο είναι αποτέλεσμα που δεν απορρέει από δικές μας αποφάσεις; Μήπως η Ελλάδα, η χώρα μας έχει γίνει υποχείριο και έχει μετατραπεί σε όργανο εξυπηρέτησης ξένων συμφερόντων μήπως έχει εισχωρήσει σε έναν φαύλο κύκλο που είναι δύσκολο να ξεφύγει;

Τέτοια ερωτήματα έρχεται να εξετάσει η παρούσα εργασία και να εκθέσει πληροφορίες σχετικές είτε με τις πολιτικές και εκλογικές εξελίξεις είτε με τη σύνδεση της οικονομίας, της κοινωνίας, της ιδεολογίας. Πως διείσδυσε το Απριλιανό Πραξικόπημα και κυρίως πως εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα, ποιοι ήταν οι Συντελεστές και από ποιο χώρο προέρχονταν; Πόσοι γνωστοί Έλληνες, που αποτέλεσαν σύμβολα για την χώρας μας και το εξωτερικό έζησαν αυτά τα αποτρόπαια εγκλήματα, πόση

αγωνία βίωσαν, πως έδρασαν; Γιατί ο κόσμος αντέδρασε μαζικά και σε κάποιες περιπτώσεις υπόγεια, μάλιστα με επιτυχία. Πόση δύναμη έκρυβαν μέσα στις ψυχές τους τα νέα παιδιά τι πρότυπα είχαν ενστερνιστεί από το εξωτερικό και πως κινήθηκαν; Και τέλος τι συνέβη στην Ελλάδα όταν το καθεστώς βούλιαξε και τι επίδραση είχε αυτό το αποτέλεσμα στην Κύπρο και τη σχέση με την Τουρκία;

Εισαγωγή

Η εργασία που εκπονήθηκε αφορά στην Απριλιανή Δικτατορία των Συνταγματαρχών και εξετάζει διάφορες παραμέτρους που απαντούν στη περίοδο 1967-1974. Αποτελείται από οκτώ κεφάλαια που στο καθένα εκτυλίσσεται ένα διαφορετικό θέμα συμπληρώνοντας τελικά την περίοδο μελέτης. Σκοπός της διπλωματικής διατριβής είναι η παράθεση πολύπλευρων πληροφοριών σχετικά με το άνωθεν θέμα, ώστε να γνωστοποιηθούν και να κατανοηθούν με πιο ορθό τρόπο τα γεγονότα.

Το πρώτο κεφάλαιο «Η πορεία προς τη δικτατορία» πραγματεύεται τις πολιτικές εξελίξεις και τις εκλογικές αναμετρήσεις τη δεκαετία τους 60'. Το Φεβρουάριο 1956 στην εξουσία έρχεται ο Καραμανλής με την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση ενώ το Σεπτέμβρη 1961 ο Παπανδρέου θα εμφανιστεί με την ΕΚ, Ένωση Δυνάμεων Κέντρου που προέρχεται από την συσπείρωση μικρών κομμάτων. Αξίζει να επισημανθεί ότι η ΕΡΕ κατηγορείται για την εγκαθίδρυση της με απόλυτη πλειοψηφία ως προϊόν βίας και νοθείας. Αργότερα, επικρατεί στην εξουσία το κόμμα με πολιτικό εκφραστή τον Παπανδρέου. Στο μεταξύ έχει σημειωθεί μια σημαντική διαφωνία ανάμεσα στον Καραμανλή και το Στέμμα γεγονός που ίσως οφείλεται και στην παραπάνω πολιτική εξέλιξη. Το 1965 θα ανακύψει το ζήτημα των Ιουλιανών και θα μετασχηματιστεί ξανά η κυβέρνηση. Στη συνέχεια του ίδιου κεφαλαίου θα παρουσιαστούν οι συνθήκες της οικονομίας και της κοινωνίας, καθώς και η ιδεολογία που κυριαρχεί πριν το Πραξικόπημα του 1967.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα αναλυθεί ο καθοριστικός ρόλος του Απριλιανού Πραξικοπήματος στο οποίο συμβάλει ως αναπόσπαστο κομμάτι ο στρατός που υποκινεί τελικά όσα γεγονότα θα εκτυλίσσονται. Ο στρατός θα μετατραπεί σε πηγή εξουσίας και σε αντικομμουνιστική δύναμη, θα ταυτιστεί με το Έθνος και θα αποτελέσει θεμελιακό στοιχείο. Επιπλέον, θα αναφερθούν οι αιτίες που οδηγούν σε πραξικόπημα αναλυτικά, ενδεικτικά αναφέρω τον εμφύλιο πόλεμο που έχει προκαλέσει διχαστικές επιπτώσεις στο λαό ή την εμπλοκή του Αμερικανικού παράγοντα που έχει επηρεάσει βαθιά τον ελληνικό στρατό.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα σκιαγραφήσουμε διάφορες σημαντικές προσωπικότητες για την Ελλάδα σύμφωνα με προσωπικές του μαρτυρίες. Υπάρχουν μικρά αποσπάσματα όπως εκείνου του Τίτου Πατρικίου στο περιοδικό «Αρχειοτάξιο» Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. Άλλα σημαντικά πρόσωπα είναι ο Τάκης Μπενάς, ο Γιάννης Σεργόπουλος που είναι φοιτητής της Νομικής Σχολής, ο Μίκης

Θεοδωράκης ο μεγάλος συνθέτης της εποχής που διαδραμάτισε σημαντικό έργο και συνδέθηκε το όνομα του με την πολιτική, ο Μανώλης Γκλέζος και ο Βασίλης Λασκαρίδης. Οι παραπάνω έχουν επιλέγει με σκοπό να δούμε τα γεγονότα από διαφορετικές ματιές.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα μιλήσουμε για τους Συντελεστές και την Ιδεολογία, αναφέροντας τα τρία κομβικά πρόσωπα, τους ηγέτες του Απριλιανού Πραξικοπήματος. Αναφέρομαι όπως είναι εύλογο στους Γεώργιο Παπαδόπουλο, Νικόλαο Μακαρέζο και Στυλιανό Παττακό. Θα παρουσιαστεί η ιδεολογία του Πραξικοπήματος, η οποία απέχει σε μεγάλο βαθμό από την πραγματικότητα. Θεωρητικά εμφανίζεται ως μια «Νέα Δημοκρατία» που έχει σκοπό να επιφέρει την ειρηνική συνύπαρξη και την απαλλαγή από την ανασφάλεια του μέλλοντος με κίνητρο το δημόσιο συμφέρον. Όμως, η ίδια καταβάλλεται από στοιχεία του Νασερισμού με φασιστικά στοιχεία και κοινωνικές ανισότητες.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, γίνεται λόγος για τη σύνδεση της Δικτατορίας και της Οικονομίας. Επίσης, θα αναφερθεί η Δημοσιονομική και Νομισματική Πολιτική, θα φανεί η αύξηση των δημοσιών δαπανών και τα έξοδα της κυβέρνησης, η ρευστότητα και οι πληθωρικές πιέσεις καθώς και η φορολογική μεταρρύθμιση. Θα γίνει αναφορά στον αγροτικό και βιομηχανικό τομέα της οικονομίας.

Στο επόμενο κεφάλαιο, θα προσεγγίσουμε τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας των πολιτών και θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν τέσσερις διαφορετικές ομάδες, η επίσημη αλλά ελεγχόμενη υπό το καθεστώς, η επίσημη με καλυμμένες αντιδικτατορικές αιχμές, η ανεπίσημη και οργανωμένη και η ανεπίσημη και μη οργανωμένη. Έπειτα, θα εστιάσουμε στις αντιδικτατορικές οργανώσεις, στη συγκρότησή τους, στο ρόλο τους και τον τρόπο ανάπτυξής τους.

Στο έβδομο κεφάλαιο, θα παρουσιαστεί η εμπλοκή των Φοιτητών στη Δικτατορία. Θα επισημανθεί το κοινωνικό προφίλ και η εξέλιξη τους σε δύναμη στήριξης και αμφισβήτησης νέου κοινωνικού σχηματισμού. Το θέμα θα λάβει πανελλαδική εμβέλεια ενώ τα Πανεπιστήμια θα διεξαχθούν σε κέντρα εξουσίας. Θα παρουσιαστεί η δράση τους από τα πρώτα τους βήματα τον Ιανουάριο του 1972 έως ως την τελική αναμέτρηση τους, με την εξέγερση. Φυσικά, η εξουσία θα προσπαθήσει να κατευνάσει την κατάσταση αλλά θα φανεί ανίκανη να επικρατήσει. Τότε θα παρακινηθεί μεγάλο πλήθος πολιτών που θα ενταχθεί στο πλευρό των φοιτητών.

Στο όγδοο και τελευταίο κεφάλαιο, θα μελετήσουμε τη πτώση της δικτατορίας και την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Ο Παπαδόπουλος θα αντικατασταθεί από τον

Ιωαννίδη και θα ξεκινήσουν σχέδια στρατιωτικού περιεχομένου. Στις 27 Νοεμβρίου 1973 επίσημα θα εγκαθιδρυθεί το Πραξικόπημα του Ιωαννίδη στην Ελλάδα, ενώ θα προκύψουν κι άλλες προεδρίες. Την ίδια περίοδο καταστρώνονται σχέδια για τον διαμελισμό της Κύπρου, ενώ δημιουργείται μια σκευωρία προς το πρόσωπο του κύπριου Μακαρίου από τον Ιωαννίδη, μάλιστα πραγματοποιείται πραξικόπημα στις 15 Ιουλίου για την απομάκρυνση του. Στο μεταξύ κυβέρνηση σχηματίζει ένας νέος Τούρκος ο Μπουλέτ Ετζεβίτ. Η νομιμότητα της Κυπριακής κοινωνίας καταλύεται και στις 20 Ιουλίου 1974 προετοιμάζεται η Τουρκική εισβολή. Γίνονται επίσημες συζητήσεις μεταξύ ΗΠΑ, Μ. Βρετανία, Αθήνας και Άγκυρας σχετικά με την κατάπαυση του πυρός. Στην Αθήνα, η κατάσταση των Πραξικοπημάτων θα λήξει με την επιστροφή του Κωνσταντίνου Καραμανλή στις 24 Ιουλίου 1974.

Α' Κεφάλαιο

Η πορεία προς τη δικτατορία

Η Ελλάδα έχει πληγεί ανεπανόρθωτα μετά τον εμφύλιο πόλεμο που πέρασε και θα πρέπει να αναστήσει τις δυνάμεις της, για να μπορέσει να ανασυγκροτηθεί και να ενωθεί ξανά το κράτος. Αναμφισβήτητα, θα πρέπει να επισημανθούν διάφοροι τομείς ώστε να πλαισιωθεί ορθά η χρονική περίοδος από το 1960 -σε κάποιες περιπτώσεις ίσως και νωρίτερα- έως το 1967 την κρίσιμη εκείνη χρονιά που θα επιβληθεί η στρατιωτική δικτατορία με αφορμή το πραξικόπημα στις 21 Απριλίου. Είναι αναγκαίο, να προσεγγιστούν οι πολιτικές εξελίξεις που συνέβησαν εκείνη την περίοδο καθώς κάποια σημαντικά γεγονότα που διενεργήθηκαν στις εκλογές από τα εκάστοτε κόμματα. Άλλοι σημαντικοί παράγοντες είναι η οικονομία που επηρεάζει άμεσα την κοινωνία καθώς και η ιδεολογία που έχει διαμορφωθεί.

1.1. Οι πολιτικές εξελίξεις και οι εκλογικές αναμετρήσεις της δεκαετίας '60

Βρισκόμαστε σε μία περίοδο άκρως πολιτικών αντιπαραθέσεων. Από τη μία πλευρά, η ΕΡΕ (Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση) εμφανίζεται στο προσκήνιο ήδη από το Φεβρουάριο 1956 με ιδρυτή και αρχηγό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή. Φαίνεται να στρέφεται κατά της αριστερής κυβέρνησης και καλούσε τους πολίτες να ψηφίσουν την ΕΡΕ. Από την άλλη, η ενοποίηση των διασπασμένων δυνάμεων του Κέντρου τον Σεπτέμβριο 1961 αποτέλεσε το σημείο τομής αφού ο αντίθετος με τον δεξιά πόλο ηγεμονευόταν από την κομμουνιστική Αριστερά και δε μπορούσε να σταθεί ως κυρίαρχο πολιτικό σύστημα. Η ΕΚ ιδρύθηκε από τον Γεώργιο Παπανδρέου και είχε κεντρώο ιδεολογικό προσανατολισμό. Ουσιαστικά, πρόκειται για τη συσπείρωση μικρών κομμάτων του κεντρώου χώρου και εμπεριείχε πολιτικούς από διάφορες πολιτικές παρατάξεις¹.

Η ΕΚ θέτει ζητήματα όπως την αναπτυξιακή υστέρηση και την ανάγκη για αναδιανομή του εισοδήματος, σκοπεύοντας στην κάλυψη του κενού που χώριζε την Ελλάδα από το πρότυπο της Δυτικής Ευρώπης. Άλλα αιτήματα που θεωρούσε αναγκαία να συζητηθούν και να επιλυθούν ήταν ο γενικότερος εκσυγχρονισμός της οικονομίας, η ανεργία, η διαφορά του βιοτικού επιπέδου των αστών από τους αγρότες και η

¹ Σ. Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο, κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ. 225

αναβάθμιση της εκπαίδευσης και της «δωρεάν παιδείας». Στόχευε στην ισότιμη συμμετοχή της Ελλάδας στο δυτικό κόσμο και σε μεταρρυθμίσεις πολιτικής διευθέτησης όσον αφορά στην εξωτερική και εσωτερική πολιτική.

Ας σημειωθεί ότι προβάλλει το αίτημα συγκρότησης ενός εναλλακτικού «εθνικού κόμματος» συσπειρώνοντας ετερογενείς δυνάμεις, τον Ηλία Τσιριμώκο που προέρχεται από την αριστερά. Από την αρχή της λειτουργίας της εμφανίστηκαν πολιτικές αντιφάσεις με βασικότερη εκείνη σε επίπεδο ηγεσίας. Ενώ εμφανίζεται ως «εθνικόφρων» κόμμα δεν έχει ξεπεράσει τη διαίρεση μεταξύ των «εθνικόφροντων και των μη εθνικόφροντων». Αυτή η αντίθεση έγινε φανερή ήδη τον Οκτώβριο 1961 όπου συμμετείχε στις πρώτες εκλογές όμως τον Μάρτιο του ίδιου έτους είχαν απορρίψει την πρόταση του Κ. Καραμανλή για την υιοθέτηση ενός εκλογικού συστήματος «συγγενών κομμάτων». Μάλιστα, 10 μέρες πριν διεξαχθούν οι εκλογές η ΕΚ καταγγέλλει πράξεις βίας. Ένας ακόμα παράγοντας που δε μελετήθηκε ορθά ήταν το γεγονός ότι παρουσίαζε σημαντική ρευστότητα².

Προχωρώντας στο αποτέλεσμα των εκλογών της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961 διαπιστώνεται ότι η ΕΡΕ κατέχει την απόλυτη πλειοψηφία ψήφων και εδρών, ιδιαίτερα υποστηρίζεται από αγροτικές περιοχές. Λέγεται ότι ασκήθηκε βία στα αστικά κέντρα και παράνομη μαζική μετεγγραφή εκλογέων στην περιφέρεια της πρωτεύουσας, υπονομεύοντας με αυτό τον τρόπο την έννοια της «εθνικοφροσύνης» και κατά επέκταση το Σχέδιο Περικλή. Ξεκινά ένας ανένδοτος αγώνας που προκύπτει ως καταγγελία του εκλογικού αποτελέσματος από τον χαρακτηρισμό «προϊόν βίας και νοθείας» που θα σηματοδοτήσει την αντιπαράθεση Αριστερών – Δεξιών, ο οποίος σταδιακά εξελίσσεται.

Έως το φθινόπωρο του 1963 δεν είχε κατορθώσει να διαμορφώσει μία προεκλογική εκτίμηση που θα έκλεινε προς ένα ρεύμα. Υπήρχε βέβαια η αίσθηση ότι η ΕΡΕ με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Καραμανλή θα επικρατούσε ξανά στις εκλογές που προκηρύχθηκαν στις 3 Νοεμβρίου 1963. Όμως, για κάποιους η ΕΚ θα ήταν μια απρόσμενη έκπληξη για νίκη. Οι τελευταίοι επιβεβαιώθηκαν αφού κατόρθωσε ξαφνικά να συγκεντρώσει το 52% και να γίνει κομματικός εκφραστής των συμφερόντων της πλειοψηφίας των λαϊκών στρωμάτων. Μάλιστα, κύριοι υποστηρικτές εμφανίζονται εδώ τα αγροτικά στρώματα. Με αυτό το τρόπο, συμβαίνει μια σημαντική μετατόπιση και ανανέωση της κεντρίας πολιτικής κατά τα έτη 1963-1964.

² Μ. Βασιλάκης, *Από τον Ανένδοτο στη Δικτατορία*, Αθήνα 2009, σ.285

Θα ήταν εύλογο να ειπωθεί ότι η εκλογική βάση του κέντρου ταυτίζονταν με τον Ανένδοτο αγώνα. Ο Παπανδρέου στόχευε σε μια υπηρεσιακή κυβέρνηση που θα πραγματοποιούταν μέσα από αδιάβλητες εκλογές. Ο βασιλιάς δίνει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Γεώργιο Παπανδρέου και στις 8 Νοεμβρίου και η κυβέρνηση κέντρου επικρατεί.

Στο εκλογικό αποτέλεσμα συνέβαλε η διαφωνία μεταξύ Καραμανλή και Στέμματος σχετικά με την προγραμματισμένη βασιλική επίσκεψη στο Λονδίνο. Ίσως αυτό να ήταν μία ευκαιρία να απομακρυνθεί στη πραγματικότητα ο Καραμανλής από τη κυβέρνηση. Βεβαίως, οι επικρίσεις που ακούγονταν από την ΕΚ είχαν ασφαλώς συμβάλλει στην απομάκρυνση των δύο παραγόντων. Ο βασιλιάς απέρριψε την πρόταση του Καραμανλή για άμεσες εκλογές με πλειοψηφικό και αντιπρότεινε σχηματισμό μεταβατικής κυβέρνησης υπό τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, γεγονός που δεν ήταν δυνατόν καθώς απαιτούνταν η απόσπαση τουλάχιστον 50 βουλευτών της ΕΡΕ. Έτσι, ο Καραμανλής αναγκάζεται να διατηρήσει τη συνοχή της ΕΡΕ και προσήλθε σε συμβιβασμό με το βασιλιά.

Αξιοσημείωτο γεγονός αποτελεί η δολοφονία του Λαμπράκη που λειτουργεί ως σύμβολο κινητοποίησης και πολιτικής ένταξης χιλιάδων νέων που έως τότε παρέμεναν στο περιθώριο της πολιτικής σκηνής. Έως τότε υπήρχε η γνωστή οργάνωση της νεολαίας της ΕΔΑ.

Την περίοδο 1964-1967 οι εξελίξεις είναι ραγδαίες. Πρόκειται για την εποχή έντονων αγροτικών αγώνων που ξεπερνούν τις παραδοσιακές μορφές πάλης και δημιουργούν νέους τρόπους διεκδίκησης και παρέμβασης. Λέγοντας πάλι εννοούμε διάφορες μορφές όπως συλλαλητήρια, πορείες, καταλήψεις με αιτήματα που ποικίλουν είτε αγροτικής φύσεως είτε καθεστωτικού χαρακτήρα. Αυτό είναι λογικό αν ληφθούν υπόψιν οι κακές συνθήκες διαβίωσης σε συνδυασμό με τα καιρικά και γεωλογικά φαινόμενα που συνέβησαν εκείνη τη περίοδο³.

Η χρονιά που σημαδεύει την πολιτική κρίση των ετών αυτών καθίσταται κυρίως το 1965 και συγκεκριμένα τον Ιούλιο. Με τον όρο πολιτική κρίση εννοούμε την αναδιάταξη των υπαρχόντων συσχετισμών, που έχει ξεκινήσει ήδη από το 1961 με τις εκλογές βίας και νοθείας, όπως χαρακτηρίστηκαν τότε. Κορυφώνεται μια πολιτική κρίση που οφείλεται σε σοβαρές κοινωνικές ανισότητες και στο καθεστώς πολιτικής καταπίεσης. Η ταξική πάλη που δημιουργείται συμπυκνώνει την οικονομική, την

³ Σ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος*, Αθήνα 1998, σ. 219

ιδεολογική και την πολιτική πάλη. Πάντως, ανεξάρτητα με τα αίτια δεν πρέπει να συγχέεται με την επαναστατική κατάσταση που σηματοδοτεί κρίση ηγεμονίας των κυριάρχων δυνάμεων.

Η κρίση του 1965 είχε ουσιαστικά ξεκινήσει από τα τέλη Ιουνίου. Ο Παπανδρέου ζητά ψήφο εμπιστοσύνης στη Βουλή και είχε συγκαλέσει Υπουργικό Συμβούλιο για να συζητηθούν οι υποθέσεις ΠΕΡΙΚΛΗΣ και ΑΣΠΙΔΑ. Στη διάρκεια των συζητήσεων στη Βουλή ο Παπανδρέου λαμβάνει μια επιστολή από τον Χοϊδά που τον θορυβεί. Στις 7 Ιουλίου ακολουθεί μια επιστολή που προορίζεται για τον πρωθυπουργό από τον Κωνσταντίνο και ζητά την ακρόαση του, με επιβλητικό και επιθετικό ύφος. Τελικά, οι δύο άνδρες συναντιούνται στις 11 Ιουλίου. Την επόμενη μέρα συγκαλεί το Υπουργικό Συμβούλιο και με ομόφωνη απόφαση ο Γαρουφαλιάς διαγράφεται από τη Κυβέρνηση και από το Κόμμα. Όλες αυτές τις μέρες προειδοποιεί τους βουλευτές για το θέμα των «προδοτών» στην Ένωση Κέντρου. Στις 13 Ιουλίου τα γεγονότα κορυφώνονται διαμηνύοντας στον Χοϊδά ότι θα διατηρήσει τη θέση του, ενώ στις 14 έχουμε τη διαφωνία του πρωθυπουργού και του Παπανδρέου για την ανάληψη καθηκόντων του υπουργείου Αμύνης. Ο πρωθυπουργός θεωρώντας απαράδεκτη την απόφαση του βασιλιά να μην μπορεί να ηγηθεί σε όποιο Υπουργείο επιθυμεί και εξαιτίας της συζήτησης που διεξάχθηκε σε κακό κλίμα παραιτείται⁴.

Αμέσως μετά, πρωθυπουργός ορίζεται ο Νόβας. Ξεκινούν συλλαλητήρια πολιτών και φοιτητών σε ολόκληρη τη χώρα και γίνονται συνακόλουθες αιματηρές συγκρούσεις με την αστυνομία. Εκατοντάδες πολίτες τραυματίζονται και συλλαμβάνονται. Πολύ γρήγορα η κυβέρνηση του Νόβα καταψηφίζεται από τη Βουλή και στις 20 Αυγούστου ορκίζεται πρωθυπουργός ο Τσιριμώκος, η οποία πέντε μέρες αργότερα καταψηφίζεται. Ένα μήνα αργότερα, στις 24 Σεπτεμβρίου η κυβέρνηση Στεφανόπουλου παίρνει ψήφο εμπιστοσύνης από τη βουλή που θα διαρκέσει έως τις 20 Δεκεμβρίου 1966.

Το διάστημα 1966-1967 η κατάσταση σε όλη τη χώρα επιδεινώνεται μέσω διαμαρτυριών. Ξεκινούν δίκες για φλέγοντες υποθέσεις όπως εκείνη του Λαμπράκη και της ΑΣΠΙΔΑ. Στο πολιτικό προσκήνιο κυβερνούν ο Παρασκευόπουλος από τις 22 Δεκεμβρίου έως τις 30 Μαρτίου 1967 και ακολουθεί ο Κανελλόπουλος.

⁴ Α. Ζαούσης, *Ο εμπαιγμός: 21 Απριλίου 1967-24 Ιουλίου 1974*, τ. 1 (1997), σ. 156

1.2. Άρρηκτη σύνδεση οικονομίας και κοινωνίας μέχρι το 1967

Αμέσως μετά τη λήξη του Εμφυλίου πολέμου η οικονομική κατάσταση της χώρας είχε επανέλθει σε προπολεμικά επίπεδα. Παρόλα αυτά, η χώρα θα ξεκινήσει να αυξάνει την οικονομική της ανάπτυξη, να βελτιώνει τους όρους του κεφαλαίου ως προς όλες τις κατευθύνσεις. Να διευκρινιστεί ότι οι επιδόσεις της χώρας οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στις νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας, στην υποχώρηση της μικρής εμπορευματικής παραγωγής και στην επέκταση των κεφαλαιοκρατικών παραγωγικών σχέσεων σε νέες μορφές παραγωγής.

Τα προγράμματα για τις οικονομικές αλλαγές και την βελτίωση των υποδομών της χώρας ξεκίνησαν από το 1948 με το πρώτο να έχει τίτλο «Προσωρινό Μακροπρόθεσμο Πρόγραμμα Οικονομικής Ανορθώσεως Ελλάδας 1948-1952» και υποβλήθηκε από την Ελληνική κυβέρνηση στα πλαίσια των διαπραγματεύσεων για την κατανομή κονδυλίων του σχεδίου Marshall. Το επόμενο φιλόδοξο πρόγραμμα αφορά στα έτη 1952-1956 που αντικαθίσταται για τα έτη 1953-1956 με πιο ρεαλιστικούς στόχους.

Παρά τα σχετικά προβλήματα στην πιστωτική λειτουργία της δεκαετίας 1950, βλέπουμε να διαμορφώνεται στη δεκαετία του 1960 νέες συνθήκες. Μέσο για την αποκατάσταση αποτελεί κυρίως η εμπορική χορήγηση στην οικονομία με την αύξηση των καταθέσεων. Η πιστωτική πολιτική θα επηρεάσει την οικονομική δραστηριότητα και τους κλάδους μεταποίησης και εμπορίου. Η χρηματοδότηση της οικονομίας θα ανταποκρίνεται στις βραχυπρόθεσμες ανάγκες και την κάλυψη των υποχρεώσεων για κεφάλαια κίνησης των επιχειρήσεων⁵.

Ακόμα, σημειώνονται μεταβολές στην βιομηχανική παραγωγή και ευνοϊκότερα επιτόκια για την εξαγωγή βιομηχανικών προϊόντων και ψηφίζεται το νομοθετικό διάταγμα για την ίδρυση και την επέκταση βιομηχανιών και βιοτεχνιών. Βέβαια, κύριος μοχλός για την προώθηση της οικονομικής και βιομηχανικής δραστηριότητας αποτελεί η αύξηση της αγοραστικής δυνατότητας.

Το πρόγραμμα που μας ενδιαφέρει περισσότερο είναι το «Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως της Χώρας» 1960-1964. Διατυπώνει πλήρεις στόχους και κυρίως τονίζει τη σημασία οικονομικού προγραμματισμού. Προέβλεπε άνοδο της παραγωγικότητας και αναδιάρθρωση των καλλιεργειών προς όφελος δυναμικών εξαγωγικών προϊόντων για τον αγροτικό τομέα. Για τη βιομηχανία όριζε

⁵ Μ. Βασιλάκης, *ό. π.*, σ. 262

την ίδρυση μονάδων παραγωγής διαφόρων αλουμινίου, λιπασμάτων, ζάχαρης και την αξιοποίηση του λιγνίτη της Πτολεμαΐδας και της Μεγαλόπολης⁶.

Τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την προσπάθεια επίτευξης των παραπάνω στόχων ήταν η προσέλκυση δημοσίων και ξένων επενδύσεων, η χορήγηση γενναιόδωρων κινήτρων και επιδοτήσεων των εξαγωγών και η κεντρικά υπαγορευμένη ευνοϊκή μεταχείριση της βιομηχανίας και των εξαγωγών από το τραπεζικό σύστημα.

Η επιχειρηματική τάξη δίσταζε να προχωρήσει στην πραγματοποίηση ριζοκίνδυνων επενδύσεων και στράφηκε στη μετατροπή των κονδυλίων από δραχμές σε χρυσό ή σταθερά νομίσματα. Όσον αφορά στις εισαγωγές επιβλήθηκαν περιορισμοί και μια σειρά προστατευτικών μέτρων για επιδοτήσεις στους επιχειρηματίες που θα συντελούσαν στην οικονομική ανάπτυξη των αστικών στρωμάτων.

Να σημειωθεί ότι από το 1953 έως το 1963 το ακαθάριστο εθνικό προϊόν αυξανόταν με μέσο όρο 6,3% ανά χρόνο. Επιπλέον, αναπτύχθηκαν νέες καλλιέργειες και οι εξαγωγές αγροτικών προϊόντων διαφοροποιήθηκαν σε κάποιο βαθμό. Οι εξελίξεις συνεχίζονται όταν συνάπτονται συμφωνίες με εταιρίες του εξωτερικού, οι οποίες οδηγούν στη δημιουργία ορισμένων σημαντικών βιομηχανικών μονάδων. Τέλος, η δημοσιονομική και η πιστωτική πολιτική αποδείχθηκαν ικανοποιητικές. Από την άλλη πλευρά, δεν επιλύθηκαν την ίδια περίοδο σοβαρά δομικά προβλήματα, ιδιαίτερα εκείνη της αγροτικής παραγωγής που παρέμεινε στάσιμη, της γαιοκτησίας, της μετανάστευσης και της βιομηχανικής ανάπτυξης⁷.

Για να κατανοήσουμε περισσότερο τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες στο σύνολο της χώρας πριν το πραξικόπημα του 1966 θα μπορούσαμε να εξετάσουμε διάφορες παραμέτρους. Αρχικά, το εισόδημα παρουσιάζει άνιση κατανομή και διαφορές συγκριτικά με λίγα χρόνια νωρίτερα. Τότε λαμβάνεται υπόψιν ο πληθωρισμός της χώρας ενώ παρατηρούνται δυσχερή και παράνομα οικονομικά φαινόμενα όπως είναι η φοροδιαφυγή -φαινόμενο γνωστό και στις μέρες μας- που ευνοεί κυρίως τους πλουσιότερους του κράτους. Ένα ακόμα στοιχείο που οφείλουμε να προσθέσουμε, είναι η επιβολή έμμεσων φόρων στο σύνολο της φορολογίας. Αυτό συμβαίνει διότι το κράτος, έπειτα από τις συνθήκες οικονομικής εξαθλίωσης που βίωσε, χρειάζεται χρήματα για να ορθοποδήσει τα οποία βρίσκονται στους μισθωτούς.

⁶ Χ. Ιορδανόβου, «Η οικονομία 1949-1974», στην: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 9 (2003), σ. 71

⁷ Μ. Μελετόπουλος, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών*, Αθήνα 2000, σ. 354

Αναμφισβήτητα, σημειώνεται δύσκολη η κατάσταση για τους εργαζόμενους γεγονός που διαπιστώνεται εάν τους συγκρίνουμε με τους Ευρωπαίους εργαζόμενους. Πιο συγκεκριμένα, οι Έλληνες εργαζόμενοι θα πρέπει να εργαστούν περισσότερο από ότι οι ξένοι για να μπορέσουν να αποκτήσουν ην ίδια ποσότητα εμπορικών προϊόντων. Η δύσκολη οικονομική κατάσταση φαίνεται εκτός των άλλων στην κατανάλωση ποσοτήτων πρώτων αναγκών στην Ελλάδα σε σχέση με τις άλλες χώρες. Φυσικά, αυτό συνακολουθείτε από κακές συνθήκες διαβίωσης, άθλιες και πρόχειρες στεγαστικές κατασκευές.

Όλα τα στοιχεία λειτουργούν σαν μια αλυσίδα, για αυτό το μορφωτικό επίπεδο παρουσιάζεται προβληματικό. Οι άνθρωποι στερούνταν ακόμα και βασικές γνώσεις με αποτέλεσμα να είναι πολύ δύσκολο να βρουν εργασία υψηλής αμοιβής. Δίνονταν έμφαση στις ποικίλες μορφές της ελληνικής γλώσσας, στην ελληνική ιστορία και θρησκεία με σκοπό τη διαμόρφωση νέων πρότυπων του «ελληνικού χριστιανισμού». Το εργατικό δυναμικό ήταν ανειδίκευτο, φτηνό κατά μία έννοια συνέφερε τις πολιτικές τάσεις, αφού εύκολο γινόταν υποχείριου της εκάστοτε πολιτικής αρχής⁸. Η ίδια κατάσταση επικρατούσε στις Πανεπιστημιακές σπουδές ενώ οι προσδοκίες που υπήρχαν παρουσιάζονταν διαφορετικές.

Βεβαίως, υπάρχουν οι αποκατεστημένοι καθηγητές των πανεπιστημίων που όμως δεν διέθεταν σύγχρονη εκπαίδευση και ταυτίζονταν πλήρως με τις απαρχαιωμένες αντιλήψεις, ούτε μπορούσαν να ζήσουν εξαιτίας του πενιχρού μισθού τους. Υπήρχαν ακόμα οι νέοι επιστήμονες που μόλις είχαν γυρίσει από το εξωτερικό και πολλοί νέοι που έψαχναν να εργαστούν στο αντικείμενο τους με απώτερο σκοπό την ανάπτυξη της χώρας. Βέβαια, για να διοριστούν σε θέσεις εργασίας θα έπρεπε να συμβιβαστούν με το πολιτικό καθεστώς που επιβάλλεται.

Η ίδια κατάσταση συναντιέται και στην υγεία, εφόσον δεν υπάρχουν γιατροί, ούτε αρκετά νοσοκομεία. Ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού στρέφεται προς τη μετανάστευση, γεγονός που δικαιολογείται αν συνυπολογίσουμε την φτώχεια και την εξαθλίωση που μάστιζε τους αγρότες⁹.

Όλη αυτή η κατάσταση θα ανατραπεί όταν η ΕΚ θα αναλάβει ως κομματικός εκφραστής να αλλάξει τα συμφέροντα της πλειοψηφίας των λαϊκών στρωμάτων. Διαπιστώνεται μεγάλη μετατόπιση του εκλογικού σώματος προς την ΕΚ στις αγροτικές

⁸ Α. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 2006, σ. 142

⁹ Σ. Σακελλαρόπουλος, *ό. π.*, σ. 181

περιοχές καθώς και στα μικρά και μεσαία αστικά κέντρα. Άρα, υπάρχει μια ενεργή ενασχόληση των αγροτικών στρωμάτων ως προς τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις. Οι άνθρωποι αυτοί είχαν ανάγκη για βελτίωση των όρων συνθηκών ζωής τους, έψαχναν την ελπίδα και τις προοπτικές εξέλιξης.

Την περίοδο 1964-1967 θα υπάρξουν έντονοι αγώνες που ξεπερνούν τις παραδοσιακές μορφές πάλης. Θα συμμετάσχουν όλες οι κατηγορίες καλλιεργητών, όπως οι καπνοπαραγωγοί, και θα προβούν σε διάφορα μέσα διεκδίκησης όπως είναι τα συλλαλητήρια. Τα αιτήματα που προεβάνονται έχουν χαρακτήρα άλλοτε απόλυτα αγροτικό και άλλοτε πολιτικό. Πιο συγκεκριμένα, προβάλλονται οι αυξήσεις αποδοχών, οι ρυθμίσεις χρόνου εργασίας, οι απολύσεις, η καταβολή των καθυστερούμενων. Φυσικά, αυτό πηγάζει από το γεγονός ότι η εργατική τάξη διατηρεί ένα στοιχειώδες επίπεδο διαβίωσης.

Εξετάζοντας κάποια στοιχεία που αφορούν τις βασικές βιοτικές ανάγκες, καταλήγουμε στην εκμετάλλευση των μισθωτών στρωμάτων, που παρατηρείται ανεξαρτήτως κυβερνήσεως. Δημιουργούνται ένα πλαίσιο ασφυκτικής κηδεμονίας και έλλειψης διεκδίκησης των συμφερόντων των εργαζομένων. Άλλο ένα στοιχείο που οξύνει το ήδη τεταμένο κλίμα είναι τα πληθώρα εργατικά ατυχήματα, τα οποία οφείλονται στις κακές συνθήκες εργασίας. Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα να σημειωθεί τρομερή άνοδος των εργατικών απεργιών, ιδιαίτερα κατά τα έτη 1962 έως 1966.

Ως προς το ιδεολογικό πλαίσιο, μετά τον εμφύλιο πόλεμο θα πρέπει να στραφούν προς μια κατεύθυνση και να επηρεάσουν το εποικοδόμημα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού του κράτους. Θα πρέπει να κάνουν την Ελλάδα ένα κράτος εθνικής φρόνησης που θα μεταφραστεί ως μια μυθοποιημένη συλλογική ταυτότητα. Αυτό σημαίνει ότι όσοι δεν μπορούν ή δε συμφωνούν στην ιδέα της υπεράσπισης κάθε δεξιάς αντίληψης θα θεωρούνται μειονότητες και εχθροί του κράτους. Για να καταστεί αυτό δυνατό και να καθαριστεί το κράτος από κάθε πολίτη ή ομάδα που τάσσονται ως αρνητές της ιδέας, θα παρθούν μέτρα θεσμικού χαρακτήρα¹⁰.

Το ιδεολογικό πλαίσιο στελεχώνει μόνο όσους εντάσσονται στον ελληνοχριστιανικό «πολιτισμό», όρος που εξισώνεται με την εθνική και θρησκευτική ταυτότητα των πολιτών της Ελλάδας. Ως αποτέλεσμα έχει να διαχωρίζεται ο λαός με βάση εθνολογικά χαρακτηριστικά. Το κράτος προεβάνει την ισότητα των πολιτών και

¹⁰ Σ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του Απριλιανού πραξικοπήματος*, Αθήνα 1998, σ. 163

καταργεί τις τάξεις, όμως δημιουργεί ένα δίπολο αποκλεισμού και πλήγει τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα. Επιπλέον, θέτει τον δημόσιο υπάλληλο ως εκτελεστή της βούλησης του κράτους και πιστό υπηρέτη του λαού, άρα προσλαμβάνεται για να επιτελεί την ιδεολογική λειτουργία που πρεσβεύει. Η βασική αρχή της μονιμότητας στέκεται διαρκώς επισφαλής και απειλείται από την απόλυση υπεράριθμων υπαλλήλων, για όσους δεν πληρούν τα παραπάνω κριτήρια.

Η δράση συνεχίζεται με τη λήψη άλλων αποφάσεων, αυτή τη φορά αφορά στις Αρχές. Τόσο οι επίσημες Αρχές όσο και οι διάφορες οργανώσεις θα σπείρουν την τρομοκρατία και θα προβούν σε βίαιη συμμόρφωση των πολιτών προς τις κυβερνητικές επιταγές. Σε αυτό το σημείο, να επισημανθεί ότι αυτή την ιδεολογία οφείλουν να υποστηρίζουν, να διατυμπανίζουν οι ισχυροί μηχανισμοί του κράτους, λόγου χάριν η εκκλησία που θα έχει περισσότερη επιρροή. Θέτοντας αυτές τις προϋποθέσεις, δεν έλαβαν υπόψιν τους ότι δημιουργούν ένα κράτος καταπιεστικό και θα υπάρξουν σοβαρές αντιδράσεις.

Ας μην λησμονούμε το νέο νομοθετικό σώμα που θα είναι υπεύθυνο για την έγκριση ή μη των νομοθετικών διαταγμάτων και τη δικαστική εξουσία που θα νομιμοποιεί πλήρως τις θεσμικές απολήξεις του κράτους των εθνικοφρόνων. Όλες οι δραστηριότητες του κράτους έχουν στόχο την αναπαραγωγή του υπάρχοντος συστήματος κοινωνικών σχέσεων¹¹.

Αναμφισβήτητα, τα μετεμφυλιακά χρόνια της πολιτικής καταπίεσης και της κοινωνικής εξαθλίωσης θα επιφέρουν το 1962 αύξηση του ποσοστού των εργατικών και αγροτικών κινητοποιήσεων με αιτήματα πολιτικού και οικονομικού βεληνεκούς. Θα υπάρξουν κοινωνικές κινητοποιήσεις που θα καταδείξουν τη λαϊκή επιθυμία αναδιάρθρωσης σε οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο. Θα έρθουν σε ρήξη με το αστικό κράτος και θα επιδιώξουν την ενδυνάμωση του φαινομενικά αδύναμου πόλου της εξουσίας. Θα υπάρξουν εντονότερες αντιπαραθέσεις και διαφωνίες ως προς την ιδεολογία που επιθυμούν να επιβάλλουν. Γενικότερα, την περίοδο 1950-1967, οι πολιτικές διώξεις θα αποτελέσουν ένα από τα κύρια μέσα καταπίεσης με σκοπό να εμποδιστεί η συγκρότηση του αριστερού λαϊκού κινήματος¹².

¹¹ Σ. Σακελλαρόπουλος, *ό. π.*, σ. 204

¹² Γ. Μητροφάνης, « Πολιτικοί κρατούμενοι», στην: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 9 (2003), σ. 121

Β' Κεφάλαιο

Ο καθοριστικός ρόλος του Απριλιανού Πραξικοπήματος

Διάφορα ερωτήματα ταλανίζουν για τις μελανές μέρες της Απριλιανής δικτατορίας και πολλά τα ερωτήματα για το ξέσπασμα του απριλιανού πραξικοπήματος. Γιατί έγινε το πραξικόπημα, γιατί οδηγήθηκε το μετεμφυλιακό πολιτικό σύστημα, 18 χρόνια μετά το τέλος του Εμφυλίου στη δικτατορία; Γιατί συμβαίνει τότε τη στιγμή δηλαδή που ο δυτικός κόσμος γνώριζε την εμπειρία της χειραφέτησης, της απελευθέρωσης; Και ένα πιο καχύποπτο ερώτημα, ήταν το πραξικόπημα κατά μία έννοια προσχεδιασμένο; Και ένα άλλο τύπου ερώτημα, η δικτατορία είχε επιπτώσεις στον τρόπο, στους όρους λειτουργίας της Ελληνικής Δημοκρατίας ή υπήρξε ένα αρνητικό πολιτικό διάλλειμα; Ίσως να αποτελεί την κορύφωση του πολιτικού δράματος που εκτυλίχθηκε στο δημόσιο βίο σε όλη τη δεκαετία του 1960. Οι έντονες πολιτικές συγκρούσεις, οι κοινωνικές ταραχές, η εκρηκτική Άνοδος της Αριστεράς, η πιθανή νίκη της Ένωσης Κέντρου στις εκλογές που θα πραγματοποιούνταν στις 28 Μαΐου 1967, μαζί με άλλους σημαντικούς παράγοντες ενεργοποίησαν κύκλους αξιωματικών του στρατού να κηρύξουν τη χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Φαίνεται ότι το πραξικόπημα ωρίμασε εντός των παραπάνω συνθηκών και ξάφνιασε το μεγαλύτερο μέρος του πολιτικού κόσμου.

2.1. Η σημασία του Στρατού

Την νύχτα της 21^{ης} Απριλίου 1967 εξερράγη ένα στρατιωτικό κίνημα με επικεφαλής τον ταξίαρχο Στυλιανό Παττακό και τους συνταγματάρχες Γεώργιο Παπαδόπουλο και Νικόλαο Μακαρέζο. Κατέλυσε το δημοκρατικό πολίτευμα στην Ελλάδα και καθιέρωσε για επτά χρόνια δικτατορία. Πριν αναλύσουμε τους συντελεστές και την ιδεολογία τους, ενδιαφέρον έχει να εξετάσουμε τη θέση του Στρατού στη χώρα μας. Ήδη από τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου, ο στρατός εμφανίζεται ως νικητής, ως εγγυητής του πολιτεύματος, και ως πηγή της εξουσίας. Ο Στρατός είναι οργανωμένος και συντεταγμένος ως καθεστωτική αντικοινοβουλευτική και αντικομμουνιστική δύναμη. Ο Στρατός επενέβη συνεχώς στα πολιτικά πράγματα,

στις αποφάσεις ακόμα και στη διαμόρφωση των πολιτικών ιδεών και αρχών, ταυτίζονταν με το Έθνος¹³.

Μέσα σε μια μεταπολεμική Ελλάδα που διαμορφώνεται στα δεινά που έχουν απομείνει από τον Εμφύλιο πόλεμο, τα όρια είναι ασφυκτικά και τα θεμελιώδη δικαιώματα στη πράξη δεν εφαρμόζονται. Το κράτος χωρίζεται σε εθνικόφρονες και μη αλλά η ένταξη τους σε κατηγορίες είναι κάπως θολή. Όλες οι θέσεις βασίζονται σε ένα ολοκληρωτικό και εθνικιστικό μοντέλο της κοινωνίας με επίκεντρο το Στρατό που λειτουργεί ως θεμελιακό στοιχείο. Ο κομμουνισμός φαντάζει απειλή διότι έχει στόχο τη διάλυση της εθνικής οντότητας. Άλλωστε, οι κομμουνιστές έχουν στόχο την εθνική και φυλετική διάλυση της Ελλάδας και θεωρούνται απειλή, προδότες, πράκτορες. Ο Στρατός είναι αυτός που μπορεί να οργανώσει την ανελευθερία, να θεσμοποιήσει τον καταναγκασμό και τη βία και να εγγυηθεί την κυριαρχία του εθνικού φρονήματος. Έτσι, προκύπτει από λογική σχέση πηγή της εξουσίας να καθίσταται ο Στρατός. Η τήρηση των αρχών, των νόμων, επέρχεται από ένα ασφυκτικό πλαίσιο του πολιτικού αποκλεισμού και της βίας.

Εκείνη τη περίοδο η χώρα πλησίαζε σε προεκλογικές αναμετρήσεις, οι εκλογές θα διενεργούνταν στις 28 Μαΐου και την εξουσία ασκούσε από τις 3 Απριλίου η ΕΡΕ με αρχηγό το Παναγιώτη Κανελλόπουλο, έχοντας τη συναίνεση του αξιωματικού αντιπολίτευσης Γεώργιου Παπανδρέου και του βασιλιά Κωνσταντίνου. Όλοι πίστευαν ότι στις επόμενες εκλογές θα υπερτερούσαν οι ψήφοι για την Ένωση Κέντρου και ότι ο Παπανδρέου θα επέστρεφε θριαμβευτικά πίσω. Το Πραξικόπημα έγινε έκδηλο κατά τις πρωινές ώρες, μάλιστα νωρίτερα είχε ολοκληρωθεί η συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου. Οι Παπαδόπουλος, Παττακός και Μακαρέζος φρόντισαν να τοποθετήσουν ανθρώπους δικούς τους στα στρατεύματα και να δράσουν υπόγεια κατά των δημοκρατικών κυβερνήσεων¹⁴.

Άλλο ένα γεγονός που λειτούργησε καταλυτικά ήταν ότι ο Παττακός καθοδηγούσε και ρύθμιζε στρατιωτικές υποθέσεις, όπως το Κέντρο Εκπαιδύσεως Τεθωρακισμένων. Από εκεί βγήκαν έξω δύο τανκς για να καταλάβουν όλα τα στρατιωτικά σημεία της πόλης. Αμέσως μετά, οι πραξικοπηματίες έβαλαν σε εφαρμογή το σχέδιο «Προμηθεύς» ώστε να αντιμετωπίσουν τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Αν μπορούμε να σημειώσουμε ένα στοιχείο το οποίο χαρακτηρίζει το σχέδιο του

¹³ Δ. Χαραλάμπης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα 1999, σ. 81

¹⁴ <https://www.sansimera.gr/articles/250> [Πρόσβαση:18/6/2022]

πραξικοπήματος και την επιτυχή εφαρμογή του είναι ο αιφνιδιασμός. Το ίδιο πρωί η ηγεσία των πραξικοπηματιών επισκέπτεται τα ανάκτορα για να συναντήσει τον Κωνσταντίνο και ο ίδιος αναγκάζεται να συμφωνήσει μαζί τους, περικυκλωμένος από τανκς¹⁵.

2.2. Τα αίτια του Απριλιανού Πραξικοπήματος

Η δικτατορία ήταν αποτέλεσμα οικονομικής δυσπραγίας ή αναπτυξιακής κρίσης την οποία τροφοδοτούσε η Αριστερά με τη σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ. Επίσης, υπήρχε ο κομμουνιστικός κίνδυνος, η ευθεία παρέμβαση του ξένου παράγοντα, η εποχή τους εμφυλίου πολέμου, η αποτυχία της πολιτικής και των πολιτικών και της εσωτερικής δυναμικής του στρατού σε αναπτυσσόμενες χώρες. Τα παραπάνω στοιχεία αποτελούν εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες του πολιτικού αυτού σκηνικού¹⁶.

Άλλη μία σημαντική αιτία είναι η αναπτυξιακή κρίση που ξεπροβάλλει ήδη από τη δεκαετία του 1950 όπου τίθενται οι θεσμικές βάσεις και έχουν ληφθεί σημαντικές αποφάσεις για την οικονομική πολιτική που ευνοούν την ανάπτυξη. Κατά τη δεκαετία του 60 ο πληθωρισμός επιταχύνεται και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών χειροτέρευσε, με αποτέλεσμα τη γρήγορη επέκταση της εγχώριας ζήτησης. Εμβαθύνοντας διαπιστώνουμε υψηλούς μέσους ετήσιους ρυθμούς μεγέθυνσης και διαγράφεται εμπιστοσύνη στη δραχμή και δημοσιονομική ισορροπία. Η ανάπτυξη σταματά κατά το έτος 1967 λόγω του πραξικοπήματος και των έντονων πολιτικών αντιπαραθέσεων. Αναμφισβήτητα, προβλήματα στην οικονομική πολιτική υπήρχαν αλλά δε θα μπορούσαμε να τα θεωρήσουμε υπεύθυνα για όσα συνέβησαν την σκοτεινή αυτή επταετία. Απλώς, η οικονομική ανάπτυξη συνδεόταν με την αναστάτωση της κοινωνίας που αφορά σε όλα τα στρώματα.

Τρίτη βασική αιτία είναι η κομμουνιστική απειλή. Πρώτη εκδοχή αποτελεί το γεγονός της προστασίας από τον κίνδυνο επικράτησης κομμουνιστικών κομμάτων. Βέβαια, η Αριστερά είχε μέχρι τότε μικρή κοινοβουλευτική παρουσία οπότε δεν θα μπορούσε να επικρατήσει στην εξουσία. Η δεύτερη εκδοχή είναι κατά πόσο επηρέασε

¹⁵ <https://www.tovima.gr/2015/04/18/politics/pws-i-diktatoria-epiase-ston-ypno-ti-dimokratia/>
[Πρόσβαση: 22/6/2022]

¹⁶ Π. Καζάκος, *Ανάπτυξη και πολιτική κρίση στη δεκαετία του 60*, Αθήνα 1999, σ. 151

η απόρριψη της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας από το ΚΚΕ που επηρέασε αποφασιστικά την ΕΔΑ.

Πολύ σημαντικός παράγων θεωρείται ο ξένος και συγκεκριμένα οι αμερικανικές υπηρεσίες. Αυτό συνδέεται με την επίλυση του Κυπριακού ζητήματος το οποίο δεν ήταν άσχετο με το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967. Ο ελληνικός στρατός είχε βαθιά επιρροή από την αμερικάνικη επίδραση κατά τις δεκαετίες 50 και 60. Αν λάβει κανείς υπόψιν ότι ο ελληνικός στρατός εκπαιδευόταν στις ΗΠΑ και σε κέντρα του εξωτερικού και ότι η εκπαίδευση ήταν η κυριότερη συνεισφορά στον εκσυγχρονισμό των ελληνικών Ένοπλων Δυνάμεων θα καταλάβει την εξάρτηση που υπάρχει ανάμεσα στους ξένους και τους πολιτικούς, στρατιωτικούς της χώρας μας.

Η Αμερικανική παρέμβαση ήταν η πρώτη επίσημη προβολή κύρους και ισχύς και εκδήλωνε την είσοδο των Ηνωμένων Πολιτειών στην παγκόσμια σκηνή ως ηγετική δύναμη. Στο μεταξύ, η Ελλάδα εντασσόταν στο δυτικό συνασπισμό μέσω του ΝΑΤΟ. Η Ουάσινγκτον είχε άμεσο συμφέρον από την συμμετοχή της Ελλάδας στο δυτικό συνασπισμό και επιδίωκε το καθεστώς να είναι συμβατό με τα συμφέροντα τους. Φυσικά, ίσως υπάρχει το ερώτημα πως οι Έλληνες επιτρέπουν την τόσο άμεση και έντονη αμερικανική παρέμβαση στις δικές τους υποθέσεις. Εφόσον μετά τον Εμφύλιο πόλεμο υπήρχε ο κίνδυνος επικράτησης της κομμουνιστικής Αριστεράς και η οικονομική ανάγκη για βοήθεια και ανόρθωση ήταν λογικό να υπάρχει διατριβή και εμπλοκή¹⁷.

Η πέμπτη σημαντική αιτία είναι οι διχαστικές επιπτώσεις του εμφυλίου πολέμου. Αρχικά, τροφοδοτούσε την πολιτειακή ανατροπή στον στρατό και επηρέασε σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες τις δομές και τις συμπεριφορές. Στα σύγχρονα κράτη, η πολιτική διαχωρίζεται από το στρατό, αφού οι στρατιωτικές υποθέσεις αφορούν τον εξωτερικό εχθρό ενώ οι πολιτικές την εσωτερική δημόσια τάξη. Σε ένα κράτος όπου ο κάθε τομέας δεν είναι υπεύθυνος για τις δικές του αρμοδιότητες και εμπλέκονται δεν μπορεί να υπάρξει ομαλή λειτουργία. Όταν ο στρατός ενισχύεται στο εσωτερικό μετατρέπεται σε πόλο πίεσης. Οι αξιωματούχοι του στρατού υποστηρίζουν ότι επιχειρούν κάθε κίνηση προς το καλό του κράτους αλλά στη πραγματικότητα οι ενέργειες τους αντανακλούν τα δικά τους συμφέροντα.

¹⁷ <https://www.kathimerini.gr/politics/561545659/ena-skoteino-domatio-1967-1974-ta-syglonistika-ichitika-ntokoymenta/> [Πρόσβαση: 2/7/2022]

Άλλος παράγοντας που λειτουργεί καταλυτικά είναι η αποτυχία της πολιτικής που οδηγεί σε ένα πολιτικό χάος και κενό εξουσίας. Η συνεχής εναλλαγή πολιτικών κομμάτων και αρχηγών με στόχο την τον έλεγχο του κράτους από διαφορετικούς ομίλους πολιτικών και τις πελατειακές σχέσεις δεν μπορούν να επιτρέψουν τη δημοκρατική ομαλότητα. Μέσα στη Βουλή συμβαίνουν μεγάλες μεταβολές διασπάται ξαφνικά το μεγαλύτερο κόμμα με τη πλειοψηφία των βουλευτών κατά της κυβέρνησης του και τη μειοψηφία υπέρ της αλλά και την αντιπολίτευση διχασμένη. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, αδιέξοδο και συνεχείς πολιτικές αποτυχίες. Σαφέστατα, το παραπάνω επηρεάζει την κοινωνία και την οικονομία και ο λαός βιώνει πρωτόγνωρες καταστάσεις.

Τελευταία αιτία που είναι σημαντική είναι η αποξένωση που παρατηρείται ανάμεσα στη κοινωνία και το στρατό. Όπως είναι εύλογο, οι πολίτες θέλουν να βελτιώσουν το βιοτικό επίπεδο και διεκδικούν όλες τις απαραίτητες προϋποθέσεις. Ταυτόχρονα, αυτό επιφέρει μείωση στρατιωτικών δαπανών και ενίσχυση της κοινωνίας. Όμως, ο στρατός θεωρεί ότι υπερέχει έναντι οποιουδήποτε άλλου θεσμού και αντιπροσωπεύει όλη της σημασία της έννοιας του εκσυγχρονισμού. Αυτό επιβεβαιώνει μια σχετική αυτονομία κάποιων αξιωματικών χωρίς να σημαίνει ότι είναι συνδεδεμένα με κάποιο κόμμα η οργανωμένη ομάδα.

Γ' Κεφάλαιο

Μαρτυρίες και κορυφαίες προσωπικότητες

Εκτός από μια κοινωνική, πολιτική προσέγγιση της βάνουσης αυτής επταετίας, ας γίνει μια αναφορά στο ψυχολογικό πλήγμα που υπέστησαν οι άνθρωποι αυτή την βάνουση επταετία των απαγορεύσεων. Αρχικά, δε θα ήθελα να παραλλάξω καθόλου τα λόγια του Τίτου Πατρίκιου, του κορυφαίου αυτού Έλληνα ποιητή, πεζογράφου και μεταφραστή της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς. Η βιοματική του μαρτυρία έχει κατατεθεί στο περιοδικό «Αρχειοτάξιο» των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. «Πλησίασα στην πόρτα, όπου άκουσα μια γνώριμη, σιγανή φωνή: " Άνοιξε, άνοιξε..." Μισάνοιξα και είδα τον φίλο μου Μίλτο Παναγιωτόπουλο, που το προηγούμενο βράδυ βρισκόμουν σπίτι του. Πίσω του, αγγίζοντας το στενό πεζοδρόμιο, ήταν σταματημένο ένα ταγκ. "Ντύσου αμέσως να φύγουμε" μου είπε, μόλις μπήκε μέσα. "Έγινε δικτατορία". Ένωσα ένα τράνταγμα, αλλά δεν ξαφνιάστηκα. Ήταν σαν κάτι που το περίμενα και μαζί σαν κάτι που ήλπιζα πως δεν θα γινόταν ποτέ»¹⁸.

Σε όλη την χώρα ακούγονταν να παίζει το ραδιόφωνο και λέει για τη κυβέρνηση που αναστέλλει το Σύνταγμα. Όσο περνούσε η ώρα ακούγονταν έξω φασαρία, κάποια σπίτια ήταν σημαδεμένα από ταγκς, τεθωρακισμένα, στρατιωτικούς που τα φυλούσαν, κάποιοι άνθρωποι της Αριστεράς και άλλοι πανικόβλητοι από το βαρύ κλίμα έτρεχαν να σωθούν. Η πόλη σκεπαζόταν από κραυγές, κλάματα, αναστάτωση σκορπίζονταν παντού. Ο ένας προσπαθούσε να ειδοποιήσει τον άλλον κρυφά, βγαίνοντας στους δρόμους με διάφορες προφάσεις.

Άλλη μια συγκλονιστική μαρτυρία είναι του Τάκη Μπενά. Εκείνο το βράδυ κάποιος φοιτητής χτύπησε τη πόρτα του σπιτιού του «Πλησίασα στην πόρτα, όπου άκουσα μια γνώριμη, σιγανή φωνή: " Άνοιξε, άνοιξε..." Μισάνοιξα και είδα τον φίλο μου Μίλτο Παναγιωτόπουλο, που το προηγούμενο βράδυ βρισκόμουν σπίτι του. Πίσω του, αγγίζοντας το στενό πεζοδρόμιο, ήταν σταματημένο ένα ταγκ. "Ντύσου αμέσως να φύγουμε" μου είπε, μόλις μπήκε μέσα. "Έγινε δικτατορία". Ένωσα ένα τράνταγμα, αλλά δεν ξαφνιάστηκα. Ήταν σαν κάτι που το περίμενα και μαζί σαν κάτι που ήλπιζα πως δεν θα γινόταν ποτέ».

¹⁸ <https://www.news.gr/ellada/koinonia/article-wide/308164/viomata-kai-martyries-gia-to-praxikophma-ths.html> [Πρόσβαση: 5/7/2022]

Στο στόχαστρο βρίσκονται και οι νέοι, οι φοιτητές. Μια μαρτυρία του Γιάννη Σεργόπουλου προστίθεται σε ένα πλήθος για να επιβεβαιώσει την οδυνηρή κατάσταση που επικρατεί. Πρόκειται για έναν φοιτητή Νομικής που προέρχεται από μια συντηρητική οικογένεια, ο οποίος βιώνει ένα κράτος ανελευθερίας και παράλογων απαγορεύσεων και θέλει να αντιδράσει. Περιγράφει όλες τις φρικαλεότητες που υπέστη αυτός και άλλοι συμφοιτητές του¹⁹.

Μια άλλη αξιοσημείωτη προσωπικότητα που αποτελεί τομή για την Ελλάδα είναι ο Μίκης Θεοδωράκης ο μεγαλύτερος Έλληνας συνθέτης που ταυτίστηκε με την πολιτική. Όμως, στην πραγματικότητα δεν ήταν πολιτικός αλλά διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα. Βρέθηκε στο στόχαστρο, όμως δε δίσταζε να εκφέρει και να υποστηρίζει τη γνώμη του να αντιτίθεται σε αυτά τα αποτρόπαια εγκλήματα που φυλακίζουν τη δημοκρατία και να συμμετέχει ενεργά σε αντιδικτατορικές οργανώσεις που πίστευε ότι όφειλαν να έχουν εθνικό χαρακτήρα. Για τον Μίκη Θεοδωράκη η νύχτα της 21^{ης} Απριλίου ήταν αποτέλεσμα των Αμερικάνων δυνάμεων με σκοπό την εξυπηρέτηση βραχυπρόθεσμων στόχων της πολιτικής τους²⁰.

Δεν θα μπορούσε να μη γίνει μια σύντομη αναφορά στον κορυφαίο Μανώλη Γκλέζο. Μέσα στο βράδυ του χτυπούν τη πόρτα του σπιτιού του, όπου έμενε μαζί με την οικογένεια του στην οδό Φαιδριαδών στην Κυψέλη και τον αρπάζουν μεταφέροντας τον στο Γουδί, κρατώντας τον για τέσσερα χρόνια.

Εκείνο το καθοριστικό βράδυ κανένας δε γλύτωσε. Οι συλλήψεις όλο και πληθαίνουν. Ο Βασίλης Λασκαρίδης γράφει τη προσωπική του μαρτυρία από τις μνήμες που έχει για τα θλιβερά αυτά γεγονότα. Καθώς περπατούσε και έχοντας στην αγκαλιά του το γιο του κάποιοι άνδρες έρχονται να τον συλλάβουν. Τον μετέφεραν από το τμήμα στον Ιππόδρομο μαζί με άλλους άνδρες και όποιος δεν συμμορφωνόταν με αυτό θα αναγκάζονταν με τη βία να υπακούσει. Στον Ιππόδρομο τους βασάνιζαν, τους απειλούσαν, τους ταπείνωναν. Έξω ακούγονταν πυροβολισμοί, επικρατούσε αναστάτωση γίνονταν διαμαρτυρίες και συνεχώς φρουρούνταν από ταγματάρχες. Μετά από τέσσερις μέρες τους μεταφέρουν στον Γιούρα. Εκεί βρίσκονταν ακόμα 6.500 χιλιάδες, οι περισσότεροι εκ των οποίων ήταν αγρότες. Σκοπός τους δεν ήταν να τους σκοτώσουν εξ αρχής μόνο αν δεν συμμορφώνονταν για αυτό και συγκρότησαν στο στρατόπεδο μάγειρες και όσους ακόμα ήταν απαραίτητοι. Κάθε πρωί ερχόταν ένας

¹⁹ Γ. Σεργόπουλος, *Μια μαρτυρία για τα χρόνια της Δικτατορίας*, Αθήνα 2019, σ. 184

²⁰ Κιτρομηλίσσης Π., *Νεότερη Πολιτική Θεωρία*, Αθήνα 2015, σ. 139

φορτοεκφορτωτής για να ξεφορτώνει όσα εφόδια προορίζονταν για τους εξόριστους και τη φρουρά. Κάποιοι που δήλωσαν όσα γνώριζαν απολύθηκαν. Στο μεταξύ ήταν έντονο και το γυναικείο στοιχείο ενώ στο στρατόπεδο υπήρχαν παράνομα τρανζίστορ για να ενημερώνονται για τα νέα της χώρας. Προσπαθούσαν να ξεχνιούνται με διάφορους τρόπους, οργάνωναν αγώνες σε αθλήματα, στους θαλάμους τραγουδούσαν έγραφαν στίχους. Το καλοκαίρι του 1969 όπως ομολογεί παρακολούθησαν αρκετές ελληνικές ταινίες ενώ το χειμώνα γευμάτιζαν στην αίθουσα να προμηθευόντουσαν ταινίες με μουσική ή έργα γουέστερν. Μέσα στα στρατόπεδα υπήρχαν άνθρωποι όλων των κοινωνικών τάξεων, για παράδειγμα γιατροί διανοούμενοι. Διοργάνωναν ακόμα γκρουπ γυμναστικής που αποτελούνταν κυρίως από νέους και διάβαζαν βιβλία. Άδειες είχαν ελάχιστες και σπάνια ίσα για να προλαβαίνουν να βλέπουν τους δικούς τους. Την επόμενη χρονιά τα πράγματα είχαν χαλαρώσει περισσότερο, μάλιστα ήρθε μια δικαστική επιτροπή από αξιωματικούς της Ασφάλειας για να εξετάσουν τις περιπτώσεις των κρατούμενων. Το 1971 οι τελευταίοι λιγόστευαν και διαδίδοταν φήμες διάλυσης του στρατοπέδου των εξόριστων που επιβεβαιώθηκε όταν το Μάρτη απέμειναν μόνο 50 που μεταφέρθηκαν στα Κύθηρα²¹.

²¹ Β. Λασκαρίδης, *Μαρτυρίες και Μνήμες από την επταετία 1967-1974*, Αθήνα 2006, σ. 36

Δ' Κεφάλαιο

Συντελεστές και Ιδεολογία

Φτάνοντας στην Δικτατορία θα πρέπει να μελετήσουμε τα βασικά πρόσωπα που την αντιπροσωπεύουν καθώς και την επιρροή τους. Ένα από τα πιο γνωστά πρόσωπα που ταυτίζονται με αυτή τη περίοδο είναι ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, που γεννήθηκε στις 5 Μαΐου 1919 στο Ελαιωχώρι Αχαΐας και πέθανε στην Αθήνα 1999 και ήταν γιος του Χρήστου Παπαδόπουλου και της Χρυσούλας Παπαδοπούλου. Ο Γ. Παπαδόπουλος φοίτησε στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων αλλά ολοκλήρωσε εσπευσμένα τις σπουδές του λόγω του ελληνοϊταλικού πολέμου, στη λήξη του οποίου παρασημοφορήθηκε. Λίγο αργότερα κατά το έτος 1946-1949 έλαβε μέρος στον εμφύλιο πόλεμο όπου τιμήθηκε με χρυσό αριστείο ανδρείας. Το 1950 ήταν μέλος της ΙΔΕΑ ενώ εννέα χρόνια αργότερα τοποθετήθηκε στο ΚΥΠ και συμμετείχε στη διαμόρφωση του Σχεδίου Περικλής. Προχωρώντας προς τα φλέγοντα χρόνια, το Δεκέμβριο 1967 ορκίστηκε πρωθυπουργός και υπουργός Εθνικής Αμύνης. Έχει αναμιχθεί με τα στρατιωτικά γεγονότα ήδη από την κατοχή. Είναι αξιωματικός του στρατού και ιδρυτής της Χούντας των Συνταγματαρχών ή αλλιώς δικτατορίας ή Επταετίας. Ήταν φιλόδοξος, διέθετε τη δική του σκέψη με έντονη στροφή στον αυταρχισμό και ορθό λόγο, πάντοτε με ηθικολογικό περιεχόμενο. Στο παρελθόν είχε διατελέσει γραμματέας μιας αντικομμουνιστικής επιτροπής και προέρχεται από μικροαστικά στρώματα²².

Άλλο ένα σημαντικό πρόσωπο είναι ο Στυλιανός Παττακός που γεννήθηκε στις 8 Νοεμβρίου 1912 στο Ρέθυμνο Κρήτης και πέθανε στις 8 Οκτωβρίου 2016. Φοίτησε στη Σχολή Υπαξιωματικών και αργότερα στη Σχολή Ευελπίδων. Συμμετείχε και αυτός στον πόλεμο μεταξύ Ελλήνων και Ιταλών και στον Εμφύλιο. Παρασημοφορήθηκε με τρία αριστεία ανδρείας. Είχε σχέση με τις αμερικάνικες μυστικές υπηρεσίες, ο ίδιος είχε εκπαιδευτεί στις ΗΠΑ. Κατά την επταετία διετέλεσε Υπουργός Εσωτερικών και Α' Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης καθώς ήταν ιδρυτής του Κέντρου Εκπαιδύσεως Τεθωρακισμένων και διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο το βράδυ της 21^{ης} Απριλίου.

²²https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B4%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82 [Πρόσβαση: 8/7/2022]

Ο τρίτος που συμπληρώνει την ηγετική τριάδα της δικτατορίας των Συνταγματαρχών είναι ο Νικόλαος Μακαρέζος που γεννήθηκε το 1919 στη Γραβιά Φωκίδας. Το 1937 φοίτηση στη σχολή Ευελπίδων και κατέκτησε το βαθμό του Ανθυπολοχαγού. Συνέχισε τη στρατιωτική του κατάρτιση σε σχολές πυροβολικού στην Ελλάδα και το εξωτερικό ενώ κατέκτησε και σπουδές στα Οικονομικά. Είχε διασυνδέσεις με πολιτικούς και ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τον οικονομικό τομέα λόγω των γνώσεων του.

Η ιδεολογία των μελών ταιριάζει αν λάβουμε υπόψιν μας την κοινή περίοδο από την οποία πηγάζουν οι εμπειρίες τους, η διαπαιδαγώγηση τους και η συμμετοχή στις εξελίξεις που διαμόρφωσαν το μεταπολεμικό πολιτικό σκηνικό της χώρας. Ο βασικός κορμός του σώματος των κυβερνητικών στελεχών είναι τοποθετημένος στην μέση αστική τάξη, ενώ μία μικρότερη μερίδα ανήκει στην μικροαστική και μεγαλοαστική τάξη. Υπάρχουν μέλη του κατεστημένου όπως στελέχη δικαστικού, διοικητικού, διπλωματικού και πανεπιστημιακού υπόβαθρου. Η παντελής απουσία εργατικής και αγροτικής τάξης δικαιολογείται από το γεγονός ότι η δικτατορία ήταν προϊόν των κρατικών μηχανισμών και όχι μαζικού κινήματος. Μεγάλο ρόλο αυτή τη περίοδο διαδραματίζει ο στρατός που αποκτά έναν φασιστικό χαρακτήρα ο οποίος ταιριάζει με τον ολοκληρωτικό τρόπο οργάνωσης μιας Πολιτείας.

Θα μπορούσαμε να περιγράψουμε αυτή την εποχή με λίγα λόγια. Πρώτον, στο επίκεντρο βρισκόταν η διάπλαση ηθικού χαρακτήρα με συγκεκριμένη ανάπτυξη πολιτικών θεσμών, η θέσπιση και η λειτουργία ενός ενιαίου κόμματος, ο αγώνας που επιτρέπεται οτιδήποτε εξυπηρετεί το Έθνος, και η διοίκηση του λαού από εκείνους που θα το ωφελήσουν. Για τους υπερασπιστές της δικτατορίας των Συνταγματαρχών όλοι είναι υποταγμένοι στον εθνικοσοσιαλισμό, προς τιμή του εθνικού συμφέροντος αφού θα είναι αρμόδιος για τα οικονομικά συμφέροντα και θα επιδιώκει την ομαδοποίηση των ταξικών συμφερόντων. Η ιδέα εμφανίζεται ενάντια στον μαρξισμό ως προς τις οικονομικές και κοινωνικές πτυχές και ως κόμμα δεν οργανώνεται με βάση την αρχή της πλειοψηφίας²³.

Όσον αφορά στις τάσεις που εκφράστηκαν από τη μία παρατηρούμε ορισμένα προοδευτικά στοιχεία αστικού χαρακτήρα που επιζητούσαν την επιβολή ορισμένων μέτρων εκσυγχρονισμού της χώρας και από την άλλη νεοφιλελεύθερους που έχουν στόνο να επιβάλλουν πολιτική γρήγορης οικονομικής κυρίως ανάπτυξης. Η δικτατορία

²³ Μ. Μελετόπουλος, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών*, Αθήνα 2000, σ. 278

των συνταγματαρχών σε ορισμένους τομείς της κοινωνικής πολιτικής αναπαρήγαγε παλαιότερα προβλήματα, ενώ σε άλλους προέβη στην αναδιοργάνωση ορισμένων κοινωνικών υπηρεσιών και σε επέκταση παροχών. Βέβαια, τα προβλήματα κοινωνικών ανισοτήτων οξύνθηκαν σε γενικές γραμμές και το σύστημα παρέμεινε αναποτελεσματικό.

Η Δικτατορία δεν υιοθέτησε κάποια ιδεολογία ως επίσημο δόγμα, απλώς αναπαρήγαγε τις γνωστές ιδέες για τον Ελληνοχριστιανισμό, διέσυρε τον μεγαλοϊδεατισμό και στόχευε στην ταύτιση των εννοιών Έθνους και Θρησκείας. Η Δικτατορία συγκεντρώνει μία μεγάλη κλίμακα ιδεολογικών στοιχείων που αποτελούνται από φασιστικά και σοσιαλιστικά δεδομένα. Γενικότερα, επικρατούσαν αισθήματα ταξικής διαφοράς και ριζοσπαστικής διάθεσης ενώ είχε ενστερνιστεί πολλά στοιχεία από τον νασερισμό.

Θα μπορούσαν να αναφερθούν κάποια χαρακτηριστικά που αντικατοπτρίζουν τη δικτατορία ως προς την εσωτερική της συνοχή. Αρχικά, ταιριάζει η λέξη βάλτωμα διότι από τη μία θέλουν να δημιουργήσουν εικόνες ελπίδας και μιας νέας αρχής, από την άλλη δεν έχουν επιλυθεί άλλα βασικά θέματα που θα επιτρέψουν την ομαλή και υγιή λειτουργία και ευημερία του κράτους. Δεύτερο χαρακτηριστικό που μπορούμε να εκθέσουμε είναι η ηρεμία των δικτατόρων τουλάχιστον κατά τα πρώτα έτη, πριν οδηγηθούν σε δίκες και πριν οι πολίτες ξεσπάσουν με εντονότερες διαμαρτυρίες και δηλώσεις. Άλλο ένα χαρακτηριστικό είναι η συνεχής προώθηση του ενός και η σταθεροποίηση του στην εξουσία. Όπως είναι λογικό, δημιουργούνται αναταραχές και αντιπαλότητες για την επικράτηση και ανύψωση του ενός. Τελευταίο χαρακτηριστικό που κάνει το έργο τους πιο απλό και εύκολο είναι η ηρεμία που υπήρχε στους αντιπάλους του δημοκρατικού στρατοπέδου. Και αυτό ακριβώς εκμεταλλεύεται ο Παπαδόπουλος ανακοινώνοντας μια σειρά μέτρων και θεσμικών νόμων που προβλέπει το Σύνταγμα του 68²⁴.

Από την άλλη μεριά, το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου υποστήριζε ότι αφού ολοκλήρωναν τους στόχους τους θα εδραίωναν μια «Νέα Δημοκρατία», κοινοβουλευτική που αποτελούσε και την επιθυμία πολλών Ελλήνων. Αποτελούνταν από έξι αρχές. Αρχικά, ήθελαν να διακόψουν την ξένη επέμβαση στις ελληνικές υποθέσεις και να δημιουργήσουν ένα κράτος που θα ήταν αυτόνομο. Στόχευαν στην αρχή μιας ειρηνικής και επαναστατικής αποστολής, δηλαδή τη μετατροπή ενός

²⁴ Σ. Στεφόπουλος, *Ματιές και Σκέψεις πάνω στην Ιστορία*, Αθήνα 1995, σ. 399

κράτους από κατασταλτικό σε επαναστατικό, πραγματοποιώντας θεσμικές αλλαγές στην υποδομή και τη δομή της δημόσιας εξουσίας. Πολύ σημαντικό σημείο αναφοράς αποτελούσε η αρχή της δημοκρατικής οργάνωσης της ζωής της χώρας, η δημοκρατία είναι το σύστημα που συνυπάρχει η ατομική και συλλογική ελευθερία. Μια άλλη αρχή που πρέσβευαν ήταν η αρχή του προσδιορισμού των χρονικών προθεσμιών του καθεστώτος από σημαντικά γεγονότα. Το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου θεωρούσε τον εαυτό του μεταβατικό και γνώριζε ότι θα παραμείνει στην εξουσία όσο καιρό χρειαζόταν για να εδραιώσει τους στόχους του και τις ιδέες του. Και εδώ μπορεί να συνδεθεί η επόμενη αρχή, αυτή της ολοκλήρωσης των σκοπών μιας Ελλάδας, όπως έλεγαν, προοδευτικής, δημοκρατικής, απαλλαγμένη από την ανασφάλεια του μέλλοντος. Τελευταίο είναι το στοιχείο του δημοσίου συμφέροντος, το οποίο τοποθετείται στην κορυφή και αποτελεί προτεραιότητα, ώστε να υπάρξει αρμονική συμβίωση και πρόοδος. Άλλωστε, αυτή η αρχή μπορεί να διαβαστεί και αντίστροφα εφόσον δηλαδή υπάρχουν μειονότητες θα υπάρξει και υπεράσπιση²⁵.

Ενδιαφέρον έχουν οι λόγοι που ακούγονταν μέσα από τους οποίους διαγράφεται η ιδεολογία. Πολλές φορές, τιτίβιζαν το πλήθος με συνεχείς αναφορές στο παρελθόν και γενικότερα σε παλιότερες περιόδους της Ιστορίας, όπως για το 1821, το 1940 ή το 1946-1949. Ανέφεραν συνεχώς ότι στο παρελθόν δεν υπήρχαν σταθερές βάσεις για να ανοικοδομηθεί το ελληνικό κράτος. Βέβαια, οι ευκαιρίες για λόγους ήταν πολλές λόγω των εθνικών επαιτειών. Η δράση τους συνεχίζεται με την έκδοση εκατοντάδων αντίτυπων που είχαν γενικό τίτλο «Τα Πιστεύω μας» και διανέμονταν στους πολίτες. Κανένας όμως δε μπορούσε να χρησιμοποιήσει τα βιβλία αυτά και να μεταπλάσσει το περιεχόμενο τους γιατί σε τέτοια περίπτωση η αστυνομία ήταν υποχρεωμένη να το καταγγείλει. Γενικότερα, υπάρχει πλούσιο υλικό που αντλούμε στοιχεία όπως περιοδικές εκδόσεις Υπουργείων, για παράδειγμα το περιοδικό *Αγροτικά Νιάτα*, εκδόσεις μεγάλων σχηματισμών του Στρατού, άλλες επετειακές εκδόσεις οργανισμών.

Υποστήριζαν ότι έλειπε από τη ζωή των πολιτών το αίσθημα ασφάλειας, ότι η ευνομία είχε διαταραχθεί ανεπανόρθωτα και σε καμία περίπτωση δεν υπήρχε διαφάνεια και εντιμότητα ανάμεσα στον πολίτη, το κράτος και την εξουσία. Επισήμαναν συνεχώς ότι απειλείται το βιοτικό επίπεδο του λαού και ότι η οικονομία ήταν έτοιμη να καταρρεύσει εξαιτίας της ανικανότητας για ορθή διαχείριση.

²⁵ Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-1974)*, Αθήνα 1991, σ. 19

Κατηγορούσαν τις προηγούμενες πολιτικές κυβερνήσεις ότι έφεραν τη χώρα ένα βήμα πριν την χρεοκοπία και ότι την οδηγούν κάθε μέρα πιο κοντά σε αδιέξοδο. Για αυτό το λόγο, ήθελαν να ανυψώσουν το βιοτικό επίπεδο του λαού και να μειώσουν την ανεργία καθώς και να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας. Πίστευαν στην αναδιοργάνωση της Ελλάδας ως κράτος πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής οντότητας. Ένας τρόπος για να καταστεί αυτό δυνατό είναι η ορθή λειτουργία του σύγχρονου κράτους μέσω της στελέχωσης δημόσιων υπηρεσιών με ικανούς, μορφωμένους, αφοσιωμένους υπαλλήλους, ή όπως θα λέγαμε σήμερα μέσω της αξιοκρατίας. Όλα αυτά θα προσεταιριστούν στην οικονομία η οποία θα προσεγγιστεί αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Άμεσος στόχος για την ομαλή διεκπεραίωση των καθηκόντων τους ήταν η εξουδετέρωση του κομμουνισμού για αυτό και προέβησαν σε συλλήψεις, δημιουργήθηκαν στρατόπεδα συγκέντρωσης, απαγορεύτηκαν οι πολιτικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις. Θα διατηρούνταν η επαναστατικότητα του καθεστώτος και θα υπήρξε η ανάμειξη του στρατού για να είναι βέβαιη η εφαρμογή της πολιτικής τους.

Μία ακόμα κατηγορία που προσέπιπταν ήταν ότι η εκπαίδευση δεν πληροί τις προϋποθέσεις ενός κράτους αναπτυγμένου και με αυτές τις βάσεις ο νέος δε μπορεί να αντιμετωπίσει κανένα βιοτικό, κοινωνικό, οικονομικό ζήτημα. Θεωρούσαν ότι στην τριτοβάθμια εκπαίδευση επιβάλλονταν η οικογενειοκρατία. Πρέσβευαν ότι η διοίκηση έχει αποδιοργανωθεί αφού οι υπάλληλοι διαπνέονταν από πνεύμα ανυπακοής και αναρχίας²⁶.

Η ιδεολογία τους συνδέεται άμεσα με τις κατηγορίες εναντίων των πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών καταστάσεων, για αυτό δε θα μπορούσαν να μην επικρίνουν τους ανθρώπους που ήταν εμπλεκόμενοι στα πολιτικά, τους ηγέτες, τους πρωθυπουργούς. Τους αποκαλούσαν «Έθελοτυφλούντες», ή «Αδιαφορούντες» ή «αφελώς ή σκεπτόμενοι», «εσκεμμένως και ιδιοτελώς ενεργούντες» που είχαν δημιουργήσει ιδιόμορφο λαϊκό μέτωπο. Επιπλέον, ενστερνίζονταν ότι ποτέ δεν ασχολήθηκαν με θέματα της αρμοδιότητας τους και ποτέ δεν έθεσαν τη χώρα σε προτεραιότητα, πως ότι έπρατταν είχε σκοπό το δικός τους συμφέρον. Μάλιστα, δε

²⁶ Ν. Καραγιαννακίδης, *Ο επίσημος λόγος του καθεστώτος των δικτατοριών*, Αθήνα 2009, σ. 477

διστάζουν να κατονομάσουν σε επίσημο δημοσίευμα συγκεκριμένα πρόσωπα ώστε να στοχοποιούνται.

Ο Τύπος για τους συνταγματάρχες του απριλιανού Πραξικοπήματος είχε ξεπέσει. Τόνιζαν ότι επιδιόταν σε ψεύδη και παραποίηση των γεγονότων για να δημιουργεί μία οπτική ανάλογη των συμφερόντων τους. Άλλωστε, συνέφερε το εκάστοτε κόμμα να αφήνει τους πολίτες στην άγνοια και τη σύγχυση. Αυτό ήταν λογικό αν σκεφτεί κανείς ότι ο Τύπος ήταν εξαρτημένος από οικονομικές δοσοληψίες,

Ο τελευταίος παράγων που είναι επικίνδυνος για τη χώρα ήταν ο ίδιος ο Έλληνας που στόχευε στη προσωπική του ευδαιμονία, αδιαφορώντας πλήρως για τον συνάνθρωπο. Συνώνυμα της έννοιας θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι το αίσθημα της ανευθυνότητας για την πατρίδα, αφού θεωρούσαν πως πολίτης και πατρίδα είναι άμεσα συνδεδεμένες και αδιάσπαστες έννοιες²⁷.

Για αυτούς η βασιλεία, ο κοινοβουλευτισμός, ο συνδικαλισμός, η Διοίκηση, ο Τύπος, η Δικαιοσύνη ακόμα και η Εκκλησία ήταν προϊόν φθοράς και κέρδους των ιδίων. Το 1970 ο Παπαδόπουλος διαβεβαίωσε σε διάγγελμα προς τον Ελληνικό Λαό ότι η Επανάσταση ασκεί την εξουσία με μοναδική επιθυμία να ολοκληρώσει το έργο για ορθή λειτουργία του πολιτεύματος. Η Επανάσταση του στρατού έγινε για να απαλλάξει τον κρατικό μηχανισμό από το παρελθόν, για να δημιουργήσει σύγχρονη πολιτική συνείδηση, για να ανασύρει και να φέρει στο επίκεντρο το εθνικό ενδιαφέρον, για να λάβει λογικό σχήμα στην ιεράρχηση και να παύσει το χάσμα και αναπτυχθεί το Έθνος, ανανεώνοντας τις πολιτικές και τις κοινωνικές του δυνάμεις. Υποστήριζαν ότι θα φέρουν μια «Νέα Δημοκρατία» που η μεγάλη της βάση θα αποτελείται από αγρότες, εργάτες, μικροαστούς και μεσαία στρώματα και όχι ανθρώπους του πλούτου. Πάντως, η δικτατορία όσα δεινά κι αν προκάλεσε θεωρείται τομή στην ιστορία γιατί ανέτρεψε τους παραδοσιακούς φορείς της εξουσίας.

Δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει τόσο το καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου 1967. Οι συνταγματάρχες μιλούσαν από νωρίτερα για μια επανάσταση απλώς πιο αναίμακτη, πιο ειρηνική. Οι διακηρύξεις για Εθνική Ανεξαρτησία, για κράτος Δικαίου, για εκσυγχρονισμό, για κοινωνική δικαιοσύνη, για προηγμένη παιδεία δεν αποτελούσαν καινοτομία των συνταγματαρχών. Πολλές απόψεις έχουν ακουστεί σχετικά με τις ερμηνείες που μπορεί να λάβει η Δικτατορία των Συνταγματαρχών, άλλοι την ορίζουν ως φασισμό ή νεοφασισμό. Για να είναι κατανοητά όσα γράφονται με τον όρο φασισμό

²⁷ Ν. Καραγιαννακίδης, *ό. π.*, σ. 478

ουσιαστικά εννοούμε το κοινωνικό φαινόμενο που εμφανίζεται μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο σε συνθήκες κρίσης του ιμπεριαλισμού και του καπιταλιστικού συστήματος. Λαμβάνουν χώρα σε έκτακτες καταστάσεις και επιβάλλονται υπό ορισμένες προϋποθέσεις στις χώρες του σύγχρονου καπιταλισμού. Ως έννοια συνυφαίνεται με τον με τον αντικοινοβουλευτισμό, δηλαδή την άρνηση της δημοκρατικής, σοσιαλιστικής αλλαγής της καπιταλιστικής κοινωνίας. Πιο αποδεκτή είναι η θεωρία ότι πρόκειται πραγματικά για μια στρατιωτική δικτατορία, και όχι φασιστική, που υποστηρίζει ξένα συμφέροντα, καρπός αμερικάνικης έμπνευσης και καθοδήγησης²⁸.

Τα κοινωνικά κίνητρα των Συνταγματαρχών ήταν στην ουσία συντηρητικά και απέβλεπαν στην ακεραιότητα των δεδομένων των κοινωνικών δομών με ταυτόχρονη διάθεση παρέμβασης στην πολιτική εξουσία. Πιο συγκεκριμένα, συναντάμε ένα συνονθύλευμα στοιχείων που το συναπαρτίζουν ο συντηρητισμός, ο αντιδραστικός και ο συσσωματικός και ο λαϊκιστικός χαρακτήρας. Με την πρώτη έννοια, έχουμε ασχοληθεί παραπάνω πάντως φαίνεται ότι κληροδοτεί μια κοινωνική πολιτική στην οποία προβαίνει μόνο σε αλλαγές πολιτικών προσώπων. Αρα, βλέπουμε μία Ελλάδα που αναπτύσσετε στρεβλά, υποβαθμίζεται σε όλους τους τομείς και έχει υποστεί μια γενικότερη αλλοτρίωση της παραδοσιακής ταυτότητας της.

Με τον όρο «Αντιδραστικός» εννοείται η πολύ αργή και επιφυλακτική τάση φιλελευθερισμού και κοινωνικής ολοκλήρωσης καθώς και η ανακοπή από οποιοδήποτε ρεύμα καλλιτεχνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Με τον όρο «Συσσωματικός» εννοείται η λάθος διαχείριση των δανείων, η δυσαρέσκεια πολλών ομάδων και το γεγονός της δημιουργίας μιας γενιάς Υπουργών, Υφυπουργών κλπ., οι οποίοι τα προηγούμενα χρόνια ήταν περιθωριοποιημένοι. Τέλος, ως λαϊκιστικός χαρακτήρας μπορεί αν ερμηνευθεί το γεγονός ότι διάφορα λαϊκιστικά μέτρα συνέβαλαν στην συγκάλυψη και την αναβολή αφού δημιούργησαν πρόσκαιρα ικανοποίηση σε διάφορες ομάδες πληθυσμού.²⁹

²⁸ Ν. Ψυρούκης, *ό. π.*, σ. 33

²⁹ Μ. Μελετόπουλος, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών*, Αθήνα 2000, σ. 444

Ε' Κεφάλαιο

Σύνδεση Δικτατορίας και Οικονομίας

Την περίοδο 1967-1974 η ελληνική οικονομία συνεχίζει να σημειώνει υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης. Καταλαμβάνοντας τη εξουσία οι Απριλιανοί Συνταγματάρχες όφειλαν να αποδείξουν ότι οι γνώσεις τους δεν περιορίζονται μόνο σε θέματα στρατιωτικά αλλά μπορούν να επιλύσουν και ζητήματα οικονομικής φύσεως. Πρώτος θα αναλάμβανε ο Ν. Μακαρέζος ενώ την οικονομική πολιτική θα συμπλήρωναν οι Παπαδόπουλος και Παττακός. Ο συνταγματάρχης Μακαρέζος είχε αποφοιτήσει από οικονομικές σπουδές και ασκούσε το επάγγελμα του σε ένα χαλαρό πλαίσιο, όμως οι υπόλοιποι δύο δεν διέθεταν σχετικές γνώσεις. Θα είχαν την υποστήριξη, την βοήθεια, την κατεύθυνση από ειδικούς αλλά ακόμα και σε αυτό το πλαίσιο η οικονομική διακυβέρνηση θα βρίσκονταν σε πειραματικό στάδιο.

Θα ξεκινήσουμε την ανάλυση από το έτος 1967 όπου στόχο αποτελεί η ταχύρρυθμη ανάπτυξη και δραστηριότητα της παραγωγής, ώστε να δημιουργηθεί αυτόματα η σύγκριση ανάμεσα στη δικτατορία τους και τον παλαιό κοινοβουλευτισμό. Εκείνη τη χρονιά η οικονομία παρουσίασε χαλάρωση, διστακτικότητα και ύφεση. Όμως στο τέλος της ίδιας χρονιάς παρατηρείται μια ανάκαμψη πάντοτε επίφοβη γιατί θα έφτανε σε πληθωριστική πίεση προσπαθώντας να αναθερμάνουν τις μηχανές. Η στρατιωτική Δικτατορία φαίνεται να προσανατολίζεται στις αρχές της ελεύθερης αγοράς και υποστηρίζεται από ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Υπάρχει έλλειψη πολιτικού Φιλελευθερισμού ενώ οι ίδιοι υποστηρίζουν τον εκσυγχρονισμό και την απελευθέρωση από τις δυνάμεις τις αγοράς.

Η οικονομική ανάπτυξη είναι ζήτημα ζωτικής σημασίας για το Στρατιωτικό Καθεστώς καθώς μέσω αυτής θα μπορούσε να αντλήσει το απαραίτητο πολιτικό κεφάλαιο που θα τη βοηθήσει να νομιμοποιηθεί και να εξασφαλίσει τη συνοχή του. Υποστήριζαν ότι θα σώσουν την Ελληνική Οικονομία από την ύφεση που είχε υποστεί όλα τα προηγούμενα έτη³⁰.

Πρόβησαν σε ένα πενταετές σχέδιο με σύγχρονες μεθόδους που παρουσίασε ο υπουργός Συντονισμού Ν. Μακαρέζος και τίθενται σε εφαρμογή από τον Ιανουάριο 1968. Αρχικά, μιλούσε για αύξηση του εθνικού εισοδήματος κατά 7,5% ανά έτος. Πρακτικά σημαίνει ότι από 700 δολάρια το 1967 θα φτάσει στα 1000 δολάρια . Ακόμα,

³⁰ Γ. Σαμαρά, *Κράτος και Κεφάλαιο στην Ελλάδα*, Αθήνα 1986, σ. 239

αποσκοπούσαν στην συμμετοχή της βιομηχανίας σε εθνικό εισόδημα αυξάνοντας κάθε χρόνο. Το ίδιο θα ίσχυε και για τη βιομηχανική παραγωγή που θα αυξάνονταν κατά 11,4 ετησίως. Αρκετά δελεαστική ήταν η αναφορά για αποσχόληση 350.000 νέων ευκαιριών και βελτίωση της διανομής του εθνικού εισοδήματος που θα αφορούσε όλες τις κοινωνικές τάξεις. Ένα ακόμα νομοσχέδιο ήταν η εισροή ξένων κεφαλαίων 10 δις. Δραχμών ετησίως. Οι επενδύσεις κεφαλαίων θα παρουσιάσουν αύξηση από 183 δις. θα φτάσουν τις 317 δις δραχμές. Σαφέστατα, αλλαγή θα υπάρξει στις εξαγωγές που θα αυξηθούν κατά 10,8 φτάνοντας τελικά το 1972 τα 22,5 δις. δραχμών. Τελευταίο στοιχείο, είναι οι πόροι που από 19,1 δις. δραχμών θα φτάσουν σε 41,4 δις. το 1972. Οι στόχοι αυτοί φαντάζουν ουτοπικοί, γεγονός που επιβεβαιώνεται αφού δεν πραγματοποιούνται ποτέ³¹. Ένα χρόνο μετά το πραξικόπημα η δικτατορία δεν υιοθέτησε καμία από τις μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις³².

Ένα άλλο κομμάτι που θα εξεταστεί είναι κατά πόσον η οικονομία των συνταγματαρχών ήταν τελικά καπιταλιστική. Η οικονομική τους πολιτική στόχευε στη μείωση των κρατικών δεσμεύσεων και στον έλεγχο του ιδιωτικού κεφαλαίου για να μπορέσει να αναπτυχθεί η ιδιωτική πρωτοβουλία, σύμφωνα με τις αρχές του οικονομικού φιλελευθερισμού. Ο Μακαρέζος ως αρμόδιος για τις αποφάσεις ήθελε να σχηματίσει μια νέα τάξη επιχειρηματιών, προσφέροντας μαζικές τραπεζικές πιστώσεις. Η καπιταλιστική πολιτική αποδεικνύεται και από την αντιεργατική πολιτική, διότι προσέφερε κάποια πλεονεκτήματα στους εργαζόμενους αλλά τους αφαιρούσε το δικαίωμα της απεργίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μειωθεί η συμμετοχή της εργατικής τάξης στα οικονομικά μεγέθη της χώρας. Στατιστικά, την περίοδο 1967-1970 οι συνδικαλιστικές ελευθερίες περιορίστηκαν και η συμμετοχή των εργαζομένων στο εισόδημα των επιχειρήσεων από 40,2% μειώθηκε σε 33,40%.

Τα ξένα κεφάλαια έπαιξαν καθοριστικό ρόλο λόγω της πολλαπλής συμβολής τους στην οικονομική ανάπτυξη. Η πλήρης αξιοποίηση των δυνατοτήτων οικονομικής αναπτύξεως της χώρας υπολογίζεται ότι θα απαιτήσει αύξηση της μέσης ετήσιας εισροής ξένου κεφαλαίου. Η προσέλκυση ξένων κεφαλαίων ήταν σημαντική διότι θα χρηματοδοτούσε τις απαραίτητες αυξημένες εισαγωγές, την εισαγωγή των εκσυγχρονιστικών μεθόδων οργάνωσης και διοίκησης των επιχειρήσεων και την διαμόρφωση προϋποθέσεων διεισδύσεως ελληνικών προϊόντων στις αγορές του

³¹ Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Δικτατορίας*, Αθήνα 1975, σ. 348

³² <https://www.news.gr/oikonomia/article/1426211/savvato-i-ikonomia-tis-elladas-tin-periodo-tis-diktatorias.html> [Πρόσβαση: 17/7/2022]

εξωτερικού και επενδύσεων. Οι Αμερικάνοι παρακολουθούσαν λεπτομερώς την ελληνική οικονομία αφού είχαν επενδύσει 271 εκατομμύρια σε επενδύσεις και μηχανές και 144 εκατομμύρια σε τραπεζικές καταθέσεις.

Ενδιαφέρον έδειξαν και άλλες χώρες του εξωτερικού, όπως η Γαλλία που ενδιαφέρονταν να επενδύσει κεφάλαια σε αλουμίνιο ή η Γερμανία που ενδιαφερόταν για μεταλλεύματα. Η Ελλάδα υποστηρίχθηκε και από Έλληνες εφοπλιστές όπως για παράδειγμα τον Ωνάση, τον Νιάρχο. Το στρατιωτικό καθεστώς απέβλεπε στην προσέλκυση ξένων κεφαλαίων γιατί χωρίς αυτή δεν θα ήταν δυνατή η ανάπτυξη και δεν θα είχαν ισχυρά ερείσματα. Γνωστή είναι η υπόθεση Λίττον μιας συμφωνίας που στην ουσία ευνοούνται οι ίδιοι. Η «Λίττον» αναλαμβάνει την χορήγηση της Ελλάδας με χρηματικά κεφάλαια που φτάνουν τα 840 εκατομμύρια δολάρια στην επόμενη δωδεκαετία αλλά η στρατιωτική χούντα υποχρεώνεται να αναλάβει εξ'ολοκλήρου την κάλυψη των εξόδων. Η Λίττον θα είναι κερδισμένη αφού υποβάλλει έναν λογαριασμό για τα έξοδα της και μέσα σε δεκαπέντε μέρες λαμβάνει ότι έχει πληρώσει, μάλιστα με κέρδος 11%.

Το πρώτο δάνειο επί της επταετίας δεν άργησε να φανεί, όταν χορηγήθηκε δάνειο ύψους 12,5 εκατομμυρίων δολαρίων από τη Διεθνή Τράπεζα. Αυτή η αναγγελία ήταν η πρώτη απόδειξη της ενίσχυσης της από τις αγορές του εξωτερικού. Διαμηνύεται συνεχώς ότι σε περίπτωση που η Ελλάδα χρειαστεί κι άλλα δάνεια από τη Διεθνή Τράπεζα θα είναι στην ευκαιρία της. Η προσέλκυση ξένων κεφαλαίων ως δείγμα εμπιστοσύνης και υποστήριξης ήταν αξιοσημείωτη για τη Χούντα. Αυτό μεταφράζεται ως σταθερότητα στην εσωτερική πολιτική και αποτελεί ενθαρρυντικό στοιχείο για επενδύσεις. Όσον αφορά στην αγορά της Ελλάδας δεν μπορούσε να ενδιαφέρει ιδιαίτερα τους ξένους παράγοντες³³.

Παρά την έκταση της Αμερικανικής οικονομικής διεισδύσεως την περίοδο της δικτατορίας, το στρατιωτικό καθεστώς είχε τη δυνατότητα να αντιδράσει, να ακολουθήσει μια εθνική οικονομική και εξωτερική πολιτική. Το γεγονός της αδράνειας οφείλεται στο ότι η Αμερική θα βοηθούσε τη χώρα μας να αποκτήσει ένα βάρος κοινωνικό και πολιτικό.

³³ Σ. Γρηγοριάδης, *ό. π.*, σ. 350

5.1. Δημοσιονομική και Νομισματική Πολιτική

Κατά την επταετία 1967-1974 οι δημόσιες δαπάνες αυξήθηκαν ιδιαίτερα σε συνδυασμό με τα έξοδα της κυβέρνησης, οδηγώντας το κράτος σε ρευστότητα και πληθωριστικές πιέσεις. Η φορολογική μεταρρύθμιση δημιουργούσε ασφυκτική πίεση στους εργαζόμενους, αφού παρατηρήθηκε η έμμεση σύνθεση φόρων για τα μεσαία στρώματα. Το Στρατιωτικό καθεστώς εισέπραττε το 36% των άμεσων φόρων και το 55% των έμμεσων. Το μεγαλύτερο μέρος των δαπανών του δημοσίου χρησιμοποιήθηκε υπέρ των σωμάτων ασφαλείας και για την επέκταση του δημοσίου. Η εστίαση στα σώματα ασφαλείας είναι λογική εφόσον γίνεται χρήση του αστυνομικού κράτους.

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, το 1971 εγκρίθηκε ένα δάνειο, ύψους 60 εκατομμυρίων δολαρίων, από ένα σύνολο τραπεζών και το 1972 ολοκληρώθηκαν οι διαπραγματεύσεις για ένα νέο δάνειο 30 εκατ. Δολαρίων. Την ίδια χρονιά, το Ελληνικό Δημόσιο σύναψε δάνειο ύψους 25 εκατ. Δολαρίων από τράπεζα της Νέας Υόρκης και λίγους μήνες αργότερα έλαβε δάνειο 70 εκατ. Δολαρίων. Όλα αυτά τα δάνεια οδήγησαν το δημόσιο χρέος σε αύξηση και ανάγκασε την χώρα να υποχρεωθεί στην πληρωμή τοκοχρεολυσίων που αφορούσε ένα μεγάλος μέρος δαπανών. Από το 1971 ξεκινά ο επιτακτικός δανεισμός από τις διεθνείς αγορές και η παγκόσμια οικονομία μεταβαίνει σε μια νέα φάση³⁴.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η Νομισματική Πολιτική του Στρατιωτικού Καθεστώτος, η οποία ξεκίνησε να χρηματοδοτεί κάθε επιχειρηματική δράση. Ταυτόχρονα, παρουσιάστηκε μείωση στις ιδιωτικές καταθέσεις, ίσως γιατί δεν υπήρχε εμπιστοσύνη στην δραχμή. Την περίοδο 1973-1974 αυξήθηκε η ικανότητα παραγωγής και εντάθηκαν οι πληθωριστικές πιέσεις, χωρίς το στρατιωτικό καθεστώς να διαχειρίζεται ορθά την κατάσταση. Θεώρησαν ότι θα ρύθμιζαν την οικονομική κατάσταση της χώρας αν ακολουθούσαν μια πολιτική ελέγχου των τιμών, αλλά πάρθηκαν τόσο αυστηρά μέτρα που δεν μπορούσαν να αποβούν υγιή και αποτελεσματικά. Η ανατίμηση αφορούσε είδη πρώτης ανάγκης που συνδέονται περισσότερο με τη δυσκολία που θα επιφέρουν στα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα.

Σε ότι αφορά το ισοζύγιο πληρωμών από την αρχή της επταετίας παρουσιάστηκε έλλειμα στο εμπορικό ισοζύγιο το οποίο αυξήθηκε με έντονους ρυθμούς. Αρχικά, διογκώθηκαν οι εισαγωγές αγροτικών προϊόντων και δεν υπήρχε

³⁴ Κ. Δρακάτος, *Ο Μεγάλος Κύκλος της Ελληνικής Οικονομίας 1945-1995*, Αθήνα 1997, σ. 75

σχέδιο για την ανάπτυξη του κλάδου των μηχανικών κατασκευών. Φτάνοντας στο 1973 το έλλειμα του εμπορικού ισοζυγίου ήταν τέσσερις φορές μεγαλύτερα συγκριτικά με το 1968. Το 1973 η χώρα διέρχεται πετρελαϊκή κρίση οπότε το έλλειμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών διπλασιάστηκε.

5.2. Δύο βασικοί τομείς της οικονομίας: Αγροτικός και Βιομηχανικός

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της Δικτατορίας είναι το γεγονός της εμπιστοσύνης που επέδειξαν οι βιομηχανικές επενδύσεις στις τραπεζικές πιστώσεις. Οι πιστώσεις λάμβαναν κυρίως βραχυπρόθεσμη μορφή ενώ δεν παρατηρήθηκε το φαινόμενο μετοχικών συμμετοχών Τραπεζών σε μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις. Η δανειακή οικονομία δημιούργησε βιομηχανικές μονάδες πλήρως εξαρτημένες από τον δανεισμό και την δασμολογική προστασία. Η παραγωγή μέσων ήταν καθυστερημένη έως ανύπαρκτη. Η ελληνική βιομηχανία και η μεγάλη εμπορική τάξη δεν είχε βάσεις στην ελληνική κοινωνικοοικονομική δομή και η επιβίωση της εξαρτιόταν από τον ελληνικό δημόσιο τομέα και από τα κεφάλαια του εξωτερικού, άλλωστε βασικός στόχος ήταν η ταχεία εκβιομηχάνιση της χώρας.

Κατά τη περίοδο της επταετίας σημειώνονται δύο μεγάλα έργα επενδυτικού χαρακτήρα: Τα διωλιστήρια του Βαρδινογιάννη και του Λάτση, τα Ναυπηγεία Ελευσίνας που ανήκαν στον Ανδρεάδη. Οι υπόλοιπες επενδύσεις αφορούσαν σε επεκτάσεις βιομηχανιών, καθώς λειτουργούσαν με υψηλό κόστος παραγωγής και είχαν επιβαρυνθεί με υψηλότερους φόρους. Η ανάπτυξη τομέων του τύπου μεταφορών, της χημικής βιομηχανίας, της μεταλλουργίας, των ηλεκτρικών υποδομών ανήκαν σε εγχώρια ή ξένα μονοπώλια³⁵.

Η οικονομία αποδιοργανώθηκε και στον αγροτικό τομέα ως προς την παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων, όπως η σταφίδα. Αυτή η εξέλιξη ήταν ιδιαίτερα δυσμενής εφόσον στον αγροτικό τομέα απασχολούταν το 44% του εργαζόμενου πληθυσμού. Η αγροτική πολιτική που προέβλεπαν σήμαινε περικοπές στις επιδοτήσεις και δραστικούς ελέγχους στις τιμές των αγροτικών προϊόντων. Έτσι, μειώθηκαν οι επενδύσεις στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα της αγροτικής οικονομίας³⁶.

³⁵ <https://www.imerodromos.gr/chounta-to-ikonomiko-thavma-itan-olethros/> [Πρόσβαση: 12/7/2022]

³⁶ <https://www.imerodromos.gr/chounta-to-ikonomiko-thavma-itan-olethros/> [Πρόσβαση: 12/7/2022]

Συμπερασματικά, το Στρατιωτικό καθεστώς δεν μπόρεσε να κινητοποιήσει τη δυναμική της παραγωγής της Ελλάδας. Η επταετία αναδεικνύει την δυνατότητα σύνθεσης του οικονομικού ανερχόμενου φιλελευθερισμού και του πολιτικού αυταρχισμού. Το σχέδιο και οι νόμοι της αγοράς που επικαλούνταν οι δικτάτορες ήταν ακριβώς αυτά που τους εξέθεσαν.

ΣΤ' Κεφάλαιο

Δημιουργία Αντιδικτατορικών οργανώσεων

Κατά τα έτη 1960-1970 δημιουργείται ένας κύκλος έντονης διαμαρτυρίας που θα λάβει τη μορφή μαζικής αντίστασης από τον λαό. Παράλληλα, η χώρα είναι επηρεασμένη από τα γεγονότα που διαδραματίζονται στα υπόλοιπα κράτη, κυρίως Ευρωπαϊκά, όπως το φοιτητικό κίνημα στη Γερμανία. Ηχεί βροντερά η προετοιμασία του αντιδικτατορικού κινήματος που δημιουργείται από το σύνολο της Αριστεράς και λαμβάνει τη μορφή δυναμικής αντίστασης, ενώ αναδεικνύεται η δράση συλλογικών και ατομικών ομαδοποιήσεων. Αμέσως μετά το Πραξικόπημα έγιναν οι πρώτες προσπάθειες να συγκροτηθούν αντιστασιακές οργανώσεις. Παρά τις συλλήψεις που έγιναν ένα αξιοσημείωτο μέρος πολιτών καταφέρει και λανθάνει συγκροτώντας δραστήριες οργανώσεις και πραγματοποιώντας προσπάθειες συντονισμού. Η δράση τους ήταν πολύ προσεκτική ώστε να μην υπάρξουν ανθρώπινες απώλειες.

6.1. Χαρακτηριστικά της κοινωνίας των πολιτών 1967-1974

Όταν ξαφνικά ένα κράτος περνά σε δικτατορικό καθεστώς, δηλαδή σε απαγόρευση των κομμάτων, κατάλυση της ελεύθερης έκφρασης και του ελεύθερου τύπου, συλλήψεις των «επικίνδυνων» πολιτών, αλλάζει εντελώς το πεδίο πολιτικής έκφρασης και ομαλής κοινωνικής συνοχής. Χαρακτηριστικό των αυταρχικών καθεστώτων είναι η κατηγορία μερίδων των πολιτών που αντιβαίνουν σε όσα πρεσβεύουν ως παράνομοι, απειλή. Ομάδες πολιτών όπως είναι λογικό θα αντιδράσουν είτε οργανώνοντας επίσημες δράσεις είτε λειτουργώντας παρασκηνιακά. Για αυτό το λόγο το αυταρχικό καθεστώς αυξάνει ασύμμετρα τη δικαιοδοσία του και εμπλέκεται βίαια στο πεδίο δράσης. Για να αναλύσουμε παρακάτω τις αντιδικτατορικές οργανώσεις, οφείλουμε να διαχωρίσουμε τη κοινωνία σε τέσσερις ομάδες. Υπάρχει η επίσημη αλλά ελεγχόμενη «κοινωνία των πολιτών» που ελέγχεται από το αυταρχικό καθεστώς, η επίσημη «κοινωνία πολιτών» με καλυμμένες αντιδικτατορικές αιχμές, η ανεπίσημη και οργανωμένη κοινωνία των πολιτών δηλαδή οι παράνομες οργανωμένες και τέλος η ανεπίσημη αλλά μη οργανωμένη που μπορεί να αποτελείται από δίκτυα ή χαλαρούς δεσμούς πολιτών³⁷.

³⁷ Γ. Τσιφίδης, *Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών και η Αποκατάσταση της Δημοκρατίας*, Αθήνα 2016, σ. 361

Θα μπορούσε να γίνει μια χρονολογική διάκριση μέσα στην επταετία που δρα το αυταρχικό καθεστώς σε τρεις περιόδους. Οι ενδεικτικές περίοδοι είναι 1967-1969, 1970-1971, 1972-1973. Η πρώτη περίοδος αφορά κυρίως τη νομική πτυχή αφού εκείνα τα χρόνια δε λείπουν οι καταδίκες, τα στρατοδικεία, οι εξορίες και τα βασανιστήρια κρατούμενων. Αυτή τη περίοδο οι παράνομες οργανώσεις πληθαίνουν. Ο δεύτερος διαχωρισμός αντιπροσωπεύει ένα πιο φιλελεύθερο προσωπείο με την αμνήστευση πολιτικών κρατούμενων, την άρση της πολιτικής λογοκρισίας, την κατάργηση των απαγορευμένων βιβλίων και την μείωση των διώξεων. Τότε δημιουργούνται νέες συλλογικότητες που εστιάζουν στο νομικό πεδίο, με χαρακτηριστικότετες την Εταιρία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων (ΕΜΕΠ). Τέτοιου είδους συλλογικότητες αναπτύσσονται γύρω από εκδοτικού και λογοτεχνικούς ή μουσικούς ομίλους αλλά και φοιτητικούς συλλόγους.

6.2. Αντιδικτατορικές οργανώσεις

Θα λέγαμε πως πολύ μικρό μέρος της ελληνικής κοινωνίας συντάχθηκε ιδεολογικά με το χουντικό καθεστώς που συνέβη στην Ελλάδα από τον Απρίλιο 1967. Η πλειοψηφία των Ελλήνων εκδήλωσε ενεργά την δυσαρέσκεια και τη διαφωνία με όσα πρέσβευαν οι Απριλιανοί Δικτάτορες μέσα από οργανωμένους ή όχι αγώνες. Η αντίσταση κατά τη περίοδο της δικτατορίας πήρε πολλές μορφές, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της χώρας.

Η εμφάνιση των πρώτων αντιστασιακών οργανώσεων εμφανίζεται σχεδόν ταυτόχρονα με την εκδήλωση του Πραξικοπήματος. Ήδη από τον Απρίλιο έως τον Αύγουστο έχει σημειωθεί σημαντικός αριθμός οργανώσεων, έχει ξεκινήσει αντιστασιακή δράση και έχουν γίνει συλλήψεις μελών αντιστασιακών οργανώσεων. Οι οργανώσεις αυτές δεν προέκυψαν ξαφνικά από τη νέα εποχή την κοινωνική, την πολιτική που δημιουργήθηκε από την επιβολή της δικτατορίας. Η δυναμική τους προϋπήρχε είχε παρθεί η ατομική ή συλλογική απόφαση να συστήσουν αντιστασιακές οργανώσεις και να συμμετέχουν στην αντίσταση. Αιτία του παραπάνω δεν ήταν η εναντίωση απέναντι στο καθεστώς αλλά οι νέες συνθήκες που προέκυψαν και δεν ήταν ευνοϊκές για τα κατώτερα και μεσαία στρώματα. Πριν ξεσπάσει το Πραξικόπημα κατά το προδικτατορικό καθεστώς υπήρχε έντονη πολιτικοποίηση από τους νέους, μακροχρόνια κινητοποίηση ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων και ριζοσπαστικοποίηση

των νέων μερίδων του λαού. Η εμπλοκή στον αγώνα είχε δύο αναγνώσεις. Από τη μία, για κάποιους που συμμετείχαν ήταν ευκαιρία να φέρουν τη μεγάλη κοινωνική αλλαγή από την άλλη για κάποιους η εμπλοκή σήμαινε μια άκριτη συνέχιση της προδικτατορικής συμπεριφοράς που συνήθως έχει σχέση με τις κομματικές επιδιώξεις³⁸.

Η μετεμφυλιακή περίοδος σφράγισε τον τρόπο δημιουργίας των αντιστασιακών οργανώσεων και την πορεία τους, διαχωρίζοντας από την αρχή τις κεντρώες από τις αριστερές οργανώσεις. Αναμφισβήτητα, η ιδεολογία διαδραμάτισε πολύ σημαντικό ρόλο ως προς την συνεργασία όσων συμμετείχαν σε αντιδικτατορικές οργανώσεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε επίπεδο διαμόρφωσης των αντιστασιακών σχημάτων οι κεντρώες και αριστερές δυνάμεις σε όλες τις εκδοχές τους επιδιώκουν να σχηματίσουν αντιστασιακά σχήματα, ο συντηρητικότερος χώρος που κατά βάση στρέφεται ενάντια στη χούντα, υιοθετεί έναν άλλο τρόπο αντιμετώπισης της δικτατορίας συμβατό με τη παράδοση του. Οι προσπάθειες ανατροπής της Δικτατορίας σε ότι τους αφορά περνούν μέσα από τον ίδιο τον Στρατό, το Παλάτι, το συμμαχικό παράγοντα. Υπήρχαν και περιπτώσεις μεμονωμένων συντηρητικών πολιτών που εντάχθηκαν σε μετωπικά σχήματα και προσπάθησαν να συμπύξουν οργανώσεις στο συντηρητικό χώρο.

Οφείλουμε να μελετήσουμε τις μορφές που έλαβαν οι αντιδικτατορικοί αγώνες. Να σημειωθεί ότι καμία δικτατορική οργάνωση δε κινήθηκε αξιόπιστα με στόχο τη δυναμική ανατροπή του καθεστώτος. Υπήρχε διάχυτη η αντίληψη ότι η καθοριστική εμπλοκή του ξένου παράγοντα στην επιβολή της δικτατορίας και στο ενδεχόμενο ανατροπής θα είναι προσωρινή. Δημιουργήθηκε ένα στερεότυπο που επιβεβαιώνει τον πρόσκαιρο χαρακτήρα ότι αφού διακοπή το κεντροαριστερό ρεύμα και το Κυπριακό θα διωχθεί ο ξένος παράγων. Η προσωρινός χαρακτήρας της επταετίας δηλώνεται και από το γεγονός της ανικανότητας δημιουργίας ενός λαϊκού ερείσματος που θα εδραιώσει την μετεξέλιξη του.

Ας γίνει μια σύντομη αναφορά σχετικά με το χαρακτήρα και τη δράση των αντιστασιακών ομάδων. Καταρχάς, ήταν γνωστή η πολυδιάσπαση τους, η μικρή αριθμητική συμμετοχή γεγονός, που είναι λογικό αν σκεφτεί κανείς τον συνωμοτικό χαρακτήρα. Ακόμα, οι οργανώσεις αυτές χαρακτηρίζονται από μικρή διάρκεια ενώ οι ενέργειες που προβαίνουν υποδηλώνουν ότι στοχεύουν στην έντονη παρουσία τους.

³⁸ Γ. Νοταράς, *Δικτατορία και Οργανωμένη Αντίσταση*, Αθήνα 1999, σ. 190

Αυτό γίνεται με διάφορα μέσα όπως πανό, διαδηλώσεις, συνθήματα, φυλλάδια, βομβιστικές ενέργειες³⁹.

Θα μπορούσε να γίνει λόγος για τα τέσσερα είδη τυπικών και άτυπων μορφών αντιστασιακής δράσης μέσω αναφορών. Πρώτη κατηγορία που ορίζεται από τις καλά οργανωμένες παράνομες ομάδες, εδώ ανήκουν οι «Ρήγα Φεραίος», η Αντί-ΕΦΕΕ, η Δημοκρατική Άμυνα, το Πατριωτικό μέτωπο, το Απελευθερωτικό Κίνημα (ΠΑΚ), οι Ελεύθεροι Έλληνες. Στη δεύτερη κατηγορία δηλαδή τις καλά οργανωμένες νόμιμες αντιστασιακές ομάδες συναντάμε την ΕΚΙΝ, την ΕΜΕΠ, την «Χριστιανική Δημοκρατία», την «Παναρμόνια». Στις χαλαρά οργανωμένες νόμιμες αντιστασιακές ομάδες συναντάμε τοπικούς φοιτητικούς συλλόγους, το Διασχολικό Φοιτητικό Όργανο, τις Ομάδες που συγκροτήθηκαν γύρω από εκδοτικά εγχειρήματα και τέλος οι χαλαρά οργανωμένες παράνομες ομάδες, όπως οι Φοιτητικές Επιτροπές Αγώνα, οι ανώνυμες οργανώσεις, όπως οι «Ανώνυμοι» που μετά τη πτώση της Χούντας μετονομάστηκαν σε Σοσιαλιστική Επαναστατική Πάλη καθώς και δεκάδες φοιτητικές αντιστασιακές οργανώσεις ποικίλων αριστερών ιδεολογιών⁴⁰.

Θα ήταν ενδιαφέρον να αναφερθούμε επιγραμματικά σε κάποιες οργανώσεις που έχουν μείνει γνωστές. Μία από τις πιο γνωστές είναι αυτή των αδελφών Κωνσταντίνου και Άγγελου Πνευματικού που ονομάζεται ΕΕΣ (Ένωση Εθνικής Σωτηρίας). Μάλιστα, ο λοχαγός Άγγελος Πνευματικός συλλαμβάνεται στα τέλη του '68 και παραμένει φυλακισμένος για έξι χρόνια, μέχρι δηλαδή τη πτώση της Χούντας, ο οποίος βασανίστηκε αρκετά και είναι πλέον ένας από τους πιο γνωστούς αξιωματικούς κρατούμενους του καθεστώτος.

Μία ακόμα είναι εκείνη με τίτλο «Υπερασπιστές Ελευθερίας» με ιδρυτή και ηγέτη τον Δ. Οπρόπουλο και προερχόμενους αξιωματικούς από τον ευρύτερο κεντρικό χώρο και από τον ΑΣΠΙΔΑ. Μαζί με τους Μιχάλη Βαρδάνη, Αλέκο Αρχάκη, Σπύρο Μουστακλή, Νίκο Λύτρα και Αλέκο Ζαρκάδα ετοιμάζονται να συμμετάσχουν στο κίνημα του βασιλιά και όταν δεν καλούνται τελικά αφού μεσολαβεί και η εκτόπιση του Οπρόπουλου, οδηγούνται στους «Ελεύθερους Έλληνες». Μία πολύ σημαντική και γνωστή οργάνωση αντιστασιακής ομάδας «Ελεύθεροι Έλληνες» που άρχισε να συγκροτείται την άνοιξη του 1968 και είχε στόχο εξαρχής την ανατροπή της χούντας. Άτομα που τη απάρτιζαν ήταν ο Δ. Βαρδουλάκης, Σ. Τζανετίης, Κ. Παπαγεωργίου, Π.

³⁹ Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Δικτατορίας*, Αθήνα 1975, σ. 267

⁴⁰ Σ. Γρηγοριάδης, *ό. π.*, σ. 268

Πανουργιά, Μπάλκου και κάποιοι ακόμα γνωστοί στρατηγοί και συνταγματάρχες. Στην οργάνωση προσχωρούσαν το καλοκαίρι και το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς το σύνολο όσων αποστρατεύονταν, με μοναδικό σκοπό την δια του Στρατού Ανατροπή της Χούντας στο εσωτερικό της χώρας και στο εξωτερικό και τη διατήρηση μέσω των επαφών ενός κλίματος με εστίαση τον σχεδιασμό και την εκτέλεση βομβιστικών ενεργειών. Αμέσως συνέταξαν ένα καταστατικό που προέβλεπε τη βίαιη ανατροπή της δικτατορίας από τον στρατό, τον σχηματισμό της κυβέρνησης που θα διέπετε από εθνική ενότητα και αφού ολοκλήρωναν τα παραπάνω θα διαλυόντουσαν από αντιστασιακή οργάνωση. Πάντως, αυτή η ομάδα εμπεριείχε πολλά άτομα χωρίς να μπορούμε να προσδιορίσουμε με ακρίβεια λόγω της μυστικότητας που έπρεπε να κρατήσουν. Δεν υπήρχε πάντοτε εσωτερική ηρεμία, δημιουργούνταν εσωτερικές διαφωνίες γεγονός που δυσκόλευε την ανάπτυξη της.

Η δράση της ήταν πολύ σημαντική αφού επέβλεπε στην εισχώρηση τουλάχιστον ενός μέλους τους στον στρατό. Πράγματι, το καλοκαίρι 1968 σημείωσαν την πρώτη επιτυχία και συνέχιζαν με νέες επιτυχίες, μέχρι που το ηθικό τους ήταν ακμαιότατο και σκόπευαν το 1969 να προβούν στην ανατροπή της δικτατορίας. Όμως, οι δυνατότητες μαζικής εξέγερσης ήταν περιορισμένες και ο τρόπος δράσης δεν θα είχε επιτυχία, παρότι είχαν μνημένους μέσα στα στρατεύματα. Από την άλλη μεριά, το δικτατορικό καθεστώς ήταν υποψιασμένο και πολύ καλά οργανωμένο. Για αυτό αλλάζει την στολή των αξιωματικών ξηράς σε αμερικάνικες, ίσως για να δείξει και την εύνοια που τρέφουν προς αυτούς και να αποσπάσει περισσότερη στρατιωτική βοήθεια. Τα σχέδια της οργάνωσης απέβλεπαν στο κίνημα του στρατού και στον ένοπλο αγώνα.

Η ίδια οργάνωση εκδίδει έντυπα και προκηρύξεις που αποστέλλονται σε διάφορους παραλήπτες στο εξωτερικό, σε δημοσιογράφους, ραδιοφωνικούς σταθμούς. Όμως το Μάιο 1969 μια ομάδα πολιτών που διακινεί αυτό το υλικό πιάνεται και η αντιδικτατορική οργάνωση θα προβεί σε πλήγμα αφού έτσι ξεκινούν και οι συλλήψεις. Ακόμα, βοηθητικός παράγοντας στη διάδοση τους είναι οι επαφές και οι διασυνδέσεις που έχουν με πολιτικά πρόσωπα, πολλά εκ των οποίων προέρχονται από το εξωτερικό.

Πολύ γνωστή είναι η ΑΑΑ που σημαίνει Αντίστασις, Απελευθέρωσις, Ανεξαρτησία των Τάσου Μήνη, Στέφανου Παντελάκη, και Παύλου Ζάννα. Μάλιστα αυτή σχεδίαζε και βομβαρδιστικές ενέργειες στις οποίες όμως δε πρόλαβε να προέβη⁴¹.

⁴¹ <https://commonality.gr/46-antidiktatorikes-organosis/> [Πρόσβαση: 20/7/2022]

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η Π.Α.Μ., η πρώτη μεγάλη οργάνωση που μεταφράζεται ως Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο. Ιδρύθηκε μέσα Μαΐου 1967 από στελέχη της ΕΔΑ, του ΚΚΕ, συνδικαλιστικά, «Λαμπράκηδες» και άλλους. Η οργάνωση αποτελούνταν από γνωστές προσωπικότητες, παραδειγματικά τον Μίκη Θεοδωράκη, τον Βότση, τον Μανωλάκη. Πολύ γρήγορα, η ΠΑΜ άρχισε να εκδίδει παράνομη εφημερίδα «Νέα Ελλάδα». Λίγες μέρες αργότερα, μετά την ίδρυση του ΠΑΜ γεννήθηκε η μεγάλη αντιστασιακή οργάνωση του Κέντρου Δημοκρατική Άμυνα (Δ.Α.) Η οργάνωση είχε ταχεία και ευρεία επέκταση στη Θεσσαλονίκη. Αυτές οι δύο αντιστασιακές ομάδες αποτελούν τομή στην Αντίσταση⁴².

Οι ηγέτες των αντιδικτατορικών οργανώσεων αντιλαμβάνονταν ότι έπρεπε να δράσουν έμπρακτα όπως τότε την περίοδο της κατοχής. Προσπαθούσαν να αποκτήσουν όπλα αποπλίζοντας μεμονωμένους σταθμούς των παραστρατιωτικών Ταγμάτων Εθνικής Ασφάλειας (ΤΕΑ). Οι περισσότεροι θεωρούσαν αδύνατη τη δράση ανταρτικού μετώπου στην Ελλάδα εξαιτίας της έλλειψης συνθηκών. Μία σοβαρή αιτία που δεν θα άφηναν τον ανταρτικό αγώνα να διεξαχθεί ήταν οι συγκοινωνίες, όχι ότι η εύρεση όπλων που προαναφέρθηκε ήταν εφικτή. Το ανταρτικό προϋποθέτει οργανωμένη υποδομή που σε τέτοιες συνθήκες δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει.

Ισχυρή αντίσταση αποτελεί και ο βασιλικό κίνημα ανεξάρτητα από την αδυναμία του να επιβληθεί, η οποία είναι λογική. Η κατάσταση θα είχε διαμορφωθεί εντελώς διαφορετικά αν πριν την Απριλιανή Επανάσταση είχε υπάρξει μια οργάνωση αντιστασιακή ομάδα. Κερδισμένη είναι και πάλι η δικτατορία γιατί έπειτα από τη στρατιωτική συντριβή είχε εξασφαλίσει την εγκαθίδρυση της και δεν κινδύνευε να ανατραπεί.

Όλη τη διάρκεια παρατηρείται ένας διαχωρισμός σε νόμιμες και παράνομες αντιδικτατορικές οργανώσεις. Όμως τι πραγματικά σημαίνει αυτό; Η βίαιη διείσδυση και εμπλοκή του κράτους της 21^{ης} Απριλίου στην κοινωνία των πολιτών επέφερε την άμεση ποινικοποίηση πολλών πολιτών με αποτέλεσμα να φυλακιστούν, να εξοριστούν, να βασανιστούν. Πιο συγκεκριμένα, απαγορεύτηκε η λειτουργία 280 συλλόγων, σωματείων και οργανώσεων ενώ τις πρώτες μέρες συνελήφθησαν 6.000 συλλήψεις ατόμων που σχετίζονταν με προδικτατορικές οργανώσεις κυρίως της Αριστεράς. Υπό αυτές τις συνθήκες, θεωρείται λογικό να οργανωθούν και παράνομες οργανώσεις για να προκύψει μια μαζική αντίδραση της κοινωνίας, των φοιτητών, των συνδικαλιστών.

Κάποιες φορές υπό το πρίσμα της ελαστικότητας και του επιπέδου νομιμότητας η δραστηριότητα των παράνομων οργανώσεων συγγέεται με των νόμιμων και συνδέεται με πολιτιστικούς συλλόγους, δίκτυα με πολιτική δραστηριότητα. Η αδυναμία του καθεστώτος να ποινικοποιήσει την δράση έγινε αντιληπτή από μεγάλο μέρος της κοινωνίας των πολιτών που κινήθηκαν σε πιο άτυπους συλλογικούς σχηματισμούς και σε πιο ελεύθερες μορφές αντίστασης⁴³.

Ένα από τα χαρακτηριστικά όλων των ομάδων, μικρότερων ή μεγαλύτερων είναι η κινητικότητα των μελών τους την οποία υπαγορεύουν οι συγκυρίες, οι ανάγκες και οι συνθήκες τήρησης των στοιχειωδών συνωμοτικών κανόνων ασφαλείας. Άλλωστε, η σύσταση τους βασίζεται σε ιδεολογικές και προσωπικές σχέσεις. Καθώς περνάει ο καιρός ο χαρακτήρας της εσωτερικής αντίστασης τροποποιείται. Ο χαρακτήρας της κλειστής μετεμφυλιακής ομάδας μετεξελίσσεται. Στα τέλη του 1972-1973 αναπτύσσονται λαϊκά κινήματα με μαζικές κινητοποιήσεις, ιδιαίτερα στο φοιτητικό χώρο καθώς και αξιοσημείωτες εκδηλώσεις στη Νομική και το Πολυτεχνείο. Ακόμα, οργανωμένα τμήματα του κρατικού μηχανισμού κινούνται θεσμικά εναντίον της δικτατορίας. Οι ενέργειες των αντιστασιακών οργανώσεων προαναγγέλουν την μεταδικτατορική πολιτική και κομματική σκηνή.

⁴³ <https://commonality.gr/46-antidiktatorikes-organosis/> [Πρόσβαση: 20/7/2022]

Z' Κεφάλαιο

Η εμπλοκή των Φοιτητών στη δικτατορία

Το φοιτητικό κίνημα δεν ήταν οργάνωση όμοια με τις αντιδικτατορικές οργανώσεις. Το Πολυτεχνείο ως εξέγερση καταγράφηκε έντονα στη λαϊκή μας συνείδηση, η οποία θα λειτουργεί ως σηματοδότης για τα έθνος μας. Οι φοιτητές ήταν άοπλοι και αυτή ακριβώς ήταν η δύναμη τους σε αντίθεση με τους πραξικοπηματίες. Τότε επέρχεται η ηθική κατάπτωση ενώ τυπικά ο μηχανισμός εξουσίας θα καταρρεύσει με τη τραγωδία της Κύπρου.

7.1. Κοινωνικό προφίλ φοιτητών και σύνδεση με Πανεπιστήμια

Τα γεγονότα που διαδραματίζονται μετά το Πραξικόπημα 1967 συγκλονίζουν τους πολίτες, και ιδιαίτερα τους νέους που για πρώτη φορά θα ενεργήσουν τόσο έντονα και δημιουργούν ένα κλίμα πολιτικό που διαπνέεται από καινοτόμες και ανατρεπτικές ιδέες. Αυτή η περίοδος θα συγκλονίσει τους φοιτητές που πασχίζουν για την προστασία του μέλλοντος της κοινωνίας. Η συλλογικότητα θεωρείται προτεραιότητα και το όραμα για μια κοινωνία απαλλαγμένη από φόβο και δυσμενείς καταστάσεις πρωτοστατεί. Οι φοιτητές θα εξελιχθούν σε κοινωνική δύναμη στήριξης ή αμφισβήτησης στα πλαίσια του νέου κοινωνικού σχηματισμού. Βέβαια, να υπενθυμιστεί ότι η δράση των φοιτητικών αντιδικτατορικών κύκλων δε ξεκινά ξαφνικά το 1967 αλλά προϋπάρχει ήδη κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Στη δεκαετία του '60 για πρώτη φορά δημιουργούν έναν γυμνασιακό συντονιστικό όργανο και ιδρύουν την Εθνική Φοιτητική Ένωση Ελλάδας, η οποία αποτελεί μια πανελλαδική πρωτοβουλία⁴⁴.

Αυτά τα Φοιτητικά κινήματα είναι που οι Απριλιανοί Συνταγματάρχες επιβάλλοντας την Δικτατορία θέλουν να αποκόψουν. Τα παραπάνω έχουν πανελλαδική εμβέλεια, ακόμα και στην Πράγα για παράδειγμα ή την Λατινική Αμερική, την Γερμανία ή την Ιταλία φοιτητές και φοιτήτριες τραγουδούν και διαδίδουν τις ιδέες τους που πηγάζουν από τη Σχολή και εξαπλώνονται μέχρι τους δρόμους. Εκείνη ακριβώς την εποχή στο εξωτερικό συμβαίνουν πολλά γεγονότα που αποτελούν τομή στην ιστορία, γεννούν την ελπίδα και το φως για μια νέα εποχή. Ο πόλεμος στο Βιετνάμ, η

⁴⁴ Ο. Δαφέρμος, *Φοιτητές και Δικτατορία*, Αθήνα 2003, σ. 30

άνοιξη της Πράγας, τα νέα κοινωνικά κινήματα, η σεξουαλική απελευθέρωση, το επαναστατικό όραμα και ο θάνατος του Τσε Γκεβέρα είναι κάποια από αυτά⁴⁵.

Όσο και αν πασχίζουν οι Δικτάτορες να ανακόψουν κάθε τέτοιου είδους κίνημα, οι επιρροή που ασκεί στους υπόλοιπους νέους είναι τεράστια. Το ίδιο το Πανεπιστήμιο που μετατρέπεται από παλαιό θεσμικό όργανο σε κέντρο εξουσίας, η ελευθερία που υπάρχει στο χώρο, η απαλλαγή από δεσμεύσεις και περιορισμούς, ο τρόπος διασκέδασης, η μουσική και όλα τα στοιχεία που συνθέτουν τη καθημερινότητα των Φοιτητών τους επιτρέπει και τους ωθεί στη δράση.

Και όπως είναι λογικό, όταν θεωρούν οι ηγέτες της επταετίας ότι οι φοιτητές παραβαίνουν τα όρια τιμωρούνται, είτε με τη διαγραφή τους από τις Σχολές, είτε με έκτακτα στρατοδικεία. Οι νέοι νιώθουν να χάνουν την προσωπική τους ελευθερία, να περιορίζονται αναγκασμένοι από το καθεστώς, να λογοκρίνονται για τις ιδέες τους και να ελέγχονται τα βιβλία τους, οι θεατρικές παραστάσεις, τα κινηματογραφικά έργα. Τα Πανεπιστήμια τους που περνούν πολλές ώρες της ημέρας ξαφνικά περικυκλώνονται από αστυνομία, σταματούν να διεξάγονται ελεύθερες απόψεις και αποδεκτές θεωρούνται μόνο όσες συμφωνούν με τις αρχές της Δικτατορίας.

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα, οι φοιτητές ψάχνουν διέξοδο και δημιουργούν μικρούς κύκλους για να ανταλλάσσουν «απαγορευμένα» βιβλία, δίσκους ενώ συναντιούνται σε θέατρα, βιβλιοπωλεία. Δεν έχουν καταλήξει ακόμα σε μια κοινή ιδεολογία αλλά οι προσέγγιση, η κατεύθυνση της ταυτότητας που πλάθουν είναι απόλυτα συνυφασμένη. Η Αντίσταση τους βασίζεται στην αντίθεση με τις αυστηρά δεξιές ιδέες, δείχνουν απαξίωση και άρνηση στο δικτατορικό καθεστώς και ψάχνουν μια ριζοσπαστική πορεία.

Όταν καταργείται η απαγόρευση των βιβλίων η Ελλάδα κατακλύζεται από εκδοτικούς οίκους που τυπώνουν εκατοντάδες βιβλία με περιεχόμενο μεταφράσεων κλασικών πολιτικών και κοινωνικών κειμένων και μια λογοτεχνία με τάση προς την αμφισβήτηση. Παρόμοια είναι η κατάσταση στον κινηματογράφο που εμφανίζονται ταινίες του Αγγελόπουλου, όπως το «Μέρες '36», ενώ παρατηρείται και μια ροπή προς τις Αμερικάνικες ταινίες. Οι φοιτητές συνειδητοποιούν όλο και περισσότερο την αριστερή τους τάση και στρέφονται προς την αναζήτηση ταυτότητας της ιδεολογίας.

⁴⁵ Α. Ρήγος, *Φοιτητικό κίνημα και δικτατορία*, Αθήνα 1999, σ. 229

Βασικά χαρακτηριστικά των νέων είναι ο αυθορμητισμός, η αξιοπρέπεια, η ελευθερία⁴⁶.

Ταυτόχρονα υπάρχει μια πολιτική αδράνεια της παλαιάς αστικής τάξης οπότε δημιουργείται διάχυτα η ανάγκη συμπλήρωσης και γεφύρωσης αυτού του χάσματος. Για πρώτη φορά, υπερβαίνουν τις μικροαστικές ιδέες και αντιλήψεις και δημιουργεί την έννοια της συλλογικότητας. Γεννάται το αίσθημα της νομιμότητας, αφού βιώνουν σε ένα άκρος άνομο δικτατορικό πλαίσιο. Η τελευταία προσπαθεί χωρίς επιτυχία να καταστείλει αυτές τις βίαιες εξελίξεις που θα έρθουν και προσπαθεί να χειραγωγήσει και να επιτρέψει μια δήθεν φιλελευθεροποίηση. Όλο αυτό θα οδηγήσει σε όξυνση του της κατάστασης και θα πυροδοτήσει ακόμα περισσότερο τους φοιτητές οδηγώντας σε συγκρούσεις.

Το 1972 το αντιδικτατορικό κίνημα ανέρχεται σε 70.161 φοιτητές αριθμός που επιβεβαιώνει ότι τα Πανεπιστήμια έχουν περάσει τη φάση της μαζικής παραγωγής στελεχών που προορίζονται για τη δημόσια διοίκηση, χωρίς η Ελλάδα να έχει ανάγκη από τη διόγκωση αυτού του κλάδου. Αυτό δε σημαίνει ότι οι συνθήκες που συναντούμε μέσα στα ΑΕΙ είναι ανάλογες των απαιτήσεων και των επιλογών των φοιτητών. Ας μην λησμονούμε ότι ακόμα η χώρα δεν έχει ανασυγκροτηθεί πλήρως από τα περασμένα δεινά του εμφυλίου και νωρίτερα παγκοσμίου πολέμου οπότε υπάρχουν βασικές ελλείψεις στα εργαστήρια, το εκπαιδευτικό προσωπικό, τις αίθουσες διδασκαλίας, τις βιβλιοθήκες. Για άλλη μια φορά, υπάρχουν καθυστερήσεις, σε καμία περίπτωση καλή οργάνωση λόγω της γραφειοκρατία, ακόμα και το περιεχόμενο των συγγραμμάτων είναι αναχρονιστικό. Στην κορυφή τίθεται ο ελληνικός χριστιανικός κόσμος ο οποίος δεν επιτρέπει τις προοδευτικές αντιλήψεις άλλων δυτικών κρατών. Οι φοιτητές συνεχώς πληθαίνουν αλλά απουσιάζουν τα κριτήρια που επιλέγουν το εκάστοτε ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα. Αυτό το κλίμα αναπόφευκτα επηρεάζει την ψυχολογία τους εφόσον δεν καλύπτει τις ανάγκες τους⁴⁷.

Ενδιαφέρον έχει να γνωρίζουμε τη κοινωνική προέλευση των φοιτητών. Θα πρέπει να κατηγοριοποιήσουμε τους φοιτητές ανάλογα με την κοινωνική τους τάξη. Για παράδειγμα σε σχολές Ιατρικής, Οδοντιατρικής και στο Πολυτεχνείο πήγαιναν φοιτητές που η οικογένεια τους προέρχονταν από ιδιωτική φύσεως επαγγέλματα. Επίσης, πολλοί φοιτητές επέλεξαν τη Νομική Σχολή ξανά όμως οι γονείς τους

⁴⁶ Α. Ρήγος, *ό. π.*, σ. 231

⁴⁷ Ο. Δαφέρμος, *ό. π.*, σ. 34

σχετίζονταν με τέτοια επαγγέλματα, όπως δικηγόροι, συμβολαιογράφοι, δικαστές και ήταν συνήθως εύποροι. Στις προτιμήσεις των φοιτητών δεν ανήκαν σχολές Βιομηχανικές, Γεωπονικές, Οικονομικές. Να σημειωθεί ότι η μεγάλη δράση των φοιτητών προέρχεται από τις Σχολές της Νομικής, Ιατρικής και Οδοντιατρικής γιατί από τη μία συμπλήρωναν έναν μεγάλο αριθμό και από την άλλη ανήκαν σε μεσαία και ανώτερα στρώματα. Αυτό ίσως οφείλεται και στο γεγονός ότι οι φοιτητές επιδίωκαν έμμεσα στην άρση στην εξουσία.

Η Δικτατορία αναγκάζεται να εγκαταλείψει το εγχείρημα της χειραγώγησης των φοιτητών μέσω υποτιθέμενης ενίσχυσης των αναγκαίων που χρειαζόταν για να λειτουργήσουν ομαλά τα ΑΕΙ και τη ενίσχυσης μέσω υλικοτεχνικών δομών. Στο μεταξύ πίστευαν πως το εγχείρημα τους θα υλοποιηθεί μέσα σε ένα ουτοπικό κλίμα. Σε πρώτη ανάγνωση, πίστευαν ότι οι αντιστασιακές οργανώσεις είναι ελάχιστες, ότι οι καθηγητές παρά κάποια προοδευτικά στοιχεία που μπορεί να είχαν δεν θα διατάραζαν καθόλου το καθεστώς, ότι οι φοιτητές που θα μπορούσαν να διασπείρουν τέτοιες ιδέες και είχαν εισαχθεί στο Πανεπιστήμιο το 1966 δηλαδή μία χρονιά πριν το Πραξικόπημα είχαν αποφοιτήσει και τέλος ότι είχαν πλαισιώσει τη λειτουργία των ΑΕΙ έτσι ώστε να έχουν τον πλήρη έλεγχο⁴⁸.

Πριν τη δράση των αντιστασιακών οργανώσεων των φοιτητών εμφανίζεται μια νόμιμη η ΕΚΙΝ που απευθύνεται σε νέους και διοργανώνει μια σειρά πολιτιστικών εκδηλώσεων με εκδοτική και μορφωτική δραστηριότητα. Η ΕΚΙΝ ήταν χώρος μαζικού προβληματισμού και μεγάλος μέρος των φοιτητών που στελέχωσαν το κίνημα είχαν μικρή ή μεγάλη συμμετοχή στις εκδηλώσεις της. Η ΕΚΙΝ ήθελα να συνδέσει την αντίσταση με την καθημερινότητα για μαζική κινητοποίηση, για αυτό ξεκινά με άξονες τη συνέκφραση, τη γνωριμία, την ανταλλαγή προβληματισμού με σχετική ελευθερία. Το καθεστώς δεν έχει υποψιαστεί τη δυναμική που μπορεί να έχει η μαζική διεργασία που γίνεται από τους φοιτητές, ούτε φαντάζεται την προέκταση και την εξέλιξη που θα λάβει. Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι οι φοιτητές ως διανοούμενοι και μη ενταγμένη στην παραγωγική διαδικασία διακατέχονται από ηθικούς φραγμούς, οπότε βλέποντας και βιώνοντας τις συλλήψεις, τα βασανιστήρια, τις δίκες, ευαισθητοποιούνται. Ο φοιτητικός χώρος συγκέντρωνε τις ζωντανές, ανήσυχες ιδέες της αντίστασης που είχαν αριστερό περιεχόμενο και ήταν απαλλαγμένες από την πολιτική επιφυλακτικότητα.

⁴⁸ Ν. Βαρδιάμπασης, *21^η Απριλίου: πως ήρθε και πως έπεσε η Χούντα*, Αθήνα 2008, σ. 60

7.2. Η δράση του Φοιτητικού Κινήματος

Τον Ιανουάριο 1972 μπορούμε να τον θεωρήσουμε ως αφετηρία για το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα. Έχουν δημιουργηθεί συμβούλια ώστε να εκθέτουν τα θέματα που τους απασχολούν, όμως οι περισσότεροι φοιτητές ζητούν πολλές και σοβαρού βελινεκούς συνελεύσεις καθώς και εκλογές. Η αντιπαράθεση ανάμεσα στους φοιτητές και τα διοικητικά συμβούλια καθώς και τα αιτήματα για γενικές συνελεύσεις και εκλογές προμηνύουν το αντιδικτατορικό- πολιτικό χαρακτήρα του φοιτητικού κινήματος. Άλλη μία αντίδραση που υποδηλώνει όσα θα συμβούν είναι η διακοπή μαθημάτων μέσα στο αμφιθέατρο και οι ανακοινώσεις για πρόσκληση σε συζητήσεις, εκδηλώσεις και φοιτητικές κινητοποιήσεις. Επιπλέον, ξεκινούν οι διαδηλώσεις με πρώτη αυτή στο Προαύλιο του Πολυτεχνείου, άλλες ολιγάριθμες διαδηλώσεις στα προπύλαια του Πανεπιστημίου στην επέτειο του Πραξικοπήματος. Όλη αυτή η ενεργή παρουσία του τρέπει το καθεστώς να δράσει και μεταφέρει τις εκλογές⁴⁹.

Η συνειδητοποίηση από το φοιτητικό πληθυσμό της αδυναμίας των αντιδικτατορικών οργανώσεων και πολιτικών δυνάμεων τον οδηγεί να τολμήσει τις πρωτοβουλίες εκείνες που θα δημιουργήσουν αυτόνομο αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα. Οι φοιτητικές κινητοποιήσεις θα πρέπει να οργανωθούν. Οι φοιτητικές επιτροπές δρουν συντονιστικά και όχι συγκεντρωτικά, δεν συγχέονται με τα κόμματα ή τις αντιστασιακές οργανώσεις, δεν υπάρχουν άλλες ανταγωνιστικές συσπειρώσεις. Ανώτερο όργανο του φοιτητικού κινήματος ήταν το «Διασχολικό» που δημιουργήθηκε τον Απρίλιο 1972 με γνωριμίες που έγιναν μεταξύ φοιτητών σε δικηγορικά γραφεία. Γενικότερα, συγκροτείται από εκπροσώπους της Νομικής, του Πολυτεχνείου, της Ιατρικής, της Οδοντιατρικής και Φιλοσοφικής αμέσως μετά τη πρωτοπορία του κινήματος. Συνεχίζουν να αναπτύσσονται επιτροπές με γρήγορους ρυθμούς και φαίνεται να συμβαδίζει η διασύνδεση των φοιτητικών επιτροπών με την ανάπτυξη του κινήματος στις αντίστοιχες σχολές. Στα φοιτητικά κινήματα συμμετέχουν και πολλοί πολίτες που ανήκουν στο ΚΚΕ, επιβεβαιώνοντας με αυτό τον τρόπο την επιρροή που θα ασκήσει. Το φθινόπωρο γίνεται προσπάθεια να συγκροτηθούν πολιτικές θέσεις που εξέφραζαν πολιτικό κίνημα.

Οι φοιτητικές εκλογές διεξάγονται στις 10 Οκτωβρίου 1972 και το καθεστώς ελπίζει ότι με αυτόν τον τρόπο θα επέλθει η ομαλοποίηση γιατί πίστευε ότι μπορεί να ελέγξει την εκλογική διαδικασία, Άλλωστε, το καθεστώς έχει επιβάλλει έλεγχο μέσω

⁴⁹Μ. Νικολινάκος, *Αντίσταση και Αντιπολίτευση*, Αθήνα 1975, σ. 303

των μηχανισμών που έχει διορίσει στα ΑΕΙ και οι καθηγητές θα συνεργαστούν για τον έλεγχο της εκλογικής διαδικασίας και θα κρατήσουν ουδέτερη στάση απέναντι στο φοιτητικό κίνημα, παράλληλα ασκούν έμμεσο εκφοβισμό και βία με την αυστηρή αστυνόμευση του χώρου. Όμως, το φοιτητικό κίνημα έχει μια δυναμική που δεν είχαν προβλέψει και αμέσως μετά την αναγγελία των εκλογών αρχίζουν έντονες μαζικές διαμαρτυρίες που έχουν ως αντικείμενο τους τεχνικά και νομικά ζητήματα, πολύ σύντομα θα οδηγούνταν σε μετωπική σύγκρουση με το καθεστώς.

Παρότι υπήρχε μαζική και δυναμική παρουσία των φοιτητών στις συνελεύσεις και απόλυτη απομόνωση των διοικητικών συμβουλίων το κίνημα δε μπόρεσε να επιβάλλει την αδιάβλητη διεξαγωγή. Ωστόσο, η εκλογή από τις συνελεύσεις επιτροπών που η πλειοψηφία των μελών προέρχονταν από τις φοιτητικές επιτροπές αγώνα υποδεικνύει το άνοιγμα του δρόμου, ανεξάρτητου από εκείνου των εκλογικών διαδικασιών και του ελέγχου των διοικητικών συμβουλίων, γεγονός που τους δίνει επιπλέον δυνατότητες για λειτουργία και δράση της συλλογικής τους πορείας. Καθώς φτάνουμε στην ημέρα των εκλογών το κλίμα που επικρατεί είναι ιδιαίτερα φορτισμένο γιατί από τη μία πλευρά, οι φοιτητές πασχίζουν να δώσουν έναν αγώνα και από την άλλη διορισμένα διοικητικά συμβούλια δεν έχουν κάνει αποδεκτό κανένα αίτημα του κινήματος ώστε να διασφαλιστούν αδιάβλητες εκλογές. Οι φοιτητές αρχίζουν να κινητοποιούνται, να δημιουργούν συγκεντρώσεις και η αστυνομία εισχωρεί ώστε να διαλύσει οποιαδήποτε αντιδικτατορική διαδήλωση. Το καθεστώς δείχνει να μην αντιλαμβάνεται τη φυσιογνωμία και τα νέα χαρακτηριστικά που αποκτούν τα φοιτητικά κινήματα. Εν τέλη, η διενέργεια των φοιτητικών εκλογών λειτούργησε καταλυτικά για την εξέλιξη της μαζικής πλέον αντιδικτατορικής δράσης⁵⁰.

Μετά από αυτά τα γεγονότα, στις σχολές υπερισχύει δημοκρατική λειτουργία, γίνονται συνελεύσεις και συγκεντρώσεις, υπάρχει έντονη δραστηριοποίηση των τοπικών συλλόγων, ενώ οι μηχανισμοί καταστολής αδυνατούν να αντιμετωπίσουν την κατακόρυφη ανάπτυξη τους με μοναδική επιλογή να πρέπει να περάσουν σε ανοιχτή τρομοκρατία. Το κλείσιμο του Πολυτεχνείου, η αποχή των φοιτητών πυροδοτεί ακόμα περισσότερο τα γεγονότα και συγκροτούνται διαδηλώνοντας με πολιτικά πλέον συνθήματα. Η κατάσταση πλέον δεν ελέγχεται, πείθεται κι άλλος κόσμος εκτός του φοιτητικού πλαισίου που το στηρίζει και το φοιτητικό κίνημα είναι το επίκεντρο των ημερών. Μέσω ενός υπομνήματος που στέλνεται στον Πρύτανη ξεκαθαρίζουν ότι

⁵⁰ Ο. Δάφερμος, *Φοιτητές και Δικτατορία*, Αθήνα 2003, σ. 123

στοχεύουν στην ρήξη του καθεστώτος, το τελευταίο θα αντιδράσει. Σε ότι αφορά τα αιτήματα τους προβάλλονται είτε τα φοιτητικά σε συνάρτηση με τα επαγγελματικά που προέρχονται από Σχολές Τοπογράφων, Πολιτικών Μηχανικών, και άλλα που έχουν καθαρά πολιτική διάσταση. Σε περίπτωση που γίνονταν αποδεκτά θα ανατρεπόταν οι συνθήκες στα Πανεπιστήμια και γενικότερα θα διαμορφώνονταν ένας διαφορετικός χαρακτήρας στην Ανώτατη Παιδεία.

Στις 14 Φεβρουαρίου 1973 συγκεντρώνεται πλήθος φοιτητών στο προαύλιο του Πολυτεχνείου περιμένοντας την απόφαση για τις στρατεύσεις που είχε ορίσει η κυβέρνηση αλλά πολύ γρήγορα μεταβάλλεται σε μαζική και δυναμική εκδήλωση διαμαρτυρίας. Εκείνη τη στιγμή, εισβάλλουν οι αστυνομικές δυνάμεις και προχωρούν στη βίαιη διάλυση των φοιτητών. Όμως, καταργούν κάθε έννοια ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σεβασμού, αξιοπρέπειας, χτυπώντας τους και συλλαμβάνοντας τους, μάλιστα, οδηγούν κάποιους σε δίκη. Την ίδια μέρα, η Σύγκλητος του Πολυτεχνείου παραιτείται ως κίνηση συμπαράστασης και διαμαρτυρίας μπροστά στην αποτρόπαια βία που άσκησαν οι Απριλιανοί Δικτάτορες μέσω της αστυνομίας. Το καθεστώς συνεχίζει με την κήρυξη της διακοπής της αναβολής στράτευσης οδηγώντας το φοιτητικό κίνημα σε συγκέντρωση έξω από τη Νομική ανακηρύσσοντας την αποχή τους και προβαίνοντας σε κατάληψη. Το καθεστώς συνεχίζει να εντείνει την κατάσταση απαντώντας με υποχρεωτικές στρατεύσεις 51 φοιτητών. Όλα αυτά τα γεγονότα επηρεάζουν αναπόφευκτα και πολίτες όπως αστούς, εργαζόμενους, επιστήμονες, καλλιτέχνες, ακόμα και πλήθος κόσμου στο εξωτερικό που γίνονται γνωστά μέσα από εφημερίδες⁵¹.

Η κατάληψη της Νομικής πραγματοποιείται στις 21 Φεβρουαρίου 1973 από 4.000 φοιτητές όλων των Σχολών⁵². Ο πολιτικός – αντιδικτατορικός χαρακτήρας είναι το στοιχείο που προκαλεί το ενδιαφέρον και τη συμπαράταξη των πιο προχωρημένων πολιτικά τμημάτων του αθηναϊκού πληθυσμού. Το φοιτητικό κίνημα μετά από πολιτικούς αγώνες προκαλεί τη κινητοποίηση του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού. Η μέρα αυτή είναι σταθμός στην πολιτική ιστορία αποτελεί την

⁵¹ <https://pasatempo.wordpress.com/2019/11/19/19-%CE%BD%CE%BF%CE%B5%CE%BC%CE%B2%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85-1973-%CE%B5%CF%86%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CF%83%CE%B5-copy-paste-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81/> [Πρόσβαση: 30/7/2022]

⁵² https://www.alfavita.gr/koinonia/246479_21-flebari-1973-i-katalipsi-tis-nomikis-i-proti-maziki-antidراسi-sti-hoynta-ton [Πρόσβαση: 8/8/2022]

ενεργοποίηση των πολιτών της Αθήνας. Τη δεύτερα μέρα αποφασίστηκε να λήξει η κατάληψη διότι μεγάλο τμήμα φοιτητών είχε κουραστεί και ήθελε να αποχωρήσει. Άλλωστε, οι διαστάσεις που αφορούσαν την κατάληψη είχαν σχέση με το εσωτερικό μέτωπο, αλλά ακόμα και μέσα από αυτό αποδείχθηκε ότι το καθεστώς έχει πληγεί και ο αντιδικτατορικός αγώνας των φοιτητών μπορεί να αποδειχθεί πολύ αποτελεσματικός με έντονη δυναμική παρουσία.

Η Νομική θα καταληφθεί ξανά στις 20 Μαρτίου ως αντίδραση στις συλλήψεις και στην τρομοκρατία που ασκείται. Αυτή τη φορά δε συμμετέχουν όλοι όπως στην πρώτη διαδήλωση γιατί είναι γνωστό ότι οι κατασταλτικοί μηχανισμοί βρίσκονται σε επαγρύπνηση και πλήρη ετοιμότητα. Οι καθηγητές τάσσονται αυτή τη φορά προς τη πλευρά του καθεστώτος λόγω της συμφωνίας που είχε γίνει λίγο νωρίτερα άρα διαφαίνονται ήδη αρκετές αδυναμίες. Οι Συγκλητικοί προσπαθούν να ελέγξουν το φοιτητικό κίνημα και να αποκαταστήσουν την ομαλή λειτουργία. Τελικά, διακόπτεται με τη προϋπόθεση ότι θα διενεργηθούν ξανά εκλογές, τις οποίες λίγο αργότερα το καθεστώς καταργεί. Η τελευταία σοβαρή φοιτητική εκδήλωση είναι εκείνη της παμφοιτητικής συγκέντρωσης στις 18 Μαΐου όπου εκδίδεται ψήφισμα-απολογισμός του φοιτητικού κινήματος. Το ψήφισμα περιέχει καταγγελίες και υπόσχεται συνέχιση των αγώνων αντίστασης την επόμενη χρονιά⁵³.

Λίγο πριν την εξέγερση του Πολυτεχνείου ακολούθησε μια σειρά παραγόντων που επηρέασε τη κοινωνία. Αρχικά, επιδεινώθηκε η οικονομία το 1973 που ήταν επακόλουθο της στρατιωτικής δικτατορίας και υπήρχε ένα κλίμα δυσμένειας και δυσφορίας. Άλλοι παράγοντες που υποκινούν την μετέπειτα έξαρση είναι το κίνημα του Ναυτικού, η αφύπνιση του κοινωνικού σώματος με καταλυτική επίδραση του φοιτητικού κινήματος, το πάγωμα της σύνδεσης με την ΕΟΚ, η ανυπαρξία θεσμών πολιτικής νομιμοποίησης, η εξωτερική απομόνωση και οι εσωτερικές αντιθέσεις στους κόλπους της Χούντας. Οι κρατούντες έχουν νομοθετήσει θεσμούς πλήρους ελέγχου της πολιτικής ζωής, με βασική τομή την ανεξαρτητοποίηση του στρατού από το νομοθετικό πλαίσιο του κράτους.

Το φθινόπωρο του 1973 το φοιτητικό κίνημα έχει αποκτήσει κύρος καθώς δεν αποτελείται μόνο από φοιτητές αλλά και ενεργούς πολίτες. Η κοινωνία έχει πολιτικοποιηθεί, ενώ το ίδιο έχει πλήρη πολιτική ενημέρωση και έχει γίνει αυτοδύναμο. Η χαλάρωση των συνταγματικών μέτρων και όλα τα γεγονότα που έχουν

⁵³ Μ. Νικολινάκος, *ό. π.*, σ. 328

προηγηθεί του επιτρέπει να ανασυντάξει τις δυνάμεις του και να κινητοποιηθεί πολύ δυναμικά και αποτελεσματικά όπως θα δούμε στη συνέχεια κατά του καθεστώτος. Έχουν αρχίσει να ακούγονται φοιτητικά συνθήματα που προμηνύουν επαναστατικά μηνύματα. Ορίζονται ξανά φοιτητικές εκλογές.

7.3. Η εξέγερση

Κανείς δε μπορεί να αμφισβητήσει ότι η εξέγερση του Πολυτεχνείου αποτελεί το μεγαλύτερο πλήγμα στη διάρκεια της δικτατορίας που θα φτάσει στην ρήξη της. Στις 14 Νοεμβρίου καταφθάνει η είδηση ότι οι φοιτητές συγκρούονται με την αστυνομία. Η είδηση αυτή δεν ευσταθεί ακριβώς γιατί ακόμα δεν είχαν σημειωθεί σοβαρές συγκρούσεις. Είχαν συγκεντρωθεί 2.500 σπουδαστές συζητώντας για θέματα αρχαιρεσιών στους φοιτητές συλλόγους και μερικές εκατοντάδες φοιτητές στο Πανεπιστήμιο, στη Νομική. Γύρω στους δρόμους είχαν συγκεντρωθεί 2.000 πολίτες, υποστηρίζοντας τις όποιες ενέργειες προκύψουν. Αμέσως, μέσα στο Πολυτεχνείο συγκροτείται διαδήλωση και ξεσπούν βίαιες συγκρούσεις. Το ίδιο απόγευμα αποφασίζεται να καταληφθεί το ίδρυμα, ενώ μέσα στο Πολυτεχνείο έχει αναζωπυρωθεί το μαχητικό κλίμα και ακούγονται αντιδικτατορικά συνθήματα. Αυτή η απόφαση θα τρέψει τη κατάσταση σε μία νέα πραγματικότητα⁵⁴. Το πλήθος είναι έτοιμο να ξεσηκωθεί, ο ενθουσιασμός και η ανυπομονησία για τη νίκη είναι οι κινητήριες δυνάμεις τους. Επιλέγεται το Πολυτεχνείο γιατί εξασφαλίζει τη συνοχή και την ενότητα μέσα από τις φοιτητικές επιτροπές του αγώνα. Από την άλλη το 1973, η κατάληψη της Νομικής ήταν αδύνατη εξαιτίας των διαρκών διαφωνιών μεταξύ των φοιτητικών πολιτικών οργανώσεων. Το ίδιο βράδυ οι φοιτητές κλείνουν μόνοι τους τις πόρτες ενισχύοντας με βέργες σιδερένιες, η κατάληψη έχει ολοκληρωθεί και η ουσιαστική εξέγερση του Πολυτεχνείου ξεκινά⁵⁵. Το πλήθος συνεχίζει να εισέρχεται φθάνοντας έτσι στις 4.000. Τελικά, δημιουργείται μια συντονιστική επιτροπή με σκοπό να ελέγχει τα συνθήματα και να αποκλείσει όσα κηρύττουν άκρως επαναστατικά μηνύματα. Παραδειγματικά, αναφέρω το σύνθημα «Λαέ-λαέ ή τώρα ή ποτέ». Η κυβέρνηση Μαρκεζίνη έχει αρχίσει να θορυβείται, επικρίνοντας την αστυνομία που δεν εισβάλλει στο χώρο του Πολυτεχνείου για να τη διαλύσει. Παράλληλα, τα νέα μεταδίδονται μέσω

⁵⁴ Α. Ζαούσης, *Ο εμπαιγμός: Από τις αρχές του 1968- 24 Ιουλίου 1974*, τ. 2, Αθήνα 1998, σ. 202

⁵⁵ Α. Ζαούσης, *ό. π.*, σ. 202

του ραδιοφωνικού σταθμού του Πολυτεχνείου που απηχεί σε 250 βατ και ακούγεται αρκετά ευκρινώς σχεδόν σε όλη τη πρωτεύουσα. Κάθε εκπομπή ξεκινούσε με τη χαρακτηριστική φράση «Εδώ Πολυτεχνείο! Σας μιλά ο Ραδιοφωνικός Σταθμός των ελεύθερων αγωνιζόμενων φοιτητών, των Ελεύθερων Ελλήνων...».

Όταν συμβαίνουν τα γεγονότα, το καθεστώς αδυνατεί να χτυπήσει την κατάληψη, σε αυτό συμβάλλει η απόφαση της συγκλήτου και των καθηγητών να προασπίσουν το άσυλο του Ιδρύματος. Να σημειωθεί ότι η αυθόρμητη κατάληψη του πολυτεχνείου αιφνιδιάζει πολλούς οργανωμένους φοιτητές όπως εκείνους που συγκροτούν το «Ρήγα Φεραίο» και μέρος των ανένταχτων στελεχών του φοιτητικού κινήματος. Μέσα σε δύο μέρες η κατάληψη αποκτά έναν ρόλο άκρως επαναστατικό, γιγαντώνεται με εκρηκτικούς ρυθμούς και δεν υπάρχει ομάδα συντονισμού και καθοδήγησης. Το βράδυ της Πέμπτης η κατάσταση στο Πολυτεχνείο είναι έτοιμη να εκραγεί. Καλούν το λαό σε γενική απεργία, ο οποίος ανταποκρίνεται καθώς φαίνεται αφού έξω από το Πολυτεχνείο έχουν συγκεντρωθεί 10.000 άτομα. Το φαινόμενο έχει πάρει μαζικές διαστάσεις, ξένοι δημοσιογράφοι έχουν καταφθάσει στην Αθήνα, ακούγονται συνεχώς τραγούδια.

Φτάνουμε στην τρίτη ημέρα, στις 16 Νοεμβρίου ημέρα των εξεγέρσεων. Μέχρι τώρα η κυβέρνηση δεν έχει αναλάβει δράση γιατί πιστεύουν ότι οι φοιτητές θα αναστείλουν την κατάληψη, θα κουραστούν, η αστυνομία κρατά τώρα μια πιο διακριτική στάση. Στο μεταξύ συγκροτούνται μεγάλες διαδηλώσεις και πορείες πολιτών στις οδούς Αιόλου, Σταδίου, Πατησίων και Αλεξάνδρας με κατεύθυνση προς την Ομόνοια και το Πολυτεχνείο. Φανερά, ο Αθηναϊκός κόσμος εκδηλώνει την συμπαράσταση προς τους φοιτητές. Στο δρόμο όμως στην οδό Σταδίου το πλήθος θα έρθει αντιμέτωπο με τους αστυνομικούς και θα ακολουθήσουν βίαιες συγκρούσεις και θα σημειωθούν οι πρώτοι τραυματισμοί.

Εκείνη την ημέρα, θα ακουστούν τέσσερα κέντρα λήψης αποφάσεων. Ο Παπαδόπουλος αποφάσισε εκ μέρους του Μαρκεζίνη, η απρόσωπη Συντονιστική Επιτροπή των φοιτητών είναι ενεργή το ίδιο και οι Ένοπλες Δυνάμεις. Ενώ ο δικτάτορας πίστευε ότι ελέγχει τις Ένοπλες Δυνάμεις πολύ γρήγορα θα συνειδητοποιήσει ότι ενισχύεται μια συνομοσία εναντίον του από τον Ιωαννίδη, ο οποίος έχει ήδη αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο του στρατού. Όπως υποβόσκει η κυβέρνηση Μαρκεζίνη μόνο τυπικά είναι κέντρο λήψης αποφάσεων⁵⁶.

⁵⁶ Σπ. Μαρκεζίνη, *Αι Αναμνήσεις 1972-1974*, Αθήνα 1979, σ. 522

Το πρωί της παρασκευής θα πραγματοποιηθεί σύσκεψη που θα προσέλθει ο Παπαδόπουλος και θα ζητήσει επέμβαση της αστυνομίας και όχι του Στρατού. Ο Μαρκεζίνης επιθυμεί να τελειώσει το θέμα άμεσα διότι το Σάββατο 17 Νοεμβρίου θα ανακοινωθεί η ημερομηνία διεξαγωγής βουλευτικών εκλογών, επομένως πιέζει την Αστυνομία να αναλάβει δράση. Παρόλα αυτά, μέχρι και το απόγευμα της παρασκευής η Αστυνομία δεν έχει επέμβει ενώ ο Μαρκεζίνης πληροφορείται ότι οι στρατιωτικές δυνάμεις είναι έτοιμες να επέμβουν αλλά ο υπουργός δεν γνωρίζει ποιος έχε δώσει αυτή την εντολή.

Η κατάσταση αρχίζει να χάνει το έλεγχο, η αστυνομία ισχυρίζεται ότι οι επιτιθέμενοι ήταν αναρχικοί και εφοδιασμένοι με βόμβες μολότωφ. Η αλήθεια είναι ότι οι φοιτητές χρησιμοποίησαν πέτρες και ράβδους για την απομάκρυνση της αστυνομίας, αλλά η τελευταία υποστήριξε ότι δέχτηκε πυρά από όπλα εντός του Πολυτεχνείου. Αυτό που ισχυρίστηκαν ήταν ψευδές διότι οι αστυνομικοί που τραυματίστηκαν δεν έφεραν κανένα τραύμα σε αντίθεση με τους φοιτητές. Εκτός από την Αστυνομία τώρα επεμβαίνουν και οι Ένοπλες Δυνάμεις, προς το κέντρο κατευθύνονται καταδρομείς και αλεξιπτωτιστές⁵⁷. Μέχρι τις 10.30 το βράδυ έχουν σημειωθεί 400 τραυματισμοί από σφαίρες και τρεις νεκροί. Πρωί πρωί στις 17 Νοέμβρη θεάθηκαν τα πρώτα τανκς να οδεύουν στους δρόμους προς το Πολυτεχνείο και λίγες ώρες μετά δύο τανκς παίρνουν θέση μπροστά από τη κεντρική πύλη του Πολυτεχνείου, έτοιμα να επιτεθούν. Στις τρεις τα ξημερώματα το άρμα εισβάλλει και γκρεμίζει την πύλη, ταυτόχρονα ακούγεται από το ραδιοφωνικό πομπό του Πολυτεχνείου η φράση «Τώρα μπαίνουν, τους βλέπω...». Φανταζόμαστε την άκρως βίαιη πορεία που μπορεί να διαδραματίστηκε άλλοι υποστηρίζουν ότι οι φοιτητές κακοποιήθηκαν με τρομερή αγριότητα από τους αστυνομικούς και άλλοι από τους Στρατιώτες. Τελικά, η αστυνομία καταφέρει να συλλάβει 860 άτομα.

Στη Δίκη που έγινε τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο 1975 οι κατηγορούμενοι ανήλθαν στους 32. Αναμφισβήτητα, σε αυτή τη δίκη ανήκαν οι Παπαδόπουλος, ο Ιωαννίδης, πολλοί αξιωματικοί του Στρατού και της Αστυνομίας. Καταδικάστηκαν σε ισώβια οι Ιωαννίδης, Βαρνάβας, Ντερτίλης. Ακόμα, σε 25 χρόνια κάθειρξη καταδικάστηκαν οι Παπαδόπουλος, Ζαγοριανάκος, Μαυροείδης, Καραγιάννης και Λυμπέρης.

⁵⁷ Ch. Woodhouse, *Rise and Fall*, σ. 134

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα χαρακτηριστικά του Πολυτεχνείου. Πρώτο στοιχείο που τίθεται είναι ότι η φοιτητική εξέγερση ξεκίνησε τελείως αυθόρμητα και αποτέλεσε την κορύφωση του αναβρασμού του πλήθους λαμβάνοντας τελικά μεγάλη εμβέλεια. Δεύτερο στοιχείο που μπορούμε να αναφέρουμε είναι ότι οι Αθηναίοι παρουσίασαν ενότητα ενώ το νεανικό στοιχείο είναι αυτό που πρωτοστάτησε. Τρίτο στοιχείο που οφείλουμε να μην παραλείψουμε είναι ότι υπεύθυνος για τα αιματηρά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην Αθήνα είναι ο Παπαδόπουλος, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο Ιωαννίδης έμεινε αμέτοχος ή δεν έχει ευθύνη. Τελευταίο στοιχείο που σχετίζεται άμεσα με το προηγούμενο είναι ο ρόλος του Ιωαννίδη, ο οποίος υπήρξε κάπως ασαφής. Σε λίγες μέρες θα επιβάλλει τη δική του δικτατορία⁵⁸.

⁵⁸ Σπ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδος*, τ. 3, (1978) σ. 207

Η' Κεφάλαιο

Το τέλος της δικτατορίας και η τουρκική εισβολή στην Κύπρο

Η Τουρκική εισβολή στην Κύπρο ξεκίνησε στις 20 Ιουλίου 1974. Η αντίσταση από την Κυπριακή Εθνοφρουρά υπήρξε ισχυρή αλλά ασυντόνιστη. Σε αυτό οφείλονται διάφοροι παράγοντες, ενδεικτικά αναφέρονται οι Ένοπλες δυνάμεις στην Κύπρο και οι χουντικοί αξιωματικοί της Εθνοφρουράς ή η υπονόμευση του καθεστώτος του Μακαρίου.

8.1. Ο τελευταίος χορός του Παπαδόπουλου

Από το 1972 είχε γίνει φανερό ότι ο Παπαδόπουλος δεν ενδιαφερόταν για την επιστροφή του κοινοβουλευτικού συστήματος. Στο μεταξύ ο αμερικανικός παράγοντας έχει αρχίσει να αποστασιοποιείται εξαιτίας διαφόρων θεμάτων που υπάρχουν στην εξωτερική ελληνική πολιτική και άλλων πιέσεων που προέκυψαν στη διευθέτηση κάποιων διαφορών μεταξύ Ουάσιγκτον και Αθήνας. Στην Ελλάδα έχει γίνει διάκριση ανάμεσα στην κυβέρνηση και το καθεστώς. Οι Αμερικάνοι πίστευαν ότι οι ένοπλες δυνάμεις, η αστυνομία, η χωροφυλακή και η ΚΥΠ υποστηρίζουν το καθεστώς. Στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις είχαν αρχίσει να φαίνονται προστριβές αφού το στρατιωτικό καθεστώς αντιδρούσε έντονα σε οποιαδήποτε ένδειξη υπόδειξης που προερχόταν από τις Ηνωμένες Πολιτείες και αφορούσε στην επιστροφή σε αντιπροσωπευτικό σύστημα. Άλλη μια αιτία που οδηγεί στην μη ορθή συνεννόηση είναι το θέμα συμφωνίας του ελλιμενισμού. Φτάνοντας στο 1973 ο Παπαδόπουλος για να παραμείνει στην εξουσία θα πρέπει να αντιμετωπίσει κάποια φλέγοντα ζητήματα, όπως τα φοιτητικά κινήματα, την τρομοκρατία της ΕΟΚΑ Β', στην Κύπρο και την οικονομική πολιτική. Σε αυτό το σημείο, θα αρχίσει να μπαίνει πιο έντονα στην πολιτική σκηνή ο συνταγματάρχης Ιωαννίδης για να κερδίσει σε θέματα κυβερνητικής πολιτικής⁵⁹.

Αρχές Ιουνίου 1973 ο Παπαδόπουλος θέλει να προχωρήσει σε μια εντυπωσιακή κίνηση κατάργησης της βασιλείας και επανόδου σε αντιπροσωπευτικό σύστημα, όπου και θέτει δημοψήφισμα στις 29 Ιουλίου. Στην πραγματικότητα όμως αυτό θα σήμαινε την κατοχύρωση οκταετούς θητείας του ίδιου ως προέδρου της

⁵⁹ Π. Αραπάκης, *Το τέλος της σιωπής*, Αθήνα 2000, σ. 95

Δημοκρατίας, έχοντας ο ίδιος υπό το έλεγχο του τα υπουργεία Εθνικής Άμυνας, Δημόσιας Τάξης και Εξωτερικών, συμπεριλαμβανομένων και των δαπανών τους. Επιπλέον, θα λειτουργούσε συνταγματικό δικαστήριο με αρμοδιότητα τη διάλυση των κομμάτων, διορισμός 20 βουλευτών με νομοθετική αρμοδιότητα. Όμως, έπρεπε να γίνει κατανοητό ότι η κριτική του Κογκρέσου που είχε προηγηθεί οφειλόταν σε ενδιαφέρον για την ελευθερία και τη δημοκρατία και η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να αποδείξει ότι κατά τη διάρκεια του δημοψηφίσματος και των εκλογών υπήρχε ελευθερία. Όσον αφορά τον ελλειμενισμό θα έπρεπε να υπάρχει μια κοινή γραμμή τόσο για την νοτιοανατολική πτέρυγα του NATO όσο και για την Ελλάδα. Τον Οκτώβριο αναθέτει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Σπύρο Μαρκεζίνη, η εξουσία του οποίου θα παρέμενε περιορισμένη. Μία αιτία που θα επιβαρύνει περισσότερο τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις είναι ο πόλεμος που συμβαίνει στη Μέση Ανατολή, ιδιαίτερα λόγω της ενίσχυσης του Ισραήλ από τις Αμερικανικές δυνάμεις⁶⁰.

Φτάνουμε στα μέσα Οκτωβρίου όταν ο Τάσκα μεταδίδει στην Ουάσιγκτον ότι η ελληνική κυβέρνηση επιτρέπει την έκτακτη προσγείωση του αμερικανικού αεροσκάφους σε ελληνικό αεροδρόμιο αρκεί να διατηρούσε την πολιτική της ουδετερότητας. Το θέμα διαχειρίστηκε καλύτερα ο αρχηγός ναυτικού Αραπάκης, ο οποίος μετά από σχετικό αίτημα του αρχηγού του επιτελείου του ναυτικού των Ηνωμένων Πολιτειών επέτρεψε χωρίς περιορισμούς ως βάση τη Σούδα. Ένα ακόμα πρόβλημα που σημειώθηκε εκείνη την περίοδο ήταν στάση που κράτησε η ελληνική κυβέρνηση όταν η Ουάσιγκτον θέλοντας να αποτρέψει την ενίσχυση της Αιγύπτου από τη Σοβιετική Ένωση μέσω της αποστολής στρατιωτικής δύναμης θα έθετε όλες τις γύρω δυνάμεις σε εγρήγορση⁶¹. Αυτό που έμελλε να αντιμετωπίσει ο Παπαδόπουλος ήταν η φοιτητική εξέγερση αλλά αποδείχθηκε ότι μόνο μέσω του στρατού μπορούσε να απαντήσει γεγονός που προοικονομεί το τέλος της θητείας του και την αποτυχία του καθεστώτος.

⁶⁰ Π. Αραπάκης, *ό. π.*, σ. 101

⁶¹ Σ. Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα 1967-1974*, Αθήνα 2004, σ. 162

8.2. Η κυβέρνηση του Ιωαννίδη

Μας προξενεί εντύπωση η εύκολη ανατροπή του Παπαδόπουλου και η επικράτηση του Ιωαννίδη. Έχει λεχθεί ως θεωρία και χωρίς να έχει αποδειχθεί ότι πρόκειται για κάποια συνωμοσία μεταξύ των δύο ανδρών. Βέβαια, τόσο οι επιδιώξεις του Παπαδόπουλου όσο και του Ιωαννίδη απέρρεαν από τις μεθοδεύσεις και τους στόχους των ΗΠΑ. Από τη πρώτη στιγμή φάνηκε ότι ο νέος δικτάτορας θα κινούνταν παρασκηνιακά. Στις 25 Νοεμβρίου 1973 επιβάλλεται πραξικόπημα. Ορίζεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας ο αντιστράτηγος Φαίδων Γκιζίκης, πρωθυπουργός ο Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος. Το υπουργείο Εθνικής Αμύνης ανέλαβε ο στρατηγός Ευστάθιος Λατσούδης και της Δημόσιας Τάξης ο στρατηγός Γεώργιος Τσουμάνης. Λίγο αργότερα ο Βασίλειος Τσούμπας αναλαμβάνει το Υπουργείο Εσωτερικών και ο Σπύρος Τετενές το υπουργείο Εξωτερικών. Οι τελευταίοι τέσσερις προέρχονταν από το χώρο του στρατού. Στις υπόλοιπες υπουργικές θέσεις τοποθετήθηκαν δικηγόροι, καθηγητές Ανώτατων Ιδρυμάτων, δικαστές.

Στην αρχή της επικράτησης του τα πράγματα έβαιναν καθησυχαστικά. Μια ένδειξη ήταν το γεγονός της απόλυσης των συλληφθέντων του Πολυτεχνείου και ο περιορισμός των κατ' οίκον πολιτικών προσωπικοτήτων. Όσο θα περνάει ο καιρός ο κόσμος θα αντιληφθεί ότι η χούντα αντικαταστάθηκε από κάποια άλλη που χρησιμοποιούσε παρόμοιες μεθόδους καταστολής. Για μια ακόμα φορά, η χώρα στενάζει από ομάδες στρατιωτικών εξαιρετικά χαμηλής κουλτούρας που δε μπορούν να αντιμετωπίσουν πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά ζητήματα γιατί τους λείπει η ενημέρωση, οι γνώσεις και η παιδεία. Ουσιαστικοί οι στόχοι της χούντας του Ιωαννίδη ήταν ίδιοι με εκείνους του Απριλιανού καθεστώτος που εμφανίστηκε στην εξουσία για να κατακτήσει όσο το δυνατόν πιο γρήγορα αυτά που επιδίωκε⁶².

Τον Δεκέμβρη ξεκίνησαν πάλι συλλήψεις που αφορούσαν όσους θεωρούνταν ότι δεν συμφωνούν με τις αρχές του καθεστώτος, το πλήθος ξεκίνησε να αντιλαμβάνεται ότι πρόκειται για ένα μοτίβο επανάληψης. Αξίζει να σημειωθεί ότι η χούντα του Ιωαννίδη αναλάμβανε την εξουσία κάτω υπό δύσκολες συνθήκες και ως προς το πολιτικό πλαίσιο και ως προς το κοινωνικό και οικονομικό. Συγκεκριμένα, όσον αφορά το την οικονομία το κράτος διέρχεται μια περίοδο κρίσης, οι άνεργοι όλο και αυξάνονταν, η άνοδος της παραγωγής παρουσίαζε μικρότερους ρυθμούς από τα προηγούμενα χρόνια ενώ η άνοδος των τιμών εμφάνιζε έξαρση. Παράλληλα

⁶² Π. Αραπάκης, *ό. π.*, σ. 103

εξελισσόταν και η νομισματική αναταραχή, αφού το εθνικό νόμισμα υποτιμούνταν. Ακόμα, η βιομηχανική παραγωγή παρουσίαζε πτώση, το ισοζύγιο πληρωμών χειρότερευε. Την επόμενη χρονιά, το 1974 οι οικονομολόγοι τόνιζαν ότι θα συμβούν οδυνηρές αλλαγές⁶³.

8.3. Οι εξελίξεις και η Τουρκική εισβολή στην Κύπρο

Το καθεστώς αυτή τη φορά στράφηκε προς τον Γρίβα γνωστός και ως Διγενής, τον Ελληνοκύπριο απόστρατο ταγματάρχη του ελληνικού στρατού και αρχηγό του ΕΟΚΑ Β', ο ίδιος έδειξε κάποια εμπιστοσύνη προς αυτούς, υπήρχαν όμως αρκετές αμφιβολίες. Αυτή τη φορά θα αρχίσω την έκθεση των πληροφοριών λίγο αντίστροφα, από το θάνατο του στις 27 Ιανουαρίου 1974. Η Χούντα τον τίμησε με εγκώμιο αλλά αμφισβητείται αν όλη η συμπαράσταση πήγαζε από πραγματική λύπη. Αρχικά, ως αντικαταστάτης αναλαμβάνει ο Γ. Καρούσος πολύ γρήγορα όμως η αρχηγία ανατρέπεται και τη θέση του παίρνει ο Ιωαννίδης. Ήταν αυτός που τη διοικούσε μέσα από το ψευδώνυμο ΚΑΔΜΟΣ. Όταν ανέλαβε ηγέτης στην ΕΟΚΑ Β' πολλοί πίστεψαν αφελώς ότι θα κατάφερναν να ενωθούν με τη Κύπρο, ενώ ο ίδιος κατέστρωσε σχέδια συνωμοτικά για το διαμελισμό της Κύπρου. Στη Λευκωσία τα πράγματα κινούνταν όπως και νωρίτερα, η κυβέρνηση επιδίωκε τις ενδοκυπριακές συνομιλίες για το εσωτερικό καθεστώς της Κυπριακής Δημοκρατίας, ενώ ήθελε να εξουδετερώσει τη πηγή εμφυλίου σπαραγμού, την ένοπλη ΕΟΚΑ Β'.

Παράλληλα, η Τουρκία εκμεταλλεύονταν τη σύγχυση που είχε δημιουργηθεί. Στις 27 Μαρτίου 1974 ο Μπουλέτ Ετζεβίτ ο νέος Τούρκος πρωθυπουργός που έχει σχηματίσει κυβέρνηση μόλις δύο μήνες πριν προβαίνει σε δηλώσεις και διαφαίνεται η συνέχεια ανάμεσα στις ελληνικές και τουρκικές σχέσεις αναφορικά με το Κυπριακό. Πλέον, η άγκυρα εντάσσει το κυπριακό πρόβλημα στα πλαίσια της γενικευμένης ελληνοτουρκικής κρίσης. Εντείνεται όλο και περισσότερο το κλίμα αβεβαιότητας και υπάρχει δυναμική αναμέτρηση ανάμεσα στην επικράτηση της Αθήνας του Ιωαννίδη και της Λευκωσίας του Μακαρίου. Στο Μεταξύ ο Ιωαννίδης έχει στενή βοήθεια από τον Μπονάτο, στις 2 Ιουλίου εμπλέκεται σε μια από τις πιο αποφασιστικές συσκέψεις για το πραξικόπημα στην Κύπρο. Ο ίδιος ανακοίνωσε στους τρεις αξιωματικούς ότι με

⁶³ Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-1974)*, Αθήνα 1991, σ. 353

απόφαση της κυβέρνησης και της ανώτατης στρατηγικής ηγεσίας, το πραξικόπημα για την ανατροπή του Μακαρίου θα εκδηλωθεί στις 15 Ιουλίου⁶⁴.

Το κλίμα που επικρατούσε στις Η.Π.Α. ήταν κατά του Μακαρίου, ο οποίος θεωρείται φίλος των Αράβων και της Σοβιετικής Ένωσης. Τόσο οι Ισραηλινοί όσο και οι Αμερικάνοι υφίσταντο πιέσεις για να απομακρυνθεί ο Μακάριος. Αρχές Ιουλίου στέλνεται επιστολή από τον Μακάριο στον Γκιζίκη, τον Έλληνα στρατιωτικό που διορίστηκε πρόεδρος της Δημοκρατίας στη διάρκεια της Χούντας. Αυτή η επιστολή αποτελεί την πιο αξιοσημείωτη ενέργεια αντίστασης του Κύπριου απέναντι στις ραδιουργίες και τις συνωμοσίες της χουντικής Αθήνας. Ζητούσε την ανάκληση των Ελλήνων αξιωματικών που υπηρετούσαν την κυπριακή Εθνοφρουρά. Διευκρίνιζε βέβαια ότι ήταν υπέρ της συνεργασίας Λευκωσίας-Αθήνας ανεξάρτητα από ποια κυβέρνηση διαχειρίζονταν τη κατάσταση στην Ελλάδα. Παρόλα αυτά, εκείνη τη περίοδο θεωρούσε ότι η Αθήνα σε καμία περίπτωση δεν βοηθούσε την Κύπρο.

Παράλληλα γίνονται συσκέψεις για να δοθεί η τελική γραμμή στο πραξικόπημα. Στην Κύπρο η ΕΟΚΑ Β΄ ενεργούσε επιθετικά εναντίον αστυνομικών, τοποθετούσε βόμβες, προέβαινε ακόμα και σε εκτελέσεις αντιπάλων ή κλοπή οπλισμού. Μετά από όλα αυτά τα γεγονότα, η Κυπριακή κυβέρνηση κήρυξε την ΕΟΚΑ Β΄ παράνομη οργάνωση. Ο Μακάριος είχε σημειώσει σημαντικές επιτυχίες στην προσπάθεια να εξοντώσει την ΕΟΚΑ Β΄, είχε καταφύγει σε συλλήψεις ηγετικών της στελεχών. Μία ακόμα σημαντική μέρα πριν φτάσουμε στο Πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου είναι μια σύσκεψη που πραγματοποιείται στις 13 Ιουλίου και αποτελείται από 50 ανώτατους αξιωματικούς υποστηρίζοντας τα σχέδια του Ιωαννίδη, με σκοπό να ενημερωθούν για το περιεχόμενο της επιστολής του Μακαρίου⁶⁵.

Στις 15 Ιουλίου του 1974 τανκς φτάνουν έξω από το προεδρικό Μέγαρο για να προβούν σε επίθεση. Ταυτόχρονα, ο Μακάριος, που ήταν ο άμεσος στόχος των παραγόντων του πραξικοπήματος, βρισκόταν μέσα σε μία αίθουσα του προεδρικού Μεγάρου μαζί με κάποιους μαθητές από σχολεία της Αιγύπτου, πολύ γρήγορα ειδοποιείται για τα τεκταινόμενα και ψάχνει τρόπο διαφυγής. Κατευθύνεται προς τη Μονή Κύκκου ενώ ταυτόχρονα ακούγεται η ψευδής είδηση ότι είναι νεκρός από το ραδιοφωνικό σταθμό της Λευκωσίας. Από εκεί θα δώσει εντολή να συνεχιστεί η αντίσταση και θα αποχωρήσει κατευθυνόμενος αυτή τη φορά προς της Πάφο. Ο

⁶⁴ Α. Ζαούσης, *Ο εμπαιγμός, Από τις αρχές του 1968 – 24 Ιουλίου 1974*, τ. 2, (1998), σ. 299

⁶⁵ Α. Ζαούσης, *ό. π.*, σ. 302

Μακάριος θέλει να αιφνιδιάσει το πλήθος και να ακουστεί ότι είναι ζωντανός, για αυτό αποφασίζει να μιλήσει μέσω ενός ραδιοφωνικού σταθμού της Πάφου. Ο Μακάριος προσπαθούσε να διασώσει τον κυπριακό αστικό λαό και πίστευε ότι η ξενική εισβολή αποτελούσε άμεση απειλή κατά των Ελληνοκύπριων και των Τουρκοκύπριων.

Μετά από αυτό το γεγονός προκαλείται σύγχυση, ιδιαίτερα ο Ιωαννίδης θέλει να σκοτώσει τον Μακάριο όσο πιο γρήγορα μπορεί. Η πίεση κορυφώνονταν στην Αθήνα όχι μόνο λόγω της στρατιωτικής εκκαθάρισης αλλά και γιατί ο Ιωαννίδης έσπευδε να διορίσει έναν νέο Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Την ίδια μέρα αποφασίζεται η ανάθεση αρμοδιοτήτων της Προεδρίας της Δημοκρατίας στον Νίκο Σαμψών, πρώην στέλεχος της ΕΟΚΑ Α΄ και βουλευτή. Ο Σαμψών αποκαλεί τον εαυτό του παιδί του Μακαρίου και του Γρίβα και αποκαλύπτει ότι έκανε προσπάθειες να θεμελιώσει τις σχέσεις τους και να αποκλείσει κάθε ενδεχόμενο βίας. Αναφέρει τη δυναμική παρουσία και συμβολή του στην ΕΟΚΑ Α΄, στη διάρκεια της οποίας συνελήφθη από τους Άγγλους. Καθώς αναλαμβάνει την προεδρία τονίζει ότι δεν υπήρξε μέλος της ΕΟΚΑ Β΄ και ότι βασικό κίνητρο της ευθύνης αποτελεί η αναστολή της εμφύλιας διαμάχης. Η κυβέρνηση του αποτελούνταν από όσους ήταν αντίθετοι στον Μακάριο και από ανοιχτούς οπαδούς της Ένωσης. Έπρεπε να πείσουν την Τουρκία ότι το πραξικόπημα απέβλεπε στην Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα⁶⁶.

Στο μεταξύ υπήρχε μάχη του Επικουρικού Σώματος εναντίον του οποίου επετέθησαν οι καταδρομείς της Εθνοφρουράς. Σε πρώτη φάση, η μάχη φαίνονταν αμφίροπη γιατί δεν είχαν φτάσει ακόμα τα θωρακισμένα άρματα μαζί και το πυροβολικό, τελικά λήγει με σοβαρές απώλειες και εκτελέσεις. Άλλη μια αιματηρή σύγκρουση σημειώθηκε στο μέγαρο της Αρχιεπισκοπής, διότι οι πραξικοπηματίες είχαν πληροφορίες για την παρουσία οπλισμού, ενώ μικρές απώλειες σημειώθηκαν στο ΡΙΚ και στο Αρχηγείο της Αστυνομίας. Το βράδυ της 15^{ης} Ιουλίου οι πιο δυνατές εστίες αντίστασης βρίσκονταν στη Πάφο και τη Λεμεσό. Γίνονταν μαζικές συλλήψεις, εκτελέσεις άοπλων και βασανιστήρια και από τις δύο πλευρές. Παρόλα αυτά, η μεγάλη επίθεση των οπαδών του Μακαρίου συνετρίβη λόγω έλλειψης συντονισμού και πείρας. Το πραξικόπημα δεν είχε σκοπό να επισφραγίσει την ενότητα της Κύπρου, ίσως θα λέγαμε ότι λειτούργησε ως δίοδος για την εξέλιξη της Τουρκικής εισβολής. Με αυτό τον τρόπο καταλύονταν η νομιμότητα της κυπριακής κοινωνίας.

⁶⁶ Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-1974)*, τ.4, (1991), σ. 382

Στις 16 Ιουλίου η κατάσταση στην Πάφο είχε γίνει επικίνδυνη, όταν θωρακισμένα των πραξικοπηματιών πλησιάζουν σε απόσταση βολής. Ο Μακάριος ακόμη μια φορά καταφέρνει να διαφύγει με ελικόπτερο, υποστηριζόμενος από τους Βρετανούς σε Βρετανική βάση του Ακρωτηρίου και από εκεί στη Μάλτα. Στο Λονδίνο, φτάνει ο Τούρκος πρωθυπουργός Ετσεβίτ που προτείνει στη Βρετανική Κυβέρνηση να εφαρμοστεί η «Συνθήκη Εγγυήσεως», πρόταση που απορρίπτεται άμεσα. Οι Βρετανοί αποτρέπουν τους Τούρκους να επέμβουν στην Κύπρο, πάντοτε σε θεωρητικό πλαίσιο. Άλλωστε, ο τούρκος κυβερνητικός εκπρόσωπος Όρχαν Μπιργκίτ, είχε δηλώσει ότι αν το Λονδίνο απορρίψει την παραπάνω πρόταση η Τουρκία θα αντιδράσει. Η Άγκυρα γνώριζε πολύ καλά το Πραξικόπημα του Μακαρίου και είχε προετοιμαστεί για την εισβολή στην Κύπρο, οι Τούρκοι είχαν γνώριζαν πολύ καλά το σχέδιο Άμυνας του. Σύμφωνα με το Μακάριο, οι μόνοι που θα μπορούσαν να αποτρέψουν το πραξικόπημα ήταν οι Άγγλοι γιατί γνώριζαν σε βάθος την εσωτερική κατάσταση της Ελλάδας και της Κύπρου και θα μπορούσαν να ειδοποιήσουν την χούντα στην Αθήνα σε περίπτωση πραξικοπήματος να αντιδράσουν με βρετανικές βάσεις. Αντίθετα, αποφασίζουν ότι σε περίπτωση εισβολής θα κρατήσουν ουδετερότητα και θα προσπαθήσουν μόνο να προστατεύσουν το Κυπριακό κράτος⁶⁷.

Στις 20 Ιουλίου 1974 η τουρκική εισβολή λαμβάνει χώρα προετοιμασμένη με μεθοδικότητα. Οι πέντε μέρες που μεσολάβησαν ανάμεσα στο πραξικόπημα κατά του Μακαρίου και στην τουρκική εισβολή της Κύπρου ήταν ελάχιστος χρόνος για την οργάνωση και την εφαρμογή του σχεδίου «Αττίλα». Τα ξημερώματα επέπλευσε από τη Νότια Τουρκία πολεμικά πλοία που επανδρώνονταν με πάνω από 7.000 άνδρες τουρκικού στρατού με κατεύθυνση την βόρεια ακτή της Κύπρου. Η τουρκική ομάδα αποτελούνταν από πέντε αντιτορπιλικά, δύο κανονιοφόρα, ένα αρματαγωγό, είκοσι αποβατικά σκάφη και δύο οπλιταγωγά⁶⁸. Όμως, στην Κύπρο είχαν εγκατασταθεί Ελληνικά ραντάρ του Ναυτικού και της Αεροπορίας, οπότε ήδη πριν την απόβαση γνώριζαν ότι τουρκικά πλοία σπεύδουν στην Κύπρο. Από τις κινήσεις που σημειώθηκαν φάνηκε ότι κατευθύνονταν προς τις ακτές της Κυρηνείας. Για να προλάβουν τις εξελίξεις ο Μπανάτος έδωσε εντολή να εφαρμοστεί άμεσα το Σχέδιο Αμύνης της Κύπρου, αλλά τα τουρκικά πλοία είχαν ήδη αποβιβαστεί. Το Σχέδιο αμύνης στόχευε στην κινητοποίηση της Εθνοφρουράς με δύναμη περίπου 11.000

⁶⁷ Ι. Ζίγδη, *Για τη Δημοκρατία και την Κύπρο*, Αθήνα 1975, σ. 360

⁶⁸ Ι. Ζίγδη, *ό. π.*, σ. 363

χιλιάδων ανδρών και την κατάληψη των προκαθορισμένων αμυντικών θέσεων. Η εφαρμογή του προέβλεπε την αντίσταση στην εισβολή μέχρι να συμπληρωθεί η επιστράτευση και να φτάσουν από την Ελλάδα ενισχύσεις.

Η εισβολή ξεκινά με τον βομβαρδισμό της Λευκωσίας και τη ρήξη των τούρκων αλεξιπτωτιστών. Βασική αιτία της παροδικής αποτυχίας ήταν ότι δεν υπήρχε συντονισμός της κυπριακής Εθνοφρουράς, οπότε αυτό διευκόλυνε ακόμα περισσότερο τις επιτυχίες των Τούρκων. Από την άλλη πλευρά, οι φήμες που διαδίδονταν συγκρούονται με την πραγματικότητα, αφού η χούντα του Ιωαννίδη παρουσιάζει μια αισιόδοξη έκβαση της Κύπρου εναντίον των Τούρκων. Η Ουάσιγκτον, ευρύτερα οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ φάνηκε να κατηγορεί δημοσίως την Αθήνα ενώ το Λονδίνο κάλεσε την Άγκυρα και την Αθήνα να σεβαστούν τις συνθήκες της Ζυρίχης και του Λονδίνου παροτρύνοντάς τους να στείλουν αντιπροσώπους στη Μεγάλη Βρετανία. Το σοβαρό αυτό ζήτημα που οδηγούσε συνεχώς σε αιματοχυσία εξέτασε το συμβούλιο ασφάλειας του ΟΗΕ. Κατηγόρησαν την Χουντική Αθήνα λόγω της στρατιωτικής ανάμειξης της στις εσωτερικές υποθέσεις της Κύπρου. Αδιαμφισβήτητα, ζητούσαν την κατάπαυση του πυρός, την αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων και την επαναφορά της συνταγματικής κυβέρνησης ώστε να επανέλθει στο νησί η ειρήνη. Ουσιαστικά, δεν υποστήριζε τη διχοτόμηση και την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και την Τουρκία. Οι ΗΠΑ είχαν κάθε συμφέρον από τη διαιώνιση της ελληνοτουρκικής διένεξης⁶⁹.

Στις 21 Ιουλίου 1974 ήταν η μέρα των πιο άγριων βομβαρδισμών της Κύπρου τόσο από την αεροπορία όσο και από το ναυτικό. Πιο έντονοι βομβαρδισμοί σημειώθηκαν στην Λευκωσία και την Αμμόχωστο. Η κυβέρνηση Σαμψών ανήγγειλε ότι είχε τον πλήρη έλεγχο και διέδιδαν συνηθώς συνθήματα πατριωτικά που αναζωπύρωναν το ηθικό τους μέσω του Ραδιοφωνικού σταθμού. Η πορεία των γεγονότων ανατρέπονταν αφού ξεκινούσαν να φαίνονται οι αδυναμίες του τουρκικού στρατού παρά την ανοργάνωτη αντίσταση των Κύπριων στρατευμάτων. Την ίδια μέρα, η Τουρκία έχει σημειώσει μια νίκη γιατί καταλαμβάνει το αεροδρόμιο της Λευκωσίας.

Την επόμενη μέρα, το υπουργείο Εξωτερικών της Αγγλίας ανακοινώνει ότι οι ΗΠΑ και η Μεγάλη Βρετανία έκαναν κοινό διάβημα στην Άγκυρα και την Αθήνα με σκοπό την κατάπαυση του πυρός. Ενώ η Αθήνα έχει ανακοινώσει επίσημα την αποδοχή της κατάπαυσης πυρός η τουρκική αεροπορία ανενόχλητη και αγνοώντας το παραπάνω

⁶⁹ Ν. Ψυρούκης, *ό. π.*, σ. 408

συνεχίζει τους βομβαρδισμούς. Τελικά, κατακτούν την Κυρήνεια, που υπολογίζεται ως η μεγαλύτερη τουρκική επιτυχία.

Όμως ποιο ρόλο διαδραμάτισε η Ελλάδα, και συγκεκριμένα η χουντική Αθήνα τις οδυνηρές μέρες της εισβολής της Τουρκίας στην Κύπρο; Μήπως τελικά παρέμεινε αδρανής; Μήπως στη πραγματικότητα δεν στήριξε τα συμφέροντα της Κύπρου; Η επιστράτευση έσπειρε το χάος, ο ελληνικός λαός είχε διασπαστεί δεν υπήρχε ενότητα, είχε αποβάλλει την επαναστατική φύση. Στο μεταξύ, διαπιστώνονταν ότι οι ένοπλες δυνάμεις δεν είχαν ισχυρές βάσεις για να υποδεχτούν τους επιστρατεύσαντες, ούτε υπήρχε κατάλληλος οπλισμός και ρουχισμός.

Σύμφωνα με τους πολιτικούς ηγέτες στις 23 Ιουλίου η κυβέρνηση Ανδρουτσόπουλου παραιτείται και πραγματοποιείται σύσκεψη, χωρίς την παρουσία του Ιωαννίδη, στην οποία λέγεται ότι είναι αναγκαίο να σχηματιστεί εκ νέου κυβέρνηση, πάντοτε με μυστικότητα, τουλάχιστον μέχρι να διευκρινιστεί το ζήτημα της Κύπρου. Η κατάσταση που διαμορφώνεται στην Αθήνα είναι περίεργη, από τη μία οι Γκιζίκης, Ιωαννίδης, Ανδρουτσόπουλος αποφασίζουν την κήρυξη του πολέμου και από την άλλη αναθέτουν στον Μπονάτο την διεκπεραίωση της απόφασης ο οποίος προσπαθεί όσο είναι δυνατόν να τη καθυστερήσει⁷⁰. Ο Γκιζίκης επικοινωνεί με τον Καραμανλή και του ζητά να επιστρέψει και να αναλάβει τη διακυβέρνηση της χώρας, φαίνεται να συμφωνεί στην ανασυγκρότηση μιας νέας κυβέρνησης.

Ας γίνει αναφορά στην αεροπορική υποστήριξη που είχε η Κύπρος από την Ελλάδα αυτές τις κρίσιμες μέρες. Στη Κύπρο η κατάσταση πυροδοτείται όλο και περισσότερο, ιδιαίτερα στο αεροδρόμιο της Λευκωσίας όπου οι Τούρκοι επιτίθενται βομβαρδίζοντας το. Ο Αρχηγός της Πολεμικής Αεροπορίας της Ελλάδας Αλέξανδρος Παπανικολάου αναφέρει ότι είχε προετοιμάσει εξοπλισμένα αεροπλάνα έτοιμα να επέμβουν μόλις χρειαστεί. Αντίθετα, ενώ στις 19 και 20 Ιουλίου υπήρχαν έτοιμα είκοσι αεροσκάφη F-8AF στέλνεται εντολή στην Κύπρο να αντικατασταθούν με έξι FANTOMS ως ταχύτερα και ισχυρότερα. Όπως είναι προφανές, δεν έφτασαν έγκυρα στην Κύπρο.

Όσον αφορά στο Ναυτικό δεν διαθέτει μεγάλες δυνάμεις. Υπάρχουν δύο τορπιλάκατοι Ρωσικής κατασκευής στην περιοχή της Κυρήνειας. Τα χαράματα της 20 Ιουλίου απέπλευσαν από το λιμάνι με αποστολή τον τορπιλισμό των αποβατικών σκαφών. Σε περίπτωση πολέμου η Ελλάδα θα έστελνε στη νήσο ένα υποβρύχιο και μια

⁷⁰ Σ. Ψυχάρης, *Τα παρασκήνια της Αλλαγής*, Αθήνα 1975, σ. 114

τορπιλάκατο. Πράγματι, ο Αραπάκης σε συνεννόηση με τον Μπονάτο δίνει εντολή σε δύο υποβρύχια, το Γλαύκος και το Νηρέυς να μεταβούν σε θαλάσσιο σημείο μεταξύ Κυρήνειας και Τουρκικών ακτών και να εκτελέσουν πολεμικές περιπολίες. Επειδή η Τουρκία μετέφρασε την τελευταία κίνηση ως προσβολή των Τουρκικών σκαφών που θα σηματοδοτήσει την σύγκρουση Ελλάδας-Τουρκίας, ο Μπονάτος δίνει εντολή να ανακληθούν τα δύο υποβρύχια. Στις 23 Ιουλίου προχωρούν σε διαπραγμάτευση στη Γενεύη και εκδίδεται η ανάκληση των υποβρυχίων.

Στις 21 Ιουλίου είχε ήδη αποφασιστεί η πολιτικοποίηση της Ελλάδας και μέχρι τις 23 Ιουλίου ο Ιωαννίδης είχε αποχωρήσει από την ηγεσία. Ο Μπονάτος είχε ετοιμάσει ένα υπόμνημα για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τον Γκιζίκη ως επίσημο φορέα που θα κινούσε τη διαδικασία της πολιτικοποίησης. Το σημείωμα περιλαμβάνει κάποιες προτάσεις όπως να χορηγηθεί γενική αμνηστία, να μη συμμετέχουν στην κυβέρνηση κομμουνιστές, οι υπουργοί Εθνικής Αμύνης και Δημόσιας Τάξης να εκλέγονται από τις Ένοπλες Δυνάμεις. Ακόμα, αναφέρεται να προκηρυχθούν εκλογές μετά από ένα χρόνο, να επαναφέρουν τους απότακτους και απόστρατους αξιωματικούς και να αναληφθεί διεθνής διπλωματική εκστρατεία και να σταλεί ικανή διπλωματική αντιπροσωπεία στη Γενεύη⁷¹. Στο μεταξύ στη σύσκεψη που διεξάγεται ακούγεται η πρόταση για ανάληψη εξουσίας από τον Κανελλόπουλο. Ο Αβέρωφ πίστευε ότι η χώρα χρειάζεται μια πολιτική ηγεσία ικανή να αντιμετωπίσει τα εσωτερικά τραύματα που είχαν δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια της επταετίας. Κατάλληλο πρόσωπο για τον ίδιο ήταν ο Καραμανλής, θεωρούσε ότι μπορεί να σχηματίσει μια κυβέρνηση ικανή να ανταπεξέλθει στην εποχή. Βέβαια, ο Γκιζίκης προσπαθούσε να αποτρέψει την επάνοδο του θέλοντας να διατηρηθεί ένα κομμάτι της στρατιωτικής εξουσίας. Η σύσκεψη διακόπτεται και φαινομενικά κλείνουν προς τον Κανελλόπουλο ως πρωθυπουργό και τον Μαύρο ως αντιπρόεδρο και υπουργό εξωτερικών. Ο Κανελλόπουλος θέλει να αναλάβει την πρωθυπουργία υπό τον όρο να συμμετάσχει στην κυβέρνηση η Ένωση Κέντρου εκπροσωπούμενη από τον Μαύρο⁷². Την ίδια μέρα, ο Αβέρωφ τηλεφωνεί στον Κανελλόπουλο τον πληροφορεί για την ακύρωση της απόφασης ανάληψης πρωθυπουργίας του ίδιου και την επιστροφή του Καραμανλή. Λίγο αργότερα το γεγονός επιβεβαιώνεται και από τον Γκιζίκη, ο οποίος του επιβεβαίωσε την πρόκριση της λύσεως του Καραμανλή. Ο τελευταίος είχε δηλώσει όσο διαδραματιζόνταν στην

⁷¹ Α. Ζαούσης, *Ο εμπαιγμός: Από τις αρχές του 1968 – 24 Ιουλίου 1974*, τ. 2, (1998), σ. 402

⁷² Γρηγοριάδης Σ., *Ιστορία της Δικτατορίας (1967-1974)*, τ.2, Αθήνα 1975, σ. 283

Κύπρο αυτές οι αποτρόπαιες εγκληματικές ενέργειες ότι επιδιώκει να αποκαταστήσει την νομιμότητα και την επίτευξη της εθνικής συμφιλίωσης.

Το βράδυ γίνεται ξανά σύσκεψη λόγω των νέων δεδομένων που προέκυψαν η οποία θεωρήθηκε φλέγουσας σημασίας, εξαιτίας και των φημών που κυκλοφορούσαν μέσα στη Βουλή ότι θα γίνονταν ορισμένες επικίνδυνες ενέργειες από άτομα που ήθελαν να μετατρέψουν την Μεταπολίτευση. Όπως προαναφέρθηκε, η Αθήνα έχει προετοιμαστεί και αδημονεί για την επάνοδο του Καραμανλή, ο οποίος αποχωρεί από το Παρίσι για να έρθει στην Ελλάδα. Ο λαός γιορτάζει την επιστροφή του, ο χώρος έλευσης του έχει γεμίσει από κόσμο που πανηγυρίζει. Εκείνη τη στιγμή οι Έλληνες διακατέχονται από αισθήματα ενότητας και όλοι μαζί φωνάζουν «Έπεσε η Χούντα».

Φτάνοντας ο Καραμανλής δεν χάνει καθόλου χρόνο και ξεκινά διαβουλεύσεις για το σχηματισμό της πρώτης μεταχουντικής κυβέρνησης⁷³. Δηλώνει επίσημα ότι χρέος της νέας κυβέρνησης είναι να αντιμετωπιστεί κάθε εξωτερικός κίνδυνος. Πριν ορκιστεί ο Καραμανλής ζητά να τεθούν δύο όροι. Ο πρώτος είναι να δοθούν εγγυήσεις ότι ο στρατός θα επιστρέψει στους στρατώνες και ο δεύτερος ότι θα έχει την πλήρη υποστήριξη ολόκληρου του πολιτικού κόσμου. Ωστόσο, αυτό δεν είναι δυνατόν να καταστεί στον απόλυτο βαθμό διότι απουσίαζαν η Άκρο Αριστερά και ο Ανδρέας Παπανδρέου. Τελικά, το πρωί της 24^{ης} Ιουλίου 1974 ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ορκίζεται πρωθυπουργός της Ελλάδας.

Πραγματοποιείται σύσκεψη στη Γενεύη στις 8 Αυγούστου 1974 για να βρεθεί λύση σχετικά με την Κυπριακή τραγωδία. Στη διάσκεψη συμμετείχαν οι υπουργοί Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας, της Ελλάδας, ο πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Κληρίδης και ο Τουρκοκύπριος ηγέτης Ραούλ Ντεκτάς. Από την άλλη η Τούρκοι εμφανίζονται στο προσκήνιο έτοιμοι να επιτύχουν το στόχο τους σχετικά με τη δεύτερη φάση πραγματοποίησης Αττίλα, τη διχοτόμηση του νησιού. Ο Καραμανλής είχε προβληματιστεί σχετικά με το ενδεχόμενο αποστολής ελληνικής στρατιωτικής ενίσχυσης στο νησί. Σαφέστατα, υπήρχε φόβος από την ελληνική κυβέρνηση ότι η ενδεχόμενη εμπλοκή στρατιωτικής βοήθειας προς τη Κύπρο θα ενίσχυε το γενικό οξυμμένο κλίμα και τη πιθανή αναμέτρηση του ελληνοτουρκικού πολέμου. Στις 14 Αυγούστου της ίδιας χρονιάς ξεκινά η δράση του σχεδίου και στις 16 τα στρατεύματα

73

<https://www.ethnos.gr/history/article/116754/24iolylioy1974otanhxoyntaepesekaihdmokratiaepestrepsesthxora> [Πρόσβαση: 10/8/2022]

της Άγκυρας πετυχαίνουν να κατακτήσουν το 36% του εδάφους της Κύπρου, χωρίς να βρίσκουν κάποια ιδιαίτερη αντίσταση. Ταυτόχρονα, είχαν υποχρεώσει 180.000 Ελληνοκύπριους να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους⁷⁴. Να σημειωθεί ότι η Ουάσιγκτον ήθελε την ολοκλήρωση της διχοτόμησης του νησιού γιατί επωφελούνταν με αυτό τον τρόπο τα δικά της συμφέροντα. Η τουρκική επιδρομή εκδηλώθηκε μετά την παύση του καθεστώτος της Χούντας. Το κράτος ήταν αποδιοργανωμένο και οι ένοπλες δυνάμεις αντιμετώπιζαν σοβαρές αδυναμίες. Πάντως, να παραδεχτούμε ότι η κυβέρνηση του Καραμανλή φέρεται διπλωματικά αφού επιλέγει να παραμείνει στη Συμμαχία του ΝΑΤΟ μόνο από πολιτικής πλευράς⁷⁵.

⁷⁴ Σ. Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα 1967-1974*, Αθήνα 2004, σ. 240

⁷⁵ Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 242

Επίλογος

Συμπερασματικά, η Επταετία 1967-1974 αποτέλεσε μια μελανή σελίδα στην Ιστορία της Ελλάδας. Μια χώρα ήδη πληγωμένη από τα χιλιάδες δεινά, με πιο πρόσφατο γεγονός τη ρήξη του εμφυλίου πολέμου που κάνει φιλότιμες προσπάθειες να ανασυγκροτηθεί, να αναπτυχθεί και να εξελιχθεί σε ένα υγιές κράτος θα βρεθεί για ακόμα μια φορά σε ένα πολιτικό-στρατιωτικό, κοινωνικό, οικονομικό αδιέξοδο. Η κατάσταση θα χαραχτεί ήδη από τη δεκαετία του 1960 όταν στην εξουσία επικρατεί τότε ο Κ. Καραμανλής και τότε ο Α. Παπανδρέου. Βέβαια, θα διαδραματιστούν κι άλλα γεγονότα που θα εντείνουν την πολιτική κατάσταση της χώρας. Η κάθε πολιτική παράταξη εξυπηρετεί τα δικά της συμφέροντα και απευθύνεται σε διαφορετικό μέρος του λαού, πάντοτε όμως με γνώμονα την ευημερία του. Από την άλλη, ο στρατός έχει πλέον μετασχηματιστεί σε μεγάλη δύναμη, ενώ όσοι τον στελεχώνουν και τον εκπροσωπούν διψούν για εξουσία. Στο μεταξύ, διακατέχονται από αισθήματα φόβου και ανασφάλειας απέναντι στο κομμουνιστικό στοιχείο της χώρας που αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς. Όπως είναι λογικό, ο στρατός θα επιβληθεί έναντι σε όλους ακόμα και στο Στέμμα, ακόμα και στους πολιτικούς εκπροσώπους της χώρας, εξαιτίας πολλών παραγόντων. Εκείνη την εποχή, θα γίνουν φρικτά και άνομα εγκλήματα, ο λαός που αντιβαίνει σε όσες ιδέες πρεσβεύει το καθεστώς του Απριλιανού Πραξικοπήματος θα συλλαμβάνεται, θα φυλακίζεται και θα υποστεί βία. Τέτοιες «νοσηρές» προσωπικότητες κατά τους Δικτάτορες θα είναι άνθρωποι σύμβολα για τη χώρα μας που περιγράφουν την κατάσταση μέσα από τα δικά τους βιώματα. Για να γίνουν αρεστοί οι ηγέτες της Χούντας θα ανυψώσουν την ιδεολογία τους με στοιχεία μιας Νέας Δημοκρατίας. Πολύ γρήγορα, θα αποδειχθούν οι ψευδείς υποσχέσεις και ο λαός θα δημιουργήσει κάποιες αντιδικτατορικές οργανώσεις για να αντισταθεί. Αυτό που κατά τη γνώμη μου είναι αξιοθαύμαστο στην παρούσα εποχή είναι το θάρρος των φοιτητών, νεαρά άτομα με όπλο την ελπίδα, κίνητρο την εξέλιξη και στόχο την ευημερία του μέλλοντος. Τελικά, θα σταθούν η αιτία -ύστερα από έναν αγώνα αναμετρήσεων- και θα καταφέρουν να νικήσουν και να οδηγήσουν το καθεστώς στην απόλυτη πτώση. Θα συμβούν κάποια γεγονότα στα οποία θα συμμετάσχουν οι ΗΠΑ, Μ. Βρετανία, Ελλάδα, Τουρκία και Κύπρο.

Πηγές και Βιβλιογραφία

Α. Πηγές

Διαδικτυακές Πηγές

<https://www.sansimera.gr/articles/250> ημερομηνία προσπέλασης: 18.6.2022

<https://www.tovima.gr/2015/04/18/politics/pws-i-diktatoria-epiase-stonyrno-ti-dimokratia/> ημερομηνία προσπέλασης: 22.6.2022

<https://www.kathimerini.gr/politics/561545659/ena-skoteino-domatio-1967-1974-ta-syglonistika-ichitika-ntokoymenta/> ημερομηνία προσπέλασης: 2.7.2022

<https://www.news.gr/ellada/koinonia/article-wide/308164/viomata-kai-martyries-gia-to-praxikophma-ths.html> ημερομηνία προσπέλασης: 5.7.2022

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B4%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82

ημερομηνία προσπέλασης: 8.7.2022

<https://www.news.gr/oikonomia/article/1426211/savvato-i-ikonomia-tis-elladas-tin-periodo-tis-diktatorias.html> ημερομηνία προσπέλασης: 17.7.2022

<https://www.imerodromos.gr/chounta-to-ikonomiko-thavma-itan-olethros/> ημερομηνία προσπέλασης: 12.7.2022

<https://commonality.gr/46-antidiktatorikes-organosis/> ημερομηνία προσπέλασης: 20.7.2022

<https://pasatempo.wordpress.com/2019/11/19/19-%CE%BD%CE%BF%CE%B5%CE%BC%CE%B2%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85-1973-%CE%B5%CF%86%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CF%83%CE%B5-copy-paste-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81/>

ημερομηνία προσπέλασης: 30.7.2022

https://www.alfavita.gr/koinonia/246479_21-flebari-1973-i-katalipsi-tis-nomikis-i-proti-maziki-antidrasi-sti-hoynta-ton ημερομηνία προσπέλασης: 8.8.2022

<https://www.ethnos.gr/history/article/116754/24ioylioy1974otanhxoyntaepesekaihdmokratiaepestrepsesthxora> ημερομηνία προσπέλασης: 10.8.2022

B. Βιβλιογραφία

- Αραπάκης Π., *Το τέλος της σιωπής*, Αθήνα 2000
- Βαληνάκης Γ., *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1988*, Θεσσαλονίκη 1989
- Βαρδιάμπασης Ν., *21^η Απριλίου: πως ήρθε και πως έπεσε η Χούντα*, Αθήνα 2008
- Βασιλάκης Μ., *Από το Ανένδοτο στη Δικτατορία*, Αθήνα 2009
- Βερέμης Θ., *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική. Από την ανεξαρτησία στη δημοκρατία*, Αθήνα 1997
- Βλαντάς Δ., *Η προδομένη επανάσταση 1941-1944*, Αθήνα 1977
- Βούλγαρη Α., *Μίκης Θεοδωράκης: Πολιτικά*, Αθήνα 2019
- Γαρουφαλιάς Π., *Ο ΑΣΠΙΔΑ και η πολιτική κρίση του 1965*, Αθήνα 1977
- Γουδέλης Γ., *Ο εμπαιγμός της Αντίστασης*, Αθήνα 1983
- Γρηγοριάδης Σ., *Ιστορία της Δικτατορίας*, Αθήνα 1997
- Δαφέρμος Ο., *Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα 1972-1973*, Αθήνα 1992
- Δαφέρμος Ο., *Φοιτητές και Δικτατορία*, Αθήνα 2003
- Δρακάτος Κ., *Ο Μεγάλος κύκλος της Ελληνικής Οικονομίας 1945-1995*, Αθήνα 1997
- Δρουσιώτης Μ., *Η «εισβολή» της χούντας στην Κύπρο*, Αθήνα 1996
- Ζαούσης Α., *Ο εμπαιγμός: 21 Απριλίου 1967-24 Ιουλίου 1974*, τ. 1, Αθήνα 1997
- Ζαούσης Α., *Ο εμπαιγμός: Από τις αρχές του 1968-24 Ιουλίου 1974*, τ. 2, Αθήνα 1998
- Ιορδανόβου Χ., «Η οικονομία 1949-1974», στην: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 9, Αθήνα 2003
- Καζάκος Π., *Ανάπτυξη και πολιτική κρίση στη δεκαετία του '60*, Αθήνα 1999
- Καλλιγιάς Κ., *Παλινόρθωση και Δικτατορία*, Αθήνα 1976
- Καραγιαννακίδης Ν., *Ο επίσημος λόγος του καθεστώτος των δικτατοριών*, Αθήνα 2009
- Καράγιωργας Γ., *Από την ΙΔΕΑ στη χούντα*, Αθήνα 1975
- Κεραμάς Β., *Το απόρρητο ημερολόγιο στο Καστρί: έξι χρόνια κοντά στον Ανδρέα: μαρτυρία, ντοκουμέντο*, Αθήνα 1989
- Κιτρομηλίδης Π., *Νεότερη Πολιτική Θεωρία*, Αθήνα 2015

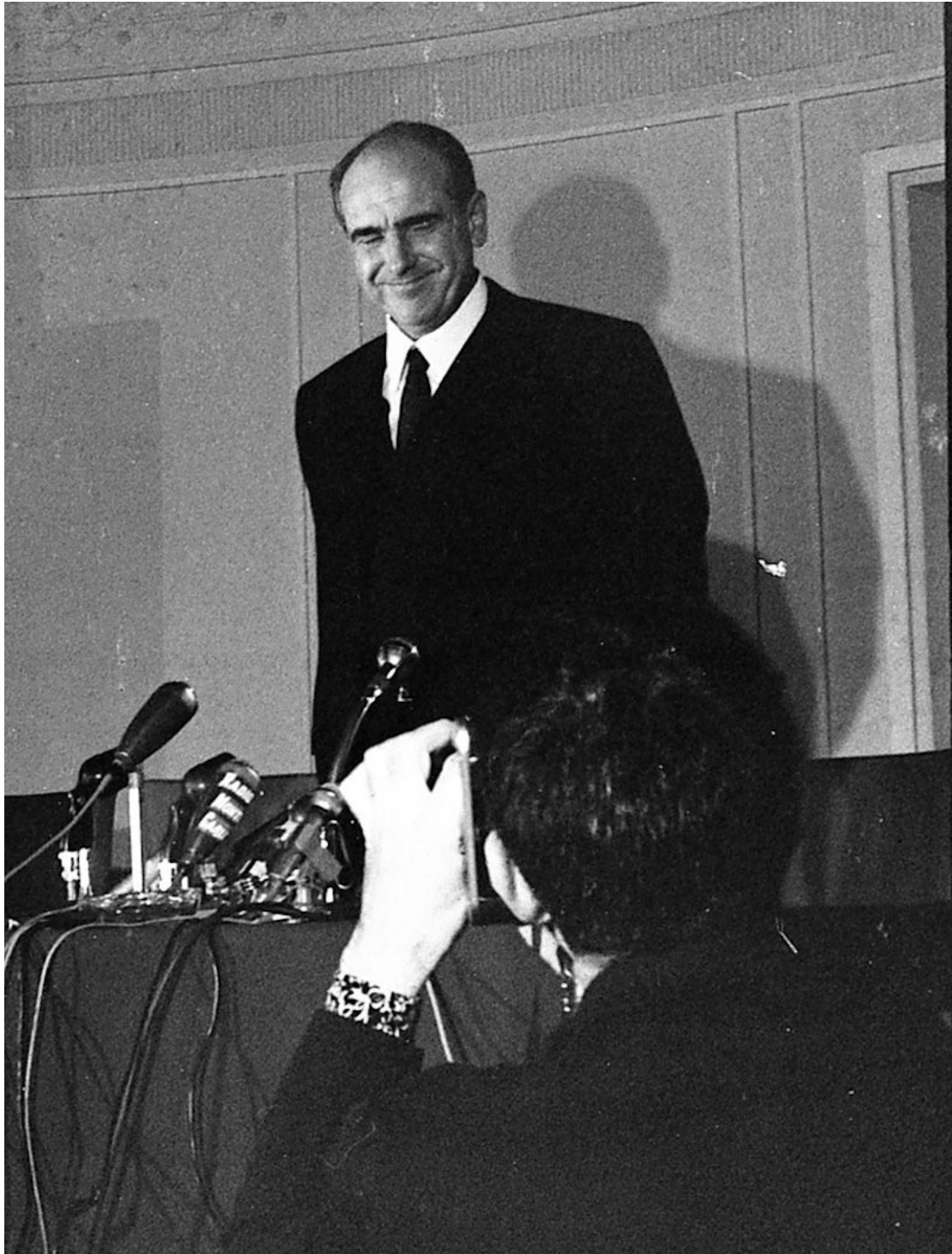
- Κορνέτης Κ., *Τα παιδιά της δικτατορίας*, Αθήνα 2015
- Κρανιδιώτης Γ., *Το κυπριακό πρόβλημα 1960-1974*, Αθήνα 1984
- Κρεμμυδάς Γ., *Οι άνθρωποι της Χούντας μετά τη Δικτατορία*, Αθήνα 1984
- Κωνσταντόπουλος Σ., *Ο φόβος της δικτατορίας*, Αθήνα 1966
- Λασκαρίδης Β., *Μαρτυρίες και Μνήμες από την επταετία 1967-1974*, Αθήνα 2006
- Λεονταρίτης Γ., *Ιουλιανά 1965: τα άγνωστα παρασκήνια*, Αθήνα 2019
- Μακρυδημήτρης Α., *Οι πρωθυπουργοί της Ελλάδας 1828-1997*, Αθήνα 1997
- Μαρκεζίνης Σπ., *Αι αναμνήσεις 1972-1974*, Αθήνα 1979
- Μαρκεζίνης Σπ., *Πολιτική Ιστορία της σύγχρονου Ελλάδος*, τ. 3, Αθήνα 1978
- Μελετόπουλος Μ., *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών*, Αθήνα 2000
- Μητροφάνης Γ., «Πολιτικοί κρατούμενοι» στην: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 9, Αθήνα 2003
- Μπουλούκος Α., *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ*, Αθήνα 1989
- Μπριλλάκης Α., *Το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα: Ιστορική διαδρομή, κρίση και προοπτικές*, Αθήνα 1980
- Νικολακόπουλος Η., *Η καχεκτική δημοκρατία: Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Αθήνα 2001
- Νικολινάκος Μ., *Αντίσταση και Αντιπολίτευση*, Αθήνα 1975
- Νοταράς Γ., *Δικτατορία και Οργανωμένη Αντίσταση*, Αθήνα 1999
- Παπανδρέου Α., *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 2006
- Παπανδρέου Α., *Ιμπεριαλισμός και οικονομική ανάπτυξη*, Αθήνα 1975
- Παπασωτηρίου Χ., *Αμερικανικό πολιτικό σύστημα και εξωτερική πολιτική: 1945-2002*, Αθήνα 2002
- Πουλαντζάς Ν., *Η κρίση των δικτατοριών*, Αθήνα 1977
- Ριζάς Σ., *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των Συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα 1967-1974*, Αθήνα 2004
- Ριζάς Σ., *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε Μετάβαση: Από τον Ψυχρό Πόλεμο στην Υφεση, 1960-1974*, Αθήνα 2006
- Ριζάς Σ., *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο, κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα 2008
- Ρήγος Α., *Φοιτητικό κίνημα και Δικτατορία*, Αθήνα 1999
- Σαμαράς Γ., *Κράτος και Κεφάλαιο στην Ελλάδα*, Αθήνα 1986
- Σακελλαρόπουλος Σ., *Τα αίτια του Απριλιανού Πραξικοπήματος*, Αθήνα 1998

- Σβολόπουλος Κ., *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική (1945-1981)*, Αθήνα 2001
- Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Αθήνα 1986
- Σεργόπουλος Γ., *Μια μαρτυρία για τα χρόνια της δικτατορίας*, Αθήνα 2019
- Σταθάκης Γ., *Το Δόγμα Τρουμάν και το Σχέδιο Μάρσαλ*, Αθήνα 2004
- Στεφόπουλος Σ., *Ματιές και Σκέψεις πάνω στην Ιστορία*, Αθήνα 2006
- Τσιρίδης Γ., *Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών και η Αποκατάσταση της Δημοκρατίας*, Αθήνα 2016
- Χαραλάμπης Δ., *Στρατός και πολιτική εξουσία*, Αθήνα 1985
- Χαραλαμπάκης Δ., *Η Δικτατορία 1967-1974*, Αθήνα 1999
- Χρήστου Θ., *Πολιτικές και Κοινωνικές Όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα 2013
- Χρήστου Θ., *Ο ρόλος των νέων στο μέτωπο, την Κατοχή, την Αντίσταση (1940-1944)*, Αθήνα 2016
- Χρήστου Θ., *Πέτρος Σωκράτους Κόκκαλης (1896-1962)*, Αθήνα 2019
- Χρήστου Θ., *Χρονολόγιο της Επανάστασης του 1821*, Τρίπολη 2021
- Χρήστου Θ., *Ιχνηλατώντας τη συμβολή της Καλαμάτας και της Μεσσηνιακής ενδοχώρας στο έπος της ανεξαρτησίας*, Καλαμάτα 2021
- Ψυρούκης Ν., *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-1974)*, Αθήνα 1991
- Ψυχάρης Σ., *Τα παρασκήνια της αλλαγής*, Αθήνα 1975
- Woodhouse Ch., *Rise and Fall*, 2014

Παράρτημα

Ψηφοδέλτιο της ΕΡΕ, η οποία ιδρύεται στις 4 Ιανουαρίου 1956

Πηγή: <https://www.mixanitouxronou.gr/pos-o-karamanlis-eftiaxe-tin-ere/>

Ο Ανδρέας Παπανδρέου σε ομιλία στο Παρίσι όπου μιλά για την κατάσταση της πατρίδας του και θρηνεί για την Χούντα.

Πηγή: <https://www.iefimerida.gr/stories/anekdotes-fotografies-andreas-papandreoy-parisi>

Ένα πολύ κεντρικό πρόσωπο της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών: Γεώργιος Παπαδόπουλος, αναλαμβάνει ως ηγέτης της χώρας με το Πραξικόπημα 1967. Ο λαός διχασμένος απέναντι στο πρόσωπο του, όσοι ενστερνίζονται τις ιδέες του τάσσονται υπέρ ενώ οι δημοκρατικοί επιδιώκουν την ρήξη του από την εξουσία.

Πηγή: <https://www.mixanitouxronou.gr/georgios-papadopoulos-fanatikos-antikommunistis-ke-epimonos-sinomotis-pia-itan-i-schesi-tou-me-tin-ikogenia-papandreou-i-paralirimatiki-logi-ke-ta-tsekouria-vinteo/>

Στα αριστερά απεικονίζεται ο Γεώργιος Παπαδόπουλος και δεξιά ο Δημήτριος Ιωαννίδης πριν ανατραπεί ο πρώτος.

Πηγή: <https://www.kathimerini.gr/politics/1042698/praxikorima-toy-taxiarchoy-d-ioannidi/>

Στιγμιότυπο από τις ημέρες εξέγερσης των φοιτητών του Πολυτεχνείου 1973. Βρισκόμαστε στην δεύτερη ημέρα και έχει ήδη γίνει γνωστό το σύνθημα «Επανάσταση Λαέ».

Πηγή: <https://www.ogdoo.gr/erevna/thema/ekpliktikes-eikones-apo-to-polytexneio-1973>

Ο Μανώλης Γλέζος στον εορτασμό της 17 Νοέμβρη, τιμά του ήρωες του Πολυτεχνείου.

Πηγή: <https://www.tanea.gr/2020/03/30/inbox/manolis-glezos-panta-orthios/>

Περίληψη

Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών 1967-1974 αποτελεί μία από τις μελανότερες σελίδες της σύγχρονης ιστορίας της Ελλάδας. Σημαντικοί παράγοντες που δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την επιβολή της Απριλιανής Δικτατορίας είναι η αύξηση της επιρροής, της τριανδρίας Γεώργιου Παπαδόπουλου, Στυλιανού Παττακού και Νικόλαου Μακαρέζου. Πολλοί ήταν οι Έλληνες που αντιστάθηκαν ενεργά στην παρά φύσιν αυτή επιβολή των Απριλιανών Πραξικοπηματιών. Επίσης, στην άνδρωση του Αντιστασιακού κινήματος συνέβαλαν καθοριστικά και οι φοιτητές, που αντέδρασαν δυναμικά τον Νοέμβριο 1973. Από αυτό το χρονικό όριο και μετά ο κύκλος της αυθαιρεσίας και της αυταρχικότητας θα κλείσει όταν θα εκδηλωθεί η εισβολή των Τούρκων τον Ιούλιο 1974.